

Sognelisterne i Roskildebispens Fordebog

AF

TAGE E. CHRISTIANSEN

I

DEN 18. OKTOBER 1368 døde Roskildebispen Henrik Gertsen.¹ Til hans Efterfølger valgte Kapitlet Ærkedegnen Niels Jakobsen (Ulfeldt),² men Valget var ulovligt. Forlængst havde Paven forbeholdt sig Besættelsen af Roskilde Bispestol,³ og efter at Kapitlet allerede to Gange havde sat sig ud over denne Reservation, var Pavens Ret blevet indskærpet og enhver anden Form for Besættelse af Embedet efter Henrik Gertsens Død paa Forhaand stemplet som ugyldig.⁴ Men hertil kom yderligere, at et økonomisk Mellemværende mellem Pavestolen og Niels Jakobsen i hans tidligere Embede som Domprovst i Lund før eller senere vilde bringe Bandlysning over hans Hoved. Var Bandsdommen maaske

¹ Alfred Otto: *Liber daticus Roskildensis*, Kbhvn. 1933, S. 85.

² Niels Jakobsens Tilknytning til Roskildekirken gaar tilbage til 1356, da han 12/9 af Innocents VI prooveredes med et Kanonikat i Roskilde og fik Ekspektance paa et Præbende samme Steds (*Acta pont. Dan. Nr. 487*; Brevet aftrykt *Kirkehist. Saml. 2. Rk. IV, S. 591 f.* – ikke, som i *Acta* anført, S. 491 f.). I hvert Fald 23/10 1361 besad han et Præbende (*Acta pont. Dan. Nr. 535*), men fik det 31/12 s. Aa. ombyttet med et andet og formodentlig bedre, som Ærkebiskop Niels Jønsen havde haft (*Acta pont. Dan. Nr. 538, 539 og 5417*). 5/3 1364 opnaede han yderligere, at Urban V gav ham Reservation paa en Dignitet ved Roskildekirken, det være sig endog den fornemste efter Biskoppens (*Acta pont. Dan. Nr. 577*). Alle disse Begunstigelser sker efter indtrængende Anmodning fra Valdemar Atterdag, og Kongen giver i 1364 som Begrundelse, at Niels Jakobsen, der da betegnes som hans Raad (*consiliarius*) – i 1356 hans Sekretær (*clericus*) – har baaret store baade arbejdsmæssige og økonomiske Byrder i Kongens og Rigets Tjeneste. Maaske tør det dog antages, at ogsaa Ønsket om saa vidt muligt at sikre sig, at Niels Jakobsen blev den loyale Henrik Gertsens Efterfølger, har været bestemmende for Valdemar Atterdag. Da Niels Jakobsen fra 1360 – siden 23/10 1361 med pavelig Sanktion – beklædte Embedet som Domprovst i Lund, hvor han tillige havde et Kanonikat og Præbende, kunde han ud fra økonomiske Betragtninger kun være interesseret i at udnytte Reservationen af et Prælatur i Roskilde, hvis Dekanatet blev ledigt. I modsat Fald vilde han vel have grebet Chansen for en Overflytning, da Roskilde-Ærkedegnen Hemming døde 9/12 1367 (Otto, *anf. Arb.*, S. 83). Allerede Aaret efter afgik Hemmings Efterfølger Macharius Magnussen 5/10 ved Døden (Otto, *anf. Arb.*, S. 84), og naar Niels Jakobsen denne Gang lod sig degradere fra Domprovst i Lund til Ærkedegn i Roskilde, maa det rimeligvis ses i Sammenhæng med, at Henrik Gertsen, der i 1366 følte sig gammel og svagelig (*Acta pont. Dan. Nr. 629*), nu kun havde kort Tid igen. Det gjaldt om at faa Niels Jakobsen bragt i Position inden det tilstundende Bispevalg.

³ Under Jens Hinds Episkopat (1320–30); *Dipl. Dan. 2. Rk. X, Nr. 212–16*. Jvf. for det følgende L. J. Moltesen: *De Avignonske Pavers Forhold til Danmark*, Kbhvn. 1896, S. 98–101, og J. O. Arhning: *Roskilde Domkapitels Historie, I*, Roskilde 1937, S. 328–31.

⁴ *Acta pont. Dan. Nr. 664*.

endnu ikke naaet frem, da Kapitlet traadte sammen til Valg, maa i hvert Fald Niels Jakobsen selv have vidst, at den var undervejs.⁵

Den ene Dag kaaret til Biskop, kan h nde allerede den næste frataget enhver kirkelig Funktion. Det kan ikke undre, at Niels Jakobsen følte Situationen uholdbar og ansaa det for klogest at komme en Reaktion fra Pavens Side i Forkøbet. Fra gammel Tid havde han ved Kurien Forbindelser,⁶ som nok maatte kunne faa Urban V til at l se ham af Bandet og godtage ham som Roskildebisp. Saa drog han mod Rom, og skal der levnes det pavelige Konsistorium rimelig Tid til Behandling af hans Sag, kan han senest have forladt Roskilde i Foraaret 1369. I Montefiascone, hvor Pavehoffet tilbragte Sommermaanederne, fandt Niels Jakobsens Problemer deres L sning. 15. Juli opnaaede han et Aars Udsættelse med Betalingen af sin Gæld og blev derpaa absolveret.⁵ 21. Juli udnævntes han til Roskildebisp.⁴ Efter at Kapitlets Valg var kasseret, og Pave Urban i Forening med Kardinalerne omhyggeligt havde undersøgt alle Muligheder for at finde en værdig Arvtager efter Henrik Gertsen, rettedes omsider hans Blik mod Niels Jakobsen, som han nu i Kraft af sin apostoliske Myndighed indsatte som Biskop og Hyrde for Roskildekirken. Antagelig maa Konsekrationen have fundet Sted umiddelbart herefter,⁷ men endnu 11. August, da han afgav Løfte

⁵ Det er næppe muligt med Sikkerhed at paavise Aarsagen til Bandlysningen. Maaske drejer det sig om Uefterrettelighed m.H.t. et Restbeløb af de Annater, Niels Jakobsen 7/1 1362 havde forpligtet sig til at udrede saavel af Kanonikatet i Roskilde som af Provstiet i Lund, og som han med betydelig Forsinkelse indbetalte Afdrag paa 28/12 1363 samt 28 og 29/12 1364 (Acta pont. Dan. Nr. 5417, 5418 og 5465). I Notatet af 15/7 1369 om Bandets Ophævelse (Acta pont. Dan. Nr. 5496) betegnes Niels Jakobsen som prepositus Lundensis. En bandlyst gejstlig maa ikke skifte Embede (F. Kober: Der Kirchenbann nach den Grunds tzen des canonischen Rechts dargestellt, 2. Ausg., Tübingen 1863, S. 339-59; Paul Hinschius: System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, V, Berlin 1895, S. 75 ff. og 616-22), og Niels Jakobsens Overtagelse af Ærkedegnedømmet i Roskilde kunde derfor først faa Gyldighed, naar Bandet var hævet, jvf. Acta pont. Dan. Nr. 664 (21/7 1369), hvor han kaldes archidiaconus ipsius [sc. Roskildensis] ecclesie.

⁶ Niels Jakobsen havde i Efteraaret 1361 været i Avignon som Udsending (nuntius) for Valdemar Atterdag (Acta pont. Dan. Nr. 538 og 539, jvf. Moltesen, anf. Arb., S. 40 f.). To Aar senere var han atter i Avignon, hvor han sammen med P nitentiaren Gotskalk af Falkdal 24/12 1363 opnaaede Urban V's Tilladelse til, at Valdemar Atterdag med Følge maatte aflægge Besøg ved Kurien (Acta pont. Dan. Nr. 5440). Om han i Avignon har oppebiet Kongens Ankomst vides ikke, men det er i hvert Fald rimeligt at antage, at Valdemar Atterdag har ønsket at kunne støtte sig til sin Raadgiver (jvf. Note 2) ved Forhandlingerne med Kurien, og at Niels Jakobsen derfor har opholdt sig i Avignon under Kongens Besøg. Dette strakte sig fra 25/2 1364 til nogle Dage ind i Marts s. Aa. (Moltesen, anf. Arb., S. 43-48; Sven T gil: Valdemar Atterdag och Europa, Lund 1962, S. 261-72).

⁷ Konsekrationen (munus consecrationis) omtales i det Brev af 1/3 1370 (Acta pont. Dan. Nr. 672), hvori Urban V besætter Ærkedegnedømmet i Roskilde med Niels Jakobsens Kapellan Oluf Pedersen, Kannik i Roskilde og Oslo samt Sognepræst i Uggeløse, et Embede han dog nu skal nedlægge.

om at betale Servispenge,⁸ var Niels Jakobsen i Montefiascone. Tidligst i Løbet af Efteraaret 1369 kan han have været tilbage i Roskilde. –

»Nota. Hec sunt bona adiacencia exactioni Giordslef ibidem [sc. i Stevns Herred] anno domini / m^occc^olxx^o«. Saaledes staar at læse øverst paa fol. 2 r i det Haandskrift – Uppsala Universitetsbibliotek, De la Gardie Nr. 51 – der, siden det i 1645 kom i Stephanii Eje, har baaret det vage Navn »Roskildebispens Jordebog«,⁹ men som med fuld Ret kunde kaldes »Biskop Niels Jakobsens Jordebog«. Den Skriver, som har ført dette i Pennen, er nemlig den samme, som paa fol. 1 v har angivet, hvilken Rækkefølge Stiftets Herreder skulde have i Jordebogen (»Ordo prouinciarum huius libri«), dernæst har inddelt hele Haandskriftet svarende hertil og endelig selv har lagt for med paa fol. 2 r–v at registrere Bispestolens Gods under Gjorslev Len.¹⁰ Aarstallet 1370 knytter sig saaledes ikke til en tilfældig, senere Indførsel, men betegner Tidspunktet for Jordebogens Paabegyndelse, og Beslutningen om, at den da 80 Aar gamle »Træbog«¹¹ skulde afløses af en ny og tidssvarende Jordebog, maa derfor være truffet af Niels Jakobsen ikke længe efter, at han omsider havde kunnet tage sin Bispestol i Besiddelse. Selv om et kvart Aarhundrede blev ham beskaaret som Roskildebisp,¹² lykkedes det imidlertid ikke at naa til Vejs Ende med det store Forehavende. Optakten var ellers lovende nok. Frem gennem 1370'erne blev ikke mindre end syv af det biskoppelige Kancellis Skrivere skiftevis sat ind paa Opgaven, men da Niels Jakobsen o. 1390 selv gjorde et Par Notater i Jordebogen, havde Arbejdet allerede længe ligget stille, og det kom aldrig for Alvor i Gang paa ny. Mange Landsbyer, hvori Bispestolen havde Gods, var enten slet ikke indført eller kun nævnet ved Navn, og om henvend en halv Snes Bispelen savnedes al Efterretning. Niels

⁸ Acta pont. Dan. Nr. 665 og 5498.

⁹ Udgivet 1792 af Suhm i SRD VII, S. 1–152 efter en Afskrift taget af Langebek, da han 1758–59 havde Haandskriftet til Laans i København. 1956 genudgivet af C. A. Christensen i Danske middelalderlige Regnskaber 3. Rk. I, S. I–IX og 1–207 (cit. RBJ). En fotografisk Kopi af Haandskriftet findes paa Det kongelige Bibliotek: Ms. phot. 14 2°.

¹⁰ Jvf. C. A. Christensens Analyse af Jordebogens Skriverhænder; RBJ, S. I–IX.

¹¹ Træbogen skrev sig fra 1290 og skyldte maaske derfor Jens Krag's Overtagelse af Bispestolen i dette Aar sin Tilblivelse. Dateringen kan udlæses af et Tingsvidne af 21/4 1456 (Rep. II, Nr. 593), der omtaler »two gamle bøger som ludede paa then helghe kirkes [d.v.s. Roskildekirkens] godz, then enæ som man kaller træboghen oc ær CLXVI aar gammell, oc then annen som man kaller paltæ oc hwn ær LXXXVI aar gammell«. At den 86 Aar gamle Jordebog maa være Niels Jakobsens synes utvivlsomt, men Navnet Palte gaar næppe paa Haandskriftet De la Gardie Nr. 51 som formodet af Johs. Steenstrup, der først fremdrog Tingsvidnet (Bemærkninger om nogle Haandskrifter i Upsala Bibliothek, II. Palte, Danske Samlinger 2. Rk. IV, S. 369–73), snarere paa et nu i Hovedsagen tabt Doublethaandskrift, jvf. Note 13.

¹² Niels Jakobsen døde 18/1 1395; Otto, anf. Arb., S. 93.

Jakobsens Jordebog var og blev en Torso.¹³ Og til disse aabenlyse Mangler føjer sig adskillig indre Brøst.

Saa vanskeligt det aabenbart maa have været at fremskaffe nye Oplysninger, slog man sig nu og da til Taals med gamle, og kun i et enkelt Tilfælde er der i Jordebogen gjort opmærksom paa Forholdet. Ved Ramløse Len (fol. 65 v) siges det direkte, at Indførslen er foretaget efter Træbogen (»secundum antiquum træbook«). Medens det allerede i Midten af forrige Aarhundrede fra tysk Side blev paavist, at Hovedparten af Jordebogens Oplysninger om Roskildebispens Indtægter af Rügen (»Redditus bonorum episcopialium in terra Ruye annuales conscripti« (fol. 167 r og v), »Conscriptio siliginis episcopalis in terra Ruye« (fol. 168 v–178 v)) gaar tilbage til Tiden 1316–26¹⁴ – en Datering som senere er blevet indsnævret til o. 1318¹⁵ – har det derfor lige til 1946 kunnet overses, at ogsaa de to Lister over Sognene i Roskilde Stift (fol. 136 v–152 r) maa være afskrevet efter et ældre Forlæg. C. A. Christensen, hvem denne vigtige Iagttagelse skyldes,¹⁶ har selv indskrænket sig til i

¹³ Der er dog den teoretiske Mulighed, at det kun er Haandskriftet De la Gardie Nr. 51, som ikke er blevet fuldført efter Planen, idet Jordebogen har foreligget i det mindste i endnu et Eksemplar. Et Læg paa otte Blade fra et saadant Doublethaandskrift, skrevet af en af de fra De la Gardie Nr. 51 kendte Skrivere, findes i det svenske Rigsarkiv (Skokloster Ms. Nr. 35), og ogsaa to senmiddelalderlige Afskrifter af mindre Partier af Jordebogen (Københavns Dipl. I, Nr. 75 og RBJ, S. 205–07, jvf. S. 287 f.) bygger paa et Haandskrift, som ikke kan være De la Gardie Nr. 51. Morten Pedersen, der fra 1572 var Sognepræst ved Roskilde Domkirke, har i et Eksemplar af Paul Ebers *Calendarium historicum* fra 1571 (Det kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 927 4°) anført Navnene paa tre Bøger tilhørende Roskildekaptlet: »palthé, træbog, Styfingher«, og Uddrag, han samme Steds har gjort af Palte og Styfingher, viser, at disse Navne dækker over to Eksemplarer af Niels Jakobsens Jordebog (om Træbogen se Note 11). Medens C. A. Christensen (RBJ, S. IX Note 28) ikke fandt det muligt at afgøre, hvorvidt De la Gardie Nr. 51 er identisk med Palte eller med Styfingher, har John Kousgård Sørensen (Roskildebispens Jordebog, *Ti Afhandlinger* udgivet af Stednavneudvalget, Kbhvn. 1960, S. 216–20) paa forskellig Maade sandsynliggjort, at De la Gardie Nr. 51 og Styfingher er eet og samme Haandskrift, og at Fragmentet i det svenske Rigsarkiv stammer fra Palte. Da Navnet Palte viser, at dette Haandskrift har været slidt og laset, og da De la Gardie Nr. 51 – bortset fra Lakunen – er i udmærket Stand, vil der kunne argumenteres for, at Palte har været det mest benyttede Eksemplar af Jordebogen og derfor maa antages at have haft en bedre, mere fuldstændig Tekst end Styfingher. Modsat kan der peges paa, at der saa sent som o. 1500 er gjort en enslydende Tilføjelse til Palte og Styfingher (RBJ, S. VII), og at Styfingher saaledes ikke kan have været betragtet som overflødig. Vanskeligt er det endvidere at forstaa, at man, naaet saa langt med Styfingher som Tilfældet er, simpelt hen skulde have lagt dette Haandskrift bort, og alt vel overvejet synes det rimeligst at antage, at Paltes Tekst næppe har været synderlig forskellig fra Styfingers.

¹⁴ Julius von Bohlen-Bohlendorf: *Der Bischofs-Roggen und die Güter des Bisthums Roeskild auf Rügen*, Stralsund 1850, S. 2 Note 3.

¹⁵ *Pommersches Urkundenbuch* Nr. 3234, især S. 145 Note 1.

¹⁶ C. A. Christensen: *Det utrykte Fragment af Roskildebispens Jordebog samt nogle Bemærkninger om selve Jordebogen og dens to Sognelister*, Festskrift til Erik Arup, Kbhvn. 1946, S. 118–33, især S. 126 og 131 f. (cit. Arup-Festskr.).

stor Almindelighed at betegne det tabte Forlæg som »ældgammelt«¹⁷ eller »meget gammelt«,¹⁸ hvorimod Svend Aakjær, som i en Række af sine Arbejder havde gjort udstrakt Brug af Sognelisterne,¹⁹ ved Christensens Opdagelse følte sig tilskyndet til at forsøge en Datering. Hans Resultat, at Listerne stammer fra Tiden 1254–1304²⁰ – et i sig selv lovlig vidt Spillerum – synes dog ikke holdbart, og i det følgende skal Sognelisternes Datering derfor gøres til Genstand for Undersøgelse. Det sker ud fra den Opfattelse, at Listerne paa det nærmeste er værdiløse for den historiske Forskning, saa længe den eneste sikre Tidsgrænse for deres Affattelse er den terminus ante quem, som gives af Indførslen i Løbet af 1370'erne i Niels Jakobsens Jordebog.

Nu vil Uheldet, at netop i de to Sognelister – herefter kaldet Sogneliste I og Sogneliste II – falder Haandskriftets eneste Lakune. »Suspicio hic aliquid deesse in Codice«, bemærker Langebek,²¹ og havde saa vist Ret, som paa hans Tid hele Haandskriftets Læg XVIII (fol. 141–48) manglede. Et ejendommeligt Held i Uheldet har dog villet, at denne Lakune skulde lukkes halvt, men ogsaa kun halvt. Af Bindet om Haandskriftet 374 4¹⁰ i den Samling af Bøger og Manuskripter, der fra Herregaarden Tidö i Västmanland²² netop var kommet til Kungliga biblioteket i Stockholm, fremdrog man i Sommeren 1857 fire Blade, som under Signaturen A 244 fortsat findes i Stockholm,²³ men som naturligvis burde have været bragt sammen med Jordebogs-Haandskriftet i Uppsala. Tilsammen udgør de nemlig to af Læg XVIII's oprindeligt fire Ark, af hvis otte Blade fol. 142–43 og 146–47 er de genfundne, fol. 141,

¹⁷ Arup-Festskr., S. 131.

¹⁸ Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 571 Note 2.

¹⁹ Se Aakjærs egen Oversigt over hans Benyttelse af Sognelisterne; Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 438 f.

²⁰ Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 444 f.

²¹ SRD VII, S. 116 Note 1.

²² Over Samlingen findes et haandskrevet Katalog, udarbejdet Juni 1842 af G. W. Austrin (Kungliga biblioteket, Sthlm., Ms. U. 335). Af Notater paa Bindets Inderside, foretaget i Kungliga biblioteket i Forbindelse med Registreringen af Samlingen, fremgaar, at den i alt væsentligt var ført til Tidö af Grev Gustaf Adolf de la Gardie (1647–95), der 1673 ægtede Grevinde Elisabet Oxenstierna til Värnanäs, Tidö og Vikhus (1655–1720). Hovedmassen af Bøgerne og Haandskrifterne havde tilhørt Grevens Fader, Bogsamlere Grev Magnus Gabriel de la Gardie (1622–86), og blandt dem var atter mange, som – i Lighed med Uppsala-Haandskriftet De la Gardie Nr. 51 – stammede fra Stephani Bibliotek. Det er derfor lidt misvisende, naar C. A. Christensen (Arup-Festskr., S. 118, og RBJ, S. I) omtaler Samlingen som »den Oxenstiernaske Tidö-Samling«. Haandskriftet 374 4¹⁰ (nu Kungliga biblioteket, Sthlm., Ms. P. 4), en Afskrift af et Parti af Johann Heinrich Boeclers Institutiones politicæ, kan Stephanus af kronologiske Grunde dog aldrig have ejet.

²³ Første Gang udgivet 1946 af C. A. Christensen i Arup-Festskr., S. 118–33. Genudgivet i RBJ. En fotografisk Kopi findes paa Det kongelige Bibliotek: Ms. phot. 27 4¹⁰.

144–45 og 148 de stadig tabte.²⁴ At Lakunen maaske engang vil blive lukket helt, er vel ikke utænkeligt, men i Betragtning af at der blandt de talrige Haandskrift-Fragmenter, som indtil nu er registreret i svenske Arkiver og Biblioteker, ikke er blot det mindste Stykke af de fire Blade,²⁵ er Chansen næppe stor. Vil man overhovedet benytte Sognelisterne, er man derfor nødsaget til at affinde sig med den mutilerede Stand, hvori de forefindes.

Beklageligvis hører det Blad – formodentlig fol. 145 – som har indeholdt Begyndelsen af Sogneliste II til de tabte. Selv om intet sikkert kan vides herom, taler Sandsynligheden for, at Sogneliste II i Lighed med Sogneliste I har haft en Overskrift,²⁶ og havde dette Blad været bevaret, vilde derfor den langstrakte og dog ganske resultatløse Diskussion mellem Svend Aakjær og C. A. Christensen om Forstaaelsen af Listens venstre Kolonne – Bispetiende eller Cathedricum – sikkert have været unødvendig.²⁷ Men naar dette er sagt, maa det tilføjes, at Følgerne af Tekstbeskadigelsen iøvrigt synes ret beskedne. Da Sogneliste I allerede begynder midt i Læg XVII paa fol. 136 v, og fol. 141 er det første Blad, som mangler, er Listens første 17 Herreder²⁸ med i alt 196 Sogne helt uberørt af Lakunen. Da endvidere Sogneliste II først slutter midt i Læg XIX paa fol. 152 r, og fol. 148 er det sidste manglende Blad, gælder det samme denne Listes sidste 12 Herreder²⁹ med i alt

²⁴ Som naturligt er, har C. A. Christensen ved Folieringen i RBJ medregnet saavel de genfundne som de manglende Blade. Fra og med fol. 141 er der derfor Uoverensstemmelse mellem RBJ's Foliering og Blyantsfolieringen i De la Gardie Nr. 51, som er foretaget ganske mekanisk uden Hensyn til Lakunen. I det følgende benyttes ved Henvisninger til Jordebogen RBJ's Foliering.

²⁵ Ifølge venlig, mundtlig Meddelelse (Sept. 1964) fra Dr. Toni Schmid. Det er Skade, at Fundet i 1857 førte til en fuldstændig Ombinding af det paagældende Haandskrift. Maaske havde det ellers været muligt at foretage en systematisk Eftersøgning af de manglende Blade i Bind af beslægtet Karakter fra Magnus de la Gardies Bibliotek.

²⁶ Det er i hvert Fald uberettiget – som af Aakjær forsøgt – at lade Overskriften over Sogneliste I uden videre have Gyldighed ogsaa for Sogneliste II; jvf. C. A. Christensens Indsigelse Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 578 Note 2.

²⁷ Svend Aakjær: Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321–1682, Fortid og Nutid XVI, S. 76–88; C. A. Christensen: Arup-Festskr., S. 118–33; Aakjær: Kornetiende og Kornareal i det 14. Aarhundrede, Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 435–66, og 11. Rk. III, S. 176–209; Christensen: De to Sognelister i Roskildebispens Jordebog, Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 569–82; Aakjær: Maaleenheder i Landmaal og Jordvurdering i Middelalderens Danmark, Jyske Samlinger Ny Rk. V, S. 275–303, især Afsnittet Korntiende og Kornareal S. 295–99, engelsk Oversættelse: Land Measurement and Land Valuation in Medieval Denmark, The Scandinavian Economic History Review Vol. VII, S. 115–49.

²⁸ Holbo, Strø, Jørlunde, Lyngø, Smørum, Støvnæs, Tunc, Lille, Sømme, Ramso, Bjæverskov, Stevns, Fakse, Baarsø, Mønbo, Hammer og Tybjerg Herreder.

²⁹ Ringsted, Alsted, Flakkebjerg, Merløse, Volborg, Horns, Ods, Slagelse, Love, Ars, Skippinge og Tuse Herreder.

186 Sogne.³⁰ Naar nu ingen af de 17 Herreder gaar igen blandt de 12, og det middelalderlige Roskilde Stift netop omfattede 29 Herreder, havde det for saa vidt selv uden de fire Blade, som kom for Dagen i 1857, været muligt af de to fragmentariske Lister at danne een komplet. Svagheden ved denne Fremgangsmaade vilde dog være aabenlys. Maaske var det Brudstykker af to Lister fra vidt forskellig Tid, man saaledes kom for Skade at kombinere, og Fundet af de fire Blade faar derfor sin særlige Betydning ved at have tilvejebragt et Grundlag for en ellers ikke mulig Sammenligning mellem de to Lister eller i det mindste ret betydelige Dele af dem.

Til de 17 intakte Herreder i Begyndelsen af Sogneliste I føjes med fol. 142 og 143 yderligere fem³¹ paa i alt 63 Sogne, og tilsvarende øges de 12 intakte Herreder i Slutningen af Sogneliste II gennem fol. 146 og 147 med otte³² omfattende i alt 86 Sogne.³³ For 13 Herreder³⁴ – eller næsten Halvdelen af Stiftets 29 – med i alt 149 Sogne lader det sig herefter gøre at foretage en Sammenligning Herred for Herred, Sogn for Sogn. Men dette er endda ikke alt. Med fol. 141 er af Sogneliste I foruden hele Ringsted og Alsted H. Begyndelsen af Flakkebjerg H. gaaet tabt, men de sidste 18 Sogne i Flakkebjerg H. findes paa fol. 142 r. Omvendt har fol. 143 v de første ni Sogne i Merløse H., medens Resten af Herredet foruden Volborg, Horns og Ods H. er forsvundet med fol. 144 og 145. For Sogneliste II's Vedkommende rammer Tabet af fol. 145 foruden Holbo, Strø og Jørlunde H. Begyndelsen af Lynge H., hvorimod Slutningen med syv Sogne er i Behold paa fol. 146 r. Og endelig er med fol. 148 Fakse, Baarse, Møn og Hammer H. samt første Del af Tybjerg H. gaaet tabt, men Herredets sidste syv Sogne reddet paa fol. 149 r. Selv om Sammenligningsgrundlaget ikke paa denne Maade øges med hele Herreder, bringes dog herved Antallet af Sogne op paa 190, hvilket igen vil sige praktisk taget Halvdelen af de 382, som de to Sognelister maa antages hver for sig at have omfattet.³⁵

Sammenholdes nu disse to Gange 190 Sogne eet for eet, er det straks

³⁰ Pedersborg, som er opført baade under Alsted H. og – fejlagtigt – under Merløse H., er kun talt een Gang.

³¹ Slagelse, Løve, Ars, Skippinge og Tuse Herreder.

³² Smørum, Støvnæs, Tune, Lille, Sømme, Ramso, Bjæverskov og Stevns Herreder.

³³ For Støvnæs H. er kun regnet med otte Sogne. Jvf. nedenfor S. 8 f.

³⁴ Smørum, Støvnæs, Tune, Lille, Sømme, Ramso, Bjæverskov, Stevns, Slagelse, Løve, Ars, Skippinge og Tuse Herreder.

³⁵ Sognelisterne medtager ikke Sognene i Roskilde, København og paa Rygen. Se dog om de københavnske Sogne S. 9. Da der under Merløse H., som er intakt i Sogneliste II, ikke forekommer noget Labæk S., maa Labæk og Holbæk allerede paa dette Tidspunkt være groet sammen. Holbæk (Merløse H.) staar følgelig for to Sogne, det egentlige Holbæk S.: St. Nicolai S., og det tidligere Labæk S.: Vor Frue S. Jvf. Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie, I, Holbæk 1936–37, S. 30–35 og 58–65.

paafaldende, at der mellem Navnene i Sogneliste I og Navnene i Sogneliste II er ret betydelige Forskelle i Ortografien. Grunden hertil synes imidlertid alene at være, at den Skriver (Skriver V), som har skrevet Sogneliste I, i højere Grad har bestræbt sig for at modernisere sin Ret-skrivning end den Kollega (Skriver IV), som har skrevet Navnene i Sogneliste II.³⁶ I denne Forbindelse er Forholdet derfor helt uden Betydning, og af andre Afvigelser kan kun følgende tre paavises:

1. I Sogneliste I efterfølges Flakkebjerg H. af Slagelse, Løve, Ars, Skippinge, Tuse og Merløse H. I Sogneliste II er Merløse, Volborg, Horns og Ods H. skudt ind mellem Flakkebjerg og Slagelse H. I den Udstrækning Sammenligning er mulig, synes Herredernes Rækkefølge i de to Lister iøvrigt ganske ens, og Afvigelserne skyldes derfor sikkert tilfældig Ombytning.

2. I Sogneliste I, som har hele Tybjerg H., er Rækkefølgen for de otte sidste af Herredets 16 Sogne: Vrangstrup, Sandby, Herlufmagle, Tybjerg, Næsby, Vester Egede, Tyvelse, Aversø. I Sogneliste II, som kun har Herredets sidste syv Sogne, er Rækkefølgen for disse: Vrangstrup, Sandby, Herlufmagle, Tybjerg, Næsby, Aversø, Vester Egede. Da Sammentællings-Tallet XVI³⁷ i Sogneliste II viser, at Herredet ogsaa her har omfattet 16 Sogne, er Ombytningen rimeligvis tilfældig.

3. Begge Sognelister har hele Støvnæs H. I Sogneliste I omfatter Herredet otte Sogne: Værløse, Gladsaxe, Brønshøj, Lyngby, Gentofte, Magleby (d.v.s. Store Magleby), Borgby (d.v.s. Taarnby) og Bagsværd.

³⁶ Kousgård Sørensen, anf. Arb., S. 272-75.

³⁷ I Sogneliste II er Sognene sammentalt Herred for Herred som Led i en Opgørelse over Antallet af Sogne i Stiftet, og Resultatet af Opgørelsen foreligger i den summa, som staar umiddelbart under Sognelisten (»Summa ecclesiarum parrochialium per dyocesem Roskildensem cum terra Ruyæ et Roskildis et Hafnis iiii^o cum xxii ecclesiis«). Ifølge C. A. Christensen (RBJ, S. 164 Note 1) er denne summa skrevet af samme Skriver (Skriver IV), som har skrevet venstre Halvdel af Sogneliste II, og dette skal ikke bestrides, selv om Sammenligningsgrundlaget synes spinkelt. Men det er givet, at hverken Sammentællingstallene eller summa kan være skrevet i umiddelbar Sammenhæng med selve Sognelisten, idet baade Tal og summa er skrevet med et graasort Blæk, som ikke er anvendt noget andet Sted i Sognelisterne, der er skrevet med brunligt Blæk. Naar der er Grund til at fremhæve dette Forhold, skyldes det, at Aakjær, som aldrig havde set det originale Jordebogshaandskrift (Hist. Tidsskr. II. Rk. II, S. 435), har søgt at løse den følgende summa (»Summa vniuersalis centum xvii marce argenti viii grossi vnus sterlingus excepta Meyonia«) ud af Sammenhængen med Sogneliste II ved bl. a. (sst., S. 442) at pege paa, at ikke den, men summa ecclesiarum følger lige efter Sognelisten, og at summa universalis derfor maa være en senere Tilføjeelse. For dette Synspunkt er det ikke muligt at finde nogen Støtte i Haandskriftet. Tværtimod synes Forskellen i Blækfarve alene at kunne forklares, hvis man antager, at summa ecclesiarum er blevet kilet ind mellem Sognelisten og summa universalis i Forbindelse med en senere foretagen Opgørelse, som tillige Sammentællingstallene er Vidnesbyrd om, men hvori ogsaa andet Materiale end selve Sognelisterne (jvf. Note 35) har været inddraget. Se iøvrigt S. 47 ff. vedr. Forholdet mellem Sogneliste II og summa universalis.

I Sogneliste II opføres først disse otte Sogne i samme Orden, men herefter nævnes Amager og København. Sammentællingstallet for Herredet er XIV, hvilket tilsyneladende stemmer, saafremt Amager staar for to, København for fire Sogne (St. Clemens', Vor Frue, St. Peders og St. Nicolai), men det er i saa Fald overset, at Amagers to Sogne allerede er nævnt og talt een Gang, og der er formodentlig paa denne Maade ogsaa fremkommet en Fejl i den Slutsum, som Tallet leder hen til.³⁷ Utænkligt er det vel ikke, at Navnene Amaghe og Hafn kan være overtaget fra en gammel Sognefortegnelse, hvor de var virkelige Sogne navne, dækkende hver kun eet Sogn,³⁸ men denne Forklaring ændrer intet i det Forhold, at Støvnæs H. i Jordebogens Afskrift af Sogneliste II er behæftet med Fejl.³⁹ Her er derfor over alt kun regnet med de otte Sogne, Herredet omfatter i Sogneliste I.

Faa, smaa og betydningsløse som Afvigelserne saaledes er, kan der mellem de to Sognelister ikke være nogen større Tidsforskel. Men heraf følger, at Kriterier for Datering af en af Listerne, ogsaa har omtrentlig Gyldighed for den anden, og paa dette Grundlag bygger den videre Undersøgelse af deres faktiske Alder.

II

AT SOGNELISTERNE maa være ældre end Hovedparten af Jordebogens øvrige Stof ses allerede af Herredernes Rækkefølge. Ingen af Listerne respekterer i mindste Maade det af Skriver I fastlagte System for Jordebogen (jvf. S. 3). Men ogsaa andre Forhold taler deres tydelige Sprog og tydeligst vel disse tre, som C. A. Christensen har fremdraget¹⁶ og Aakjær dernæst uddybet:²⁰

1. I Sogneliste II – under Ods H., som mangler i Sogneliste I – kaldes Rørvig ved sit gamle fra Saxo, Svend Aggesen og Kong Valdemars Jordebog kendte Navn Isøre (Ysøørn). Alle andre Steder i Jordebogen, hvor Sognet omtales, bruges Navnet Rørvig (fol. 43 v: Rørvik; fol. 46 r: Rørvik; fol. 47 v og 49 r: Rørvik; fol. 51 r og 54 v: Rørvigh), den tidligste Forekomst af dette Navn, der ellers først optræder 24/8 1465 og 16/6 1466.⁴⁰

2. I Sogneliste I – under Baarse H., som mangler i Sogneliste II – hedder Kalvehave Skaaninghavn (Skaningahafn), et Navn som kendes baade fra Kong Valdemars Jordebog og fra et Brev udstedt 30/9 1252

³⁸ Jvf. nedenfor S. 29.

³⁹ Det maa være fra Forlægget Fejlen har indsneget sig. I Jordebogen, hvor Skriften ganske vist paa dette Sted er stærkt slidt, er intet unormalt at se, ingen Vekslen af Skriverhænder, ingen Ændring i Blækfarve.

⁴⁰ Rep. II, Nr. 1940 og 2091.

af Kristoffer I i Scaninghafn.⁴¹ Navnet er ganske vist anvendt andet Steds i Jordebogen (fol. 10 r), men da med Tilføjesen: »quod modo dicitur Kaluchawæ«. 29/12 1304 udstedte Erik Menved et Brev i Kaluæhaghæ,⁴² og det er dette Brev, som har faaet Aakjær til at mene, at 1304 maatte være den sandsynlige Overgrænse for Sognelisternes Affattelsestid. Ræsonnementet ser bestikkende ud, men det er udelukkende baseret paa den formalistiske Betragtning, at et gammelt og et nyt Navn for samme Lokaltet ikke kan have været brugt jævnsides,⁴³ og dets Uholdbarhed skal senere blive dokumenteret.

3. Begge Sognelister nævner under Ars H. Sognet Læssøholm (Læsyøholm). Dette Navn forekommer ikke oftere i Jordebogen, og af Fortegnelsen over de Bispetiender, som ligger til Dragsholm (fol. 45 r–46 r), fremgaar, at Sognet nu er afløst af to andre: Holmstrup (Holmstorp) og Avnsø (Aghnesiæ). En Sognedeling maa derfor have fundet Sted i Tiden mellem Sognelisternes Affattelse og Jordebogens Tilblivelse.

Desværre giver intet af disse Eksempler Holdepunkter for en Tidsfæstelse af Sognelisterne, og det samme gælder de Omlægninger, som synes at være foretaget indenfor Bispegodsets Administration.⁴⁴ Skal Listerne dateres, kan det derfor kun ske gennem en grundigere Analyse, og det er da rimeligst at begynde med Sogneliste I, hvis Overskrift er

⁴¹ Dipl. Dan. 2. Rk. I, Nr. 80.

⁴² Dipl. Dan. 2. Rk. V, Nr. 346. Om dette Kalvehave overhovedet er identisk med Kalvehave i Baarse H. faar staa hen. I Brevet bevidner Kongen, at Erik Nielsen af Bostholm i hans Nærværelse for 43 Mark Penge har pantsat sit Gods i Bostholm i Skydhæ Sogn (d.v.s. Skivholme S., Framlev H., Aarhus A.) til Broder Degn, Kongens Klerk og Kannik i Roskilde. Brevvidner er foruden Ridderen Peder Ubbesen Provst Esger af Vardesyssel og Provst Torkil af Langeland. Heller ikke i det af Aakjær anførte Brev af 11/8 1364 (Dipl. Dan. 3. Rk. VII, Nr. 137) fremgaar det utvetydigt af Sammenhængen, at det Kaluæhagh, hvortil et af Vidnerne skriver sig, er Kalvehave i Baarse H.

⁴³ Man fristes i denne Forbindelse til at pege paa, at Aakjær nogle Linier senere anfører, at Navnet Isøre forekommer i det i Begyndelsen af 1340'rne affattede Compendium Saxonis. Tilsyneladende vælter han hermed selv sin terminus ante quem for Sognelisterne. Kompendiet har dog naturligvis overtaget Navneformen fra Saxo og er derfor værdiløst i den foreliggende Sammenhæng, hvad Aakjær ikke synes at have gjort sig klart.

⁴⁴ Bispetienden fra Uvelse S. i Lyngø H. ligger ifølge Sogneliste I til Bispebørdet, men ifølge Jordebogen (fol. 80 r) til Tolstrup. Paa tilsvarende Maade henlægger Sogneliste I Bispetienden fra Nørre Herlev S. i samme Herred til Hjortholm, Jordebogen (fol. 71 v) derimod til Avderød (jvf. Arup-Festskr., S. 126). Fra Sognene Reerslev i Tune H. og Ishøj i Lille H. gaar i Sogneliste I Bispetienderne til Fadeburet, i Jordebogen (fol. 85 v) til Kappelgaarden. Og endelig oppebæres Bispetienden fra Tuse S. i Tuse H. i Sogneliste I af Dragsholm, i Jordebogen (fol. 31 v) af Tuse. M.H.t. Bispetienden fra Slagelse St. Mikkels S. er Jordebogen i Vildrede. Paa fol. 20 v anføres den (tilføjet med anden Haand) som hørende under Rollerup, paa fol. 22 r henlægges den – som i Sogneliste I – til Brorup. Overhovedet kan der i de her fremdragne Tilfælde fuldt saa vel være Tale om simple Fejl i enten Jordebog eller Sogneliste som om reelle Omlægninger; jvf. Note 48 og 49.

bevaret – »Decime episcopales per singulas prouincias terre Syalendie« – og hvis Formaal saaledes ligger klart i Dagen.

For Biskoppens Kammer vilde det selvsagt have været en stor Bekvemmelighed at have en kortfattet men nøjagtig Oversigt over Bispetiendens Fordeling, saa man undgik i et hvert Tvivlstilfælde at skulle anstille vidtløftige Arkivundersøgelser. Dette Behov har Sogneliste I imidlertid umuligt kunnet tilfredsstille. For 59 af de 287 Sogne, som de bevarede Partier af Listen omfatter, mangler Oplysninger om Bispetienden helt, og ydermere tages nu og da Forbehold overfor en Oplysning ved Tilføjelse af et »vt dicitur«. ⁴⁵ Dette »vt dicitur« forekommer hovedsagelig ved Tiender, som Bispestolen har afstaaet, ⁴⁶ men i et enkelt Tilfælde ogsaa ved en Tiende, som ligger til en af Bispestolens egne Fogedgaardde. ⁴⁷ Om de Bispetiender, som de nordsjællandske Klostre Esrom og Æbelholt disponerer over, er Listens Forfatter dog ikke i Tvivl. Han er paa dette Omraade mere velfunderet end senere selve Jordebogen, ⁴⁸ men til Gengæld lader han Fadeburet nyde godt af en Bispetiende, som tilhører Helligaandshuset i Roskilde. ⁴⁹ At Listen er blevet til ved Bispestædet er en given Sag. Kun dér har man haft den Fortegnelse over Stiftets Sogne, som ligger til Grund for den, og kun dér har Oplysningerne om Bispetiendens Fordeling kunnet fremskaffes. Men lige saa sikkert er det, at er Sogneliste I overhovedet nogensinde blevet brugt, kan det alene have været i en Situation, hvor det gjaldt et Skøn over Bispetienderne, men ikke kom an paa Fuldstændighed og Præcision.

Skikken at bortgive Bispetiender kan i Roskilde Stift følges tilbage til Eskils Dage. Foruden andre rige Gaver tilstaar han 29/11 1135 Brødrene i det Benediktinerkloster, som han sammen med Peder Bodilsen og dennes Slægt grundlægger ved Næstved, Bispetienden af hele den Fjerding af Tybjerg H., hvori Brødrene bor, samt af alle deres Besiddelser i Stiftet. ⁵⁰ I Overensstemmelse hermed lader Sogneliste I Abbeden i Skovkloster – »vt dicitur« – have Raadighed over Bispetienden af de

⁴⁵ I et Par Tilfælde kan ut dicitur maaske til Nød oversættes ved »som kaldes«, t. Eks. »abbati de Skouclaster vt dicitur«. I andre Tilfælde er dette udelukket, t. Eks. »capitulo ad distribuciones vt dicitur«. Den naturlige Oversættelse synes at være »som det siges« eller »saa vidt jeg har kunnet faa oplyst«.

⁴⁶ Ølsemagle S., Ejby S. og Rorup S. i Ramsø H.; Næstved St. Peders S., Næstved St. Mortens S. og Vredsløse S. i Tybjerg H.; Stenlille S. og Sønder Jernløse S. i Merløse H.

⁴⁷ Herlufmagle S. i Tybjerg H.

⁴⁸ Jordebogen lægger fol. 64 r Bispetienden fra Esbønderup S. i Holbo H. under Strø, skønt den tilhører Esrom Kloster (Codex Esromensis, ed. O. Nielsen, Nr. 2, 5 og 39–41), og giver fol. 80 r Tolstrup Bispetienden af Lystrup S. i Lynge H., som ejes af Æbelholt Kloster (SRD VI, S. 137 og 139).

⁴⁹ Borup S. i Ramsø H.; jvf. Note 56.

⁵⁰ Dipl. Dan. I. Rk. II, Nr. 64.

to Sogne i Næstved og Vredsløse S.,⁵¹ og Klostret maa saaledes lykkeligt have undgaaet en Regulering af Eskils store Gave ved Bispetiendens Omlægning fra en Afgift i Penge til virkelig Tiende i Korn. En Regulering er derimod bevidnet ved Sorø Kloster, som Absalon til evig Tid havde overladt Bispetienden af Ringsted H.⁵² Den evige Tid varede en halv Snes Aar. Sandsynligvis endnu i 1171, men i hvert Fald senest 1177 tog Absalon sin Gave tilbage, for at den ikke skulle blive hans Efterfølgere til alvorlig Skade. Til Erstatning overdrog han for bestandig Klostret Indsamlingen af Bispetienden i syv vidt spredte Sogne,⁵³ og føjede hertil tre, hvis Bispetiende Klostret fik Raadighed over en begrænset Tid.⁵⁴

For Dateringen af Sogneliste I er disse tidlige Afstaaelser af Bispetiender dog uden Betydning. I denne Sammenhæng er det udelukkende de Bispetiender, der bortgives i sidste Halvdel af 13. og første Halvdel af 14. Aarhundrede, som har Interesse. 17/5 1253 overlod Jakob Erlandsen Helligaandshuset i Roskilde otte Bispetiender i Volborg H., fire i Ramsø H. og to i Horns H.,⁵⁵ og da Sogneliste I anfører, at Bispetienderne fra tre af disse Sogne: Ølsemagle S., Ejby S. og Rorup S. i Ramsø H. ligger til Helligaandshuset »vt dicitur«,⁵⁶ har Aakjær gjort 1253 til terminus

⁵¹ Listen kan derfor ikke være blevet til i Aarene umiddelbart forud for 1300, idet Abbeden da havde mattet give Afkald paa alle Klosters Bispetiender. Aarsagen hertil var en voldsom Strid med Biskop Jens Krag om Omfanget af den Forpligtelse, Eskil havde knyttet til sin Gave: at Abbeden i den Udstrækning, Roskildebispen ønskede det, paa egen Bekostning skulde rejse til Synoder eller andre Moder, det være sig i eller uden for Kirkeprovinzen, sammen med Biskoppen eller som hans Stedfortræder. 1300 forlignedes Parterne (Dipl. Dan. 2. Rk. V, Nr. 135). Abbeden bøjer sig, og Jens Krag lader Tienderne gaa tilbage til Klostret. Samtidig vidimerer Kapitlet i Roskilde Biskop Niels Stigsens Vidisse fra 1245 af Eskils Stiftelsesbrev (Dipl. Dan. 2. Rk. V, Nr. 134). I hvert Fald i 1311 var der atter Uoverensstemmelser om Abbedens Rejsepligt (Dipl. Dan. 2. Rk. VI, Nr. 386), men Bispetienderne var aabenbart for værdifulde til, at man fra Klosters Side vilde risikere noget ved paany at sætte Sagen paa Spidsen. Dets Ret til Tienderne stadfæstedes 1333 af Biskop Jens Nyborg (Dipl. Dan. 2. R. XI, Nr. 90). – Jvf. Hans Jørgen Helms: Næstved St. Peders Kloster, Næstved 1940, S. 231 f. og 374 ff.

⁵² Dipl. Dan. 1. Rk. II, Nr. 147.

⁵³ Finderup S., Løve H.; Sønderup S., Slagelse H.; Ølsemagle S., Ramsø H.; Haraldsted S., Ringsted H.; Gierslev S., Løve H., med tilhørende Kapel i Løve; Sønderup S., Slagelse H., og Slots-Bjergby S., Slagelse H., med tilhørende Kapel i Gerlev. Rep. I, udat. Nr. 22; jvf. Dipl. Dan. 1. Rk. II, Nr. 147. I Sorø-Bogen er ud for dette Brev i Marginen tilskrevet: »Hiis decimis sumus spoliati«; jvf. Dipl. Arna-Magn. I, S. 250. Tidspunktet for Tiendernes Tilbagevenden er ukendt, men i hvert Fald over en af dem, Tienden af Ølsemagle S., kunde der 17/5 1253 disponeres til anden Side; jvf. straks nedenfor. I Sogneliste I staar Sorø Kloster ikke som Ejer af en eneste Bispetiende. Ogsaa Tienderne af de tre i Note 54 nævnte Sogne – der i Sognelisterne alle findes under Merløse H. – har Klostret saaledes formodentlig mistet.

⁵⁴ Over disse tre Tiender – Bromme S. og Munke-Bjergby S., begge Alsted H., samt Undløse S., Merløse H. – lod senere Peder Sunesen Klostret faa fuld Ejendomsret. Dipl. Dan. 1. Rk. IV, Nr. 41. Jvf. iøvrigt Note 53.

⁵⁵ Dipl. Dan. 2. Rk., I, Nr. 104.

⁵⁶ Voldborg H. og Horns H. falder indenfor de tabte Partier af Sogneliste I. Om

post quem for Sognelisterne.⁵⁷ Dette kan paa sin Vis være rigtigt nok, men hvis Sogneliste I indeholder Oplysninger om senere Afstaaelser af Bispetiender, maa naturligvis Tidspunktet for den seneste af disse Afstaaelser og ikke Afstaaelserne i 1253 være den afgørende terminus post quem. 20/2 1320 henlagde Biskop Oluf foruden adskilligt Jordegods Bispetienderne fra Taastrup S. og Sønder Jernløse S. i Merløse H. til Underhold for fattige Peblinge, for at de desto mere kunde hellige sig Skolens Studier og tjene Gud den almægtige i Roskilde Kor og i det Vor Frue Kapel, Biskoppen ti Aar tidligere havde stiftet ved Domkirken.⁵⁷ Kun en Uge senere – 28/2 1320 – oprettede han et Fond for daglige Uddelinger til Kannikerne, at de kunde faa en Løn for deres Møje og oppebære omend en beskeden, saa dog nogen Betaling for deres Tjeneste, naar de havde taget Del i Dagens og Nattens Tidebønner. Ogsaa her indgik Bispetiender i Gaven, fra Bringstrup S., Vester Broby S. og Lyngø S. i Alsted H. samt fra Stenlille S. i Merløse H.⁵⁸ Naar nu Sogneliste I ud for Sønder Jernløse S. har en Oplysning om, at Bispetienden – »vt dicitur« – tilhører Biskop Olufs Kapel,⁵⁹ og ved Stenlille S. noterer, at Bispetienden – »vt dicitur« – gaar til Kapitlet til Uddelinger,⁶⁰ turde det være klart, at Aakjærs terminus post quem falder 67 Aar for tidligt. Før med Udgangen af Februar Maaned 1320 kan Sogneliste I ikke have faaet den Form, hvori den er os overleveret.

Men samtidig med at terminus post quem saaledes er rykket frem til 1320, har ogsaa Aakjærs terminus ante quem (se S. 10) mistet sin Gyldighed. At man i 1304 har benyttet Navnet Kalvehave for en Lokalitet, som maaske – maaske ikke – er identisk med Sogneliste I's Skaaningehavn, er vel fortsat af filologisk Interesse, men har ikke længer nogen som helst Betydning for Sognelisternes Datering. Hvad det nu gælder om, er at finde en ny terminus ante quem, men her svigter Bispetienderne ganske. Saa vidt det kan ses, ophører Afstaaelserne en Tid lang⁶¹ for først at blive genoptaget i 1384, da Niels Jakobsen henlægger en lang Række Bispetiender til det S. Laurentii Kapel, han stifter ved Domkirken.⁶² Tilsyneladende er Undersøgelsen dermed kørt fast, men et hidtil uænset Spor aabner sig og viser sig værd at følge.

Blandt Jørlunde Herreds Sogne nævner Sogneliste I Knardrup (Knarthorp).⁶³ Et Knardrup Sogn kendes ikke fra nogen anden middelborup S. i Ramsø H. oplyser Sogneliste I fejlagtigt, at Bispetienden ligger til Fadeburet; jvf. Note 49.

⁵⁷ Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 180; jvf. Arhning, anf. Arb., S. 237–46.

⁵⁸ Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 183.

⁵⁹ De sidste 15 Sogne i Merløse H. – hvoriblandt Taastrup – er gaaet tabt i Sogneliste I.

⁶⁰ Alsted H. er gaaet tabt i Sogneliste I.

⁶¹ Jvf. Oversigten over Afstaaelser af Bispetiender hos Arhning, anf. Arb., S. 361.

⁶² Rep. I, Nr. 3443; jvf. Arhning, anf. Arb., S. 246–51.

⁶³ I Sogneliste II er Jørlunde H. gaaet tabt.

alderlig Kilde, og havde man tidligere været opmærksom paa, at Knardrup – nu kun en Landsby i Ganløse S. – i Sogneliste I optræder som selvstændigt Sogn, vilde man formodentlig have draget Oplysningen i Tvivl; der er andre Steder i Jordebogen, hvor Navne paa almindelige Landsbyer har indsneget sig mellem Navnene paa Kirkesogne.⁶⁴ Efter Vilhelm Lorenzens og Charles Christensens Udgravninger paa Kloster-tomten i Knardrup⁶⁵ stiller Sagen sig imidlertid anderledes. Nordøst for Resterne af det firfløjede Klosteranlæg fremdrog man svære Kampestensfundamenter, hist og her endnu med Skifter af Tegl. Den Bygning, som Fundamenterne havde baaret, og hvis Vestende desværre var ødelagt, havde bestaaet af et rektangulært Vestparti, ca. 8 Meter i indvendig Bredde, hvortil i Øst sluttede sig et smallere, kvadratisk Parti, ca. $5\frac{1}{2} \times 5\frac{1}{2}$ Meter i indvendige Maal. Lorenzen har Ret i, at disse Fundamenter med Rimelighed kun kan tolkes som Levn af en Kirkebygning, og Tilstedeværelsen af en Kirke i Knardrup forud for Klostertiden bestyrkes yderligere gennem Navnet paa den lille Sø Nord for Klosterholmen: Kirkesø. Dette Navn kan ikke være afledet af Klosterkirken,⁶⁶ idet det allerede forekommer i de Gavebreve, hvormed Christoffer II tilvebragte det økonomiske Grundlag for Klostret, og hvis dispositive Dele

⁶⁴ Algestrup (Algestorp), Føllenslev S., Skippinge H.: fol. 36 v; Rorbæk (Rorbek), Snostrup S., Ølstykke H.: fol. 79 v; Mosede (Mosede), Greve S. og Karlslunde S. samt Hundige (Honedige), Kildebrønde S., Tune H.: fol. 85 v.

⁶⁵ Vilh. Lorenzen: De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie, Kbhvn. 1941, S. 180–88 og Tavle XXXV.

⁶⁶ Hvilket er antaget i Danmarks Stednavne Nr. 2 (Frederiksborg Amts Stednavne), Kbhvn. 1929, S. 130, skønt allerede Villads Christensen (Knardrup Klosters Historie, Fra Frederiksborg Amt 1914, S. 78) har gjort opmærksom paa, at der maa have været Kirke i Knardrup forud for Klostertiden. Lorenzen stiller (anf. Arb., S. 184, Note 1) det Spørgsmaal, om Knardrup i den ældre Middelalder har været et Sogn for sig; men hverken han eller Villads Christensen har kendt Sognelisterne. Lejlighedsvis Fund af Skeletter i Nærheden af Sognekirkens Fundamenter bruges af Lorenzen (sst., S. 183) til yderligere Støtte for Tolkningen af Bygningen som en Kirke. Intet af disse Fund er imidlertid gjort under Kontrol, og det kan derfor ikke med Sikkerhed siges, om Gravene hører til Sognekirkens Kirkegaard eller til Klostrets, som formodentlig ogsaa maa have omfattet dette Areal, idet Klosterkirken opførtes tæt Vest for Sognekirken. Da der ved Udgravningerne kun fandtes meget sparsomme Rester af Klosterkirkens Korparti, og Sognekirkens Vestgavl ikke kunde paavises, har det som Følge af den ringe Afstand mellem Bygningerne maattet overvejes, om de Fundamenter, der er opfattet som hørende til en selvstændig Kirkebygning, ikke snarere stammer fra Klosterkirkens Kor. Dette vilde dog herved faa en saa ejendommelig Udformning, at Kirken vilde være et rent Særsyn blandt Cistercienserkirker, der netop er kendetegnet ved, at deres Grundplan kun yderst sjældent afviger fra faste Typer (Sigurd Curman: Bidrag til kändedom om cistercienserordens byggnadskonst, I: Kyrkoplanen, Sthlm. 1912). Tanken maa derfor forkastes, men det vilde alligevel være meget ønskeligt, om der ved fornyede Udgravninger kunde vindes større Klarhed over Klosterkirkens Korplan og Sognekirkens Vestparti. Hvis Sognekirken, hvad Beliggenheden kunde tyde paa, tillige har været Gaardkirke for Hvideslægtens – senere Kongens – Gaard i Knardrup, er det tænkeligt, at netop Vestpartiet har haft en speciel Udformning i Lighed med, hvad der er Tilfældet ved andre af Slægtens Kirker.

er overleveret gennem Referat i et paveligt Bekræftelsesbrev af 9/4 1403.⁶⁷

Beklageligt nok medtager Pavebrevet ikke Gavebrevens Dateringer, og det nøjagtige Tidspunkt for Stiftelsen af Cistercienserklostret i Knardrup kendes ikke. Men den første Søndag i Fasten 1326 sendtes Munke til Knardrup fra Sorø,⁶⁸ og det er vanskeligt at se nogen Grund til, at man skulle have tøvet med saaledes at tage den nye Ejendom i Besiddelse. At faa opført Klosterbygninger vilde under alle Omstændigheder kræve mange Aars vedholdende Arbejde, og indtil da kunde man klare sig med Kongsgaarden, som derfor ret naturligt kom til at give Klostret Navn (*conventus regalis curiæ*).⁶⁷ Tilmed laa i Gaardens umiddelbare Nærhed en Kirke, som ganske vist i ingen Henseende opfyldte de meget specielle Krav, Cistercienserne stiller til deres Kirker, men som dog lod sig anvende i en Overgangsperiode. Sikkert er imidlertid, at om ikke allerede ved Udstedelsen af Gavebrevene saa i det mindste i samme Øjeblik, som Munkene tog Kirken i Brug, ophørte Knardrup at eksistere som selvstændigt Sogn.

De Tider var for længst forbi, hvor Cistercienserne var fritaget for at betale Tiende af den Jord, deres Klostre modtog i opdyrket Stand,⁶⁹ og det var derfor ikke den Omstændighed, at Hovedparten af Jorden i Knardrup Sogn fra at være i Kongens Eje kom i Klostrets Besiddelse, som umuliggjorde Sognets fortsatte Eksistens. Tienden af den opdyrkede Jord skulde vedblivende erlægges, blev herefter blot udredet i det eller de af de omliggende Sogne, hvori det tidligere Knardrup Sogn indlemmedes. Hvad der tager Grunden væk under Knardrup som Sogn, er det enkle Forhold, at en Cistercienserkirke – og hertil omskabes nu den lille Kirkebygning ude på Holmen – ikke kan fungere som Sognekirke.⁷⁰

⁶⁷ Acta pont. Dan. Nr. 1039.

⁶⁸ Annales Danici, S. 170; jvf. SRD IV, S. 556.

⁶⁹ Skellet gaar ved det fjerde Lateranmøde i 1215, og den fuldstændige Tiendefrihed, som Alexander III havde indrømmet Ordenen, fik saaledes kun kort Gyldighed. For Jord erhvervet inden 1215 gælder dog fortsat Fritagelse for al Tiende, og Ordenen er ogsaa fritaget for at udrede Novaltiende, d.v.s. Tiende af Jord som Klostrene modtager i uopdyrket Stand og selv lægger under Plov. Jvf. Hal Koch: De ældste danske Klostres Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221, Hist. Tidsskr. 10. Rk. III, S. 511–82 (især Kapitel V: Kloster og Tiende, S. 551–57), og Giles Constable: Monastic Tithes from their Origins to the Twelfth Century, Cambridge 1964, S. 198–306 (Monastic payment of tithes).

⁷⁰ Det har tidligere været almindeligt antaget, at Kirken i Tvis Kloster skulde have været anvendt baade som Klosterkirke og som Sognekirke, men denne Antagelse lader sig ikke opretholde efter Troels Dahlerups grundige Undersøgelse af Klostrets Forhold til Kirkerne i de omliggende Sogne (Hardsyssels Provsti i Senmiddelalderen, Hardsyssels Aarbog 1960, S. 94 ff.). Reglen har dog kun absolut Gyldighed for Ordenens Mandsklostre. I nogle af de Kvindeklostre, som havde faaet en Sognekirke overladt til Klosterkirke, fandtes undtagelsesvis Døbefont (Edw. Ortved: Cistercieordenen og dens Klostre i Norden, I, Kbhvn. 1927, S. 73), og det vides positivt, at den Cistercienser-Nonnerne overlodte Vor Frue Kirke i Roskilde vedblev at fungere som Sognekirke (Rep. I, Nr. 5584 og II, Nr. 9624).

Dette er en aldeles nødvendig Forudsætning for, at Ordenens Klostre kan opretholde den for dem saa vigtige Eksempion, hvilket i Korthed vil sige fuld Uafhængighed af den stedlige Biskop,⁷¹ og i Ordenslovgivningen er derfor ogsaa truffet strenge Forholdsregler mod den Munk, som fordrister sig til at udføre de Funktioner, der tilkommer en Sognepræst.⁷² Rent haandgribeligt afspejler Adskillelsen sig i, at Lægfolket, som i Ordenens første Tid helt var forment Adgang til Klosterkirkerne, aldrig maa komme længere end til Skranken mellem Lægbrødrenes og Munkenes Kor, samt at Døbefont og Prædikestol ikke findes.

Var alt forløbet normalt, vilde det derfor med Sikkerhed kunne siges, at terminus ante quem for Sogneliste I senest falder i Fastetiden 1326, men en krank Skæbne ventede Kongsgaardsklostret. Allerede St. Mikkel's Dag 1326 udjog Junkeren Barnum Eriksen med nogle Følgesvende ugudeligt, grusomt og voldeligt Abbed og Konvent af Klostret og satte sig fuldstændigt i Besiddelse af deres rørlige og urørlige Gods og af selve Klostret. Efter hans Død fulgte hans Enke ham sammen med Ridderen Ingvar Hjort i denne Forseelse, og ogsaa andre Lægmand – deriblandt som det synes Hertug Knud Porse – tog nu for sig af Klostrets Ejendom. Naturligvis klagede Abbeden og Brødrene deres Nød til Paven, der ogsaa fra Ærkebiskoppen modtog Indberetning om denne Krænkelser af Guds Majestæt, men Abbeden i Cismar og Skatmesteren og Kantoren i Lübeck, som 2/6 1329 fik paveligt Paalæg om at drage Omsorg for, at Klostret genoprettedes,⁷³ stod aabenbart ganske magtesløse. Først da Lov og Ret var vendt tilbage, sendtes der 1343 for anden Gang et Konvent til Knardrup fra Sorø,⁷⁴ hvor Abbeden, Peder, og det første Hold Munke havde søgt Tilflugt.⁷⁵

⁷¹ Jvf. Hal Koch, *anf. Arb.*, især Kapitlerne II: Kloster og Kurie, S. 519–28, og III: Kloster og ordinarius, S. 528–38.

⁷² T. Eks. *Instit. Gen. Cap. XXIX* og *Lib. novell. Defin. Dist. IV, Nomasticon Cisterciense*, ed. Hugo Séjalon, Solesmes 1892, S. 219 og 500 f. Forholdet kompliceres i samme Øjeblik Sognekirker inkorporeres under Cistercienserklostrene. Ordenen viser derfor ogsaa længe stor Tilbageholdenhed paa dette Punkt, og Klostrene undgaar helst at betjene Sognekirkerne ved Munke, der herved vilde miste den Immunitet overfor Biskoppen, som er en Følge af Klostrenes Eksempion. Formelt er det kun i Forholdet til de paagældende Sognekirker, Inkorporationen medfører Ændringer i Klostrenes Uafhængighed af Biskopperne, men det er klart, at den Biskop, som vil prøve at blande sig i et Cistercienserklosters interne Forhold, paa denne Maade faar en bedre Udgangsposition. Jvf. Hal Koch, *anf. Arb.*, især Kapitel IV: Kloster og Sogn, S. 538–51.

⁷³ *Dipl. Dan. 2. Rk. X, Nr. 116*. Sagsfremstillingen i dette Pavebrev kan suppleres med Skildringen i Yngre sjællandske Krønike (*Annales Danici*, S. 170), hvor Datoen for Overfaldet meddeles, og Knud Porse nævnes som Ransmand.

⁷⁴ *Annales Danici*, S. 143.

⁷⁵ I et Brev udstedt i Sorø Kloster 14/7 1339 er Broder Peder, Abbed i Kongsgaarden (*regalis curia*) og Broder Johannes fra Sverige, Munk sammesteds, blandt Brevvidnerne. *Dipl. Dan. 2. Rk. XII, Nr. 173*.

Saaledes fik Kongsgaarden i Knardrup – og med den maaske Sognekirken – i en lille halv Snes Aar et Slags illegalt Efterliv. I Kraft af sit hellige Embede maatte Roskildebispen naturligvis paa det skarpeste misbillige hele denne Udvikling – hvilket iøvrigt kan have været vanskeligt nok for Biskop Jens Hind, idet Ingvar Hjort var hans Broder – og at der paany skulde være blevet ordineret Præst til Kirken i Knardrup er ganske utænkeligt. Helt utænkeligt er det vel derimod ikke, at man under Indtryk af Klosters Vanskæbne og Pavestolens Afmagt overfor Ransmændene trods alt har valgt at se Tiden lidt an, inden man slettede Knardrup af Fortegnelsen over Stiftets Sogne. Naar hertil kommer, at Sogneliste I – som ovenfor paavist – ikke i enhver Henseende er til at lide paa, byder Forsigtighed, at ikke Fastetiden 1326, men Aaret 1343 regnes som sikker terminus ante quem. Hermed er dog ikke sagt, at en snævrere Datering af Sognelisterne er udelukket, men kun at det ikke synes muligt at naa videre frem paa Grundlag af de Oplysninger, som indeholdes i Sogneliste I.

III

SOGNELISTE II er indført af to Skrivere, et Forhold som ikke har været tillagt nogen Betydning i Diskussionen om dens Tolkning, men som nok kan give Anledning til Overvejelser. Listen er bygget over Skemaet:

dimidia marca Vrangstorp habet terras vnius aratri

og havde Forlæget været disponeret paa samme Maade, vilde det eneste naturlige dog have været, at den, der skulde afskrive dette Forlæg, skrev Linien igennem, d.v.s. Sogn for Sogn tog Tallene i begge Kolonner med. Men i Sogneliste II har een Skriver skrevet hele venstre Kolonne og alle Sognavnene, en anden hele højre Kolonne. Hvilken anden Forklaring paa denne ejendommelige Arbejdsfordeling kan vel gives, end at Disponeringen af Sogneliste II ikke er overtaget fra et Forlæg, at med andre Ord venstre og højre Kolonne er hentet fra hver sin ældre Liste for først i Jordebogen – formodentlig efter forudgaaende Aftale mellem de to Skrivere⁷⁶ – at blive grupperet omkring et fælles Sognavn.

Dette behøver naturligvis ikke at indebære, at de gamle Lister ogsaa har været fra forskellig Tid, saaledes at det af Tal-Kolonnerne i Sogneliste II kun skulde være den, der er indført af samme Skriver som Sogne-

⁷⁶ Sognavnene er i begge Lister placeret paa Sdens venstre Trediedel i stort set samme Afstand fra Randen. Det naturlige Sted for Indførsler er derfor til højre for Navnene, og det er ogsaa her Oplysningerne om Bispetienderne findes i Sogneliste I. Naar Skriveren, som skriver Sognavnene og Mark-Øre-Tallene i Sogneliste II ikke desto mindre anbringer Tallene i det ret smalle Felt til venstre for Navnene, synes det rimeligt at antage, at dette sker for at levne Plads til andre Indførsler.

navnene – altsaa den venstre – som kan anses for jævn gammel med Sogneliste I. At man overhovedet har givet sig i Kast med at arbejde to Lister sammen til een, og at Planen har kunnet realiseres, synes tværtimod at forudsætte, at disse Lister maa have været noget nær samtidige.⁷⁷ Men hermed er intet sagt om deres indbyrdes Forhold iøvrigt; maaske det kun er for at spare Plads, at man i Jordebogen har baaret sig ad, som sket er. I Mangel af den Overskrift, som antagelig vilde have løst alle Problemer, rejser Fordelingen af Sogneliste II paa to Skrivere derfor det Spørgsmaal, om der overhovedet er nogen Korrespondance mellem Venstre-Kolonnens Mark-Øre-Tal og Højre-Kolonnens Plove. Modsvares Stigning og Fald i Mark-Øre-Tallet af Stigning og Fald i Plovtallet? Gaar Mark-Øre-Tallet op, naar Plovtallet gaar ned? Eller er det lige omvendt?

Ved Beskæring af fol. 147 er venstre Kolonne gaaet tabt ud for Bjæverskov Herreds 12 Sogne og Stevns Herreds andre 12. Desuden mangler Angivelse for Holbæk i Merløse H.,⁷⁸ og til Rest bliver saaledes 261 Sogne, hvis Mark-Øre Tal er kendt. Omregnet til Ørtug fordeler de sig paa følgende Maade:

Sogne	Ørtug	Ørtug i alt
2 à 6	12
22 à 12	264
36 à 18	648
1 à 21	21
49 à 24	1176
15 à 30	450
28 à 36	1008
107 à 48	5136
1 à 96	96
261		8811

Som det umiddelbart ses, er 48 Ørtug – d.v.s. 2 Mark – langt den hyppigste Angivelse. Ikke blot forekommer den i $\frac{2}{5}$ af samtlige Tilfælde, men den er ogsaa anvendt dobbelt saa ofte som den næst hyppigste Angivelse paa 24 Ørtug (1 Mark). Hvordan man end skal tænke sig en umiddelbar Korrespondance mellem venstre og højre Kolonne, maa den derfor give sig Udslag i, at et af Højrekolonnens Plovtal – eller i det mindste en Gruppe af tæt paa hinanden liggende Plovtal – har en lige saa dominerende Overvægt. Men saadan forholder det sig ikke.

⁷⁷ At t. Eks. en af Listerne skulde være fra Jordebogens egen Tid er udelukket. Læssøholm S., som i Sogneliste II staar anført med baade Mark-Øre-Tal og Plovtal, var da blevet delt; jvf. ovenfor S. 10.

⁷⁸ Dette har sin naturlige Forklaring i, at Navnet Holbæk dækker over ikke eet men to Sogne; jvf. Note 35.

I højre Kolonne mangler Angivelser for 14 Sognes Vedkommende⁷⁹ samt ogsaa her for Holbæk. Ved eet Sogn anføres det undtagelsesvis, hvem Jorden tilhører, nemlig Ærkedegnedømmet,⁸⁰ men ikke hvor stort Arealet er, og denne Oplysning savnes ogsaa i et andet Tilfælde, hvor det meddeles, enten at Fæstet er ledigt eller at Jorden ligger øde hen.⁸¹ Ved 22 Sogne siges det blot i Almindelighed, at der er for lidt Jord,⁸² smaat med Jord⁸³ eller megen Jord,⁸⁴ og ved 13 andre Sogne er Angivelserne i Agre,⁸⁵ Bol,⁸⁶ Otting,⁸⁷ Mark Jord⁸⁸ eller Mark Udsæd,⁸⁹ som alle kun kan omregnes til Plove med betydelig Usikkerhed. Endelig er to Plovtaal saa beskadigede ved Afslidning eller Beskæring,⁹⁰ at ogsaa de maa udgaa. Til Rest bliver da 231 Tilfælde,⁹¹ hvor det enten kort og godt meddeles, at der ingen Jord er,⁹² eller hvor Arealet maales i Plove, fra ca. $\frac{1}{4}$ Plov op til 11 Plove. I venstre Del af Tabellen S. 20 er disse Angivelser samlet, og af den vedføjede Talrække kan udlæses, med hvor stor Hyppighed hver Angivelse forekommer. Hyppigst er »habet terras vnius aratri«, der er anvendt 48 Gange, men »habet terras (terram) dimidii aratri« følger ganske tæt efter med 42 Eksempler. Da der til mange Angivelser knytter sig et »ad«, et »fere« eller et »large«,

⁷⁹ Rodovre S., Smørum H.; Store Magleby S. og Taarnby S., Støvns H.; Kornrup S., Sømme H.; Gamle Køge S., Ramso H.; Benløse S., St. Bendts Kapel og Ringsted St. Hans' S., Ringsted H.; Ladby S., Karrebæk S. og Skelskør S., Flakkebjerg H.; Nykøbing S. og Sejro S., Ods H.; Slots Bjergby S., Slagelse H.

⁸⁰ attinet a[rchid]yaconatui: Kirkerup S., Sømme H.

⁸¹ vacat: Helsingør S., Lyngø H.

⁸² habet parum in terris (de terris el. in terra): Vallensbæk S., Smørum H.; Bagsværd S., Støvns H.; Vindinge S., Tune H.; Fløng S., Sømme H.; Gørslev S., Vallø S. og Vraaby S., Bjæverskov H.; Ting Jellinge S. og Ørslev S., Flakkebjerg H.; Stenlille S., Søndersted S., Eskilstrup S. og Uggerløse S., Merløse H.; Kisserup S., Volborg H.; Vellerup S., Horns H.; Kindertofte S., Slagelse H.; Tømmerup S., Ars H.; Sørslev S., Skippinge H.; Jyderup S., Tuse H.; habet parum in terris et [] (Resten bortskaaret): Køge S., Ramso H.

⁸³ habet terras modicas: Skellebjerg S., Løve H.

⁸⁴ habet multas terras: Store Heddinge S., Stevns II.

⁸⁵ habet tres agros in terris: Taarnborg S. og Hejninge S., Slagelse H.

⁸⁶ habet duos mansos terre: Gimlinge S., Flakkebjerg H.; habet tres mansos terre: Krummerup S. og Høve S., Flakkebjerg H.; habet sex mansos terre: Sæby S., Løve H.

⁸⁷ habet octonarium terre: Bistrup S., Sømme H.

⁸⁸ habet .x. solidos terre: Fodby S., Flakkebjerg H.; habet dimidiam marcam terre: Skorpinge S., Flakkebjerg H.; habet terras ad dimidiam marcam: Sørby S., Flakkebjerg H.; habet xi. oras terre: Gørslev S., Løve H.

⁸⁹ habet terras ad semen v solidorum: Læssøholm S., Ars H.; habet terras ad semen ii orarum: Mørkøv S., Tuse H.

⁹⁰ habet terras fere ad [] (Resten afslidt): Bloustrød S., Lyngø H.; habet terras ad aratrum c[] (Resten bortskaaret): Hvedstrup S., Sømme H.

⁹¹ Hertil svarer 232 Sogne, idet Kvislemark S. og Arløse S. i Flakkebjerg H., som i venstre Kolonne er opført med 12 Øre hver, i højre er slaaet sammen under een Angivelse.

⁹² nil (nichil) habet in terris: Magleby S., Flakkebjerg H.; Gudum S., Slagelse H.

Plovtal for 231 Sogne		Mark-Øre-Tal for 210 af disse									
Plovtal	Antal Sogne	Mark-Øre omregnet til Ørtug									Antal Sogne
		6	12	18	21	24	30	36	48	96	
nil (nichil) habet in terris	2			1						1	2
habet ad quartam partem aratri in terris	1			1							1
habet terras pro parte tercia aratri	1			1							1
habet terras ad terciam partem aratri	2					1				1	2
habet terras dimidii aratri fere (fere dimidii aratri)	2			1	1						2
habet terras (terras) fere ad dimidium aratrum	4			1	1					2	4
habet terras (terram) dimidii aratri	42			8	4		11	2	4	12	41
habet terras ad dimidium aratrum.	33			2	3		10	5	3	9	32
habet terras dimidii aratri large . . .	8					2	1		1	1	5
habet terras ad dimidium aratrum large	1					1					1
habet terras fere ad aratrum	7				1		1	1	2	2	7
habet terras vnus aratri	48			2	5		10	1	3	21	42
habet terras ad aratrum (vnum aratrum el. i. aratrum)	27			1	4		5	4	4	7	25
habet terras vnus aratri large	8			1					1	5	7
habet terras ad aratrum (vnum aratrum) large	7							1		5	6
habet terras vnus aratri cum dimidio	2				1						1
habet terras ad aratrum cum dimidio	6						1			5	6
habet terras ad aratrum cum dimidio large	1										0
habet terras ad duo aratra	15			1	1		2		1	9	14
habet terras ad duo aratra large . .	5			1					1		3
habet terras ad tria aratra	2								1		1
habet terras ad quatuor aratra . . .	1								1		1
habet terras ad quinque aratra . . .	1				1						1
habet terras ad sex aratra	2								2		2
habet terras ad viii aratra	1								1		1
habet terras ad .ix. aratra	1								1		1
habet terras ad xi aratra	1									1	1
	231	1	18	28	0	42	14	19	87	1	210

er det imidlertid næppe fuldt forsvarligt at trække Grænserne saa snævert. Men selv om alle Angivelser fra og med »habet terras fere ad aratrum« til og med »habet terras ad aratrum (vnum aratrum) large« regnes under eet, og alle Angivelser fra og med »habet terras dimidii aratri fere (fere dimidii aratri)« til og med »habet terras ad dimidium

aratum large« behandles paa samme Maade, forrykkes det indbyrdes Forhold ikke. Sammentællingstallene for den første og den anden Gruppe er henholdsvis 97 og 90. Maaske vil man nu indvende, at netop Brugen af omtrentlige Angivelser gør det umuligt at drage et Skel mellem disse to Grupper; mellem paa den ene Side »habet terras dimidii aratri large« eller »habet terras ad dimidium aratum large« og paa den anden Side »habet terras fere ad aratum« kan Forskellen formodentlig ikke være synderlig stor. Et Blik paa Talrækken vil dog hurtigt overbevise om, at denne Indvending er uberettiget, idet disse tre Angivelser kun tegner sig for i alt 16 Eksempler. Hvor tæt de end ligger paa hinanden, er de derfor helt ude af Stand til at udslette Adskillelsen mellem de langt flere og talmæssigt næsten jævnbyrdige Angivelser paa henholdsvis en halv og een Plovs Jord.

Mod den her anvendte Fremgangsmaade kan naturligvis rettes den Anke, at Sammenstillingen af Højre-Kolonnens Plovtal kun dækker 231 Sogne, medens Oversigten over Venstre-Kolonnens Mark-Øre-Tal omfatter 261, samt at der i begge disse Tal er medregnet Sogne, hvorom der blot foreligger anvendelige Oplysninger i den paagældende Kolonne. Skal der foretages en direkte Sammenligning Sogn for Sogn, er det derfor ikke tilstrækkeligt blandt Venstre-Kolonnens 261 Sogne at udskille de 30, som i Højre-Kolonnen er uden Plovtal. Da venstre Kolonne som allerede (S. 18) nævnt er bortskaaret ud for Bjæverskov og Stevns Herreders tilsammen 24 Sogne, maa ogsaa de hertil svarende Plovtal i højre Kolonne udgaa, hvorved de 231 dog kun nedbringes med 20, idet Angivelserne ved fire af Sognene ikke er i Plove og derfor paa Forhaand er fraregnet.⁹³ Bortfalde maa endvidere et Plovtal, som er fælles for to Sogne,⁹⁴ og tilbage bliver herefter 210 Sogne, hvis Mark-Øre-Tal i Venstre-Kolonnen og Plovtal i Højre-Kolonnen kan sammenholdes Sogn for Sogn. Det er dette Materiale, som er at finde i højre Del af Tabellen S. 20, og det ses umiddelbart, at Reduktionen ikke har medført nogen Ændring af Forholdstallene. Af de til Ørtug omregnede Mark-Øre-Tal udgør Gruppen paa 2 Mark (48 Ørtug) stadig godt og vel $\frac{2}{5}$, og med henholdsvis 85 og 87 Eksempler forekommer Angivelser paa en halv og een Plovs Jord stadig lige hyppigt. Men Tabellen bekræfter tillige i let overskuelig Form, hvor uforenelige Mark-Øre-Tallene og Plovtallene er. Her synes kun een Lov at raade, Tilfældighedens.

Paa Baggrund af alt, hvad her er fremført, virker det unægteligt overraskende, at baade Aakjær og C. A. Christensen alligevel har ment at

⁹³ Gørslev S., Valle S. og Vraaby S., Bjæverskov H., jvf. Note 82; Store Heddinge S., Stevns H., jvf. Note 84.

⁹⁴ Kvislemark S. og Arlose S., Flakkebjerg H.; jvf. Note 91.

kunne finde Forbindelse mellem venstre og højre Kolonne i Sogneliste II. Efter Aakjærs Opfattelse er det Præstegaardsjordernes – Mensalgodsets – Størrelse, som registreres i Højre-Kolonnen, og paa dette Punkt fandt han oprindelig ubetinget Tilslutning hos C. A. Christensen.⁹⁵ Men medens Aakjær føler sig fuldt og fast overbevist om, at Venstre-Kolonnen Mark-Øre-Tal maa være Sognenes Bispetiende, angivet i Korn, er C. A. Christensen lige saa overtydet om, at Tallene gælder Cathedraticum, angivet i Penge. Da Aakjær gaar ud fra, at Mensalgodset er tiendefrit,⁹⁶ og et Sogns tiendepligtige Areal derfor er relativt mindre, jo større et Tilliggende Præstegaarden har, vil et højt Plovtaal i Højre-Kolonnen, om man følger Aakjær, medføre en relativ Reduktion af det tilsvarende Mark-Øre-Tal i Venstre-Kolonnen. Ganske omvendt hvis man med C. A. Christensen regner Mark-Øre-Tallene for Cathedraticum, »saavist som denne afgift netop maa have været større, jo større kirkens jordtilliggende har været. Derfor ser vi ogsaa, at st. Mikelskirke i Slagelse som ejer af et helt lille gods paa 11 plove er ansat til 4 mark, det dobbelte af de ellers største afgifter paa 2 mark. Endvidere maa vi antage, at ved siden af sognets dyrkede areal har dets befolkningensmængde spillet en rolle ved ansættelsen af katedratikums størrelse, da et sogns befolkningstal gav sig udslag i ofringernes størrelse.«⁹⁷

Saa vidt forskelligt disse to Regnestykker er stillet op, er der dog een Ting, som er fælles for dem; i dem begge indgaar som en afgørende Faktor Sognenes dyrkede Areal. Netop dette, at der her – hvad iøvrigt ogsaa gælder Sognenes Befolkningensmængde – er Tale om en stort set ubekendt Størrelse,⁹⁸ som man derfor kan jonglere med næsten efter

⁹⁵ »Ligeledes er det klart, at rubrikken: habet terras etc. i liste II angiver sognekirkernes mensalgods. Sv. Aakjær har foretaget en fortjenstfuld sammenligning mellem denne rubriks oplysninger og oplysningerne i Sjællands Stifts landebog 1567 om mensalgodsets udsædsmængde«. Arup-Festskr., S. 125.

⁹⁶ Aakjær er af den Anskuelse, at netop Tiendefrihed kan være en af Grundene til, at Mensalgodsets Areal nævnes i en Liste over Sognenes Bispetiende. Kong Valdemars Jordebog, ed. Aakjær (cit. KVJ), II, S. 464 og 466 f. Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 454 f.

⁹⁷ Arup-Festskr., S. 126.

⁹⁸ Efter ældre Opfattelse (Kr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid, Kbhvn. 1898, S. 121 ff. og 298–301) indeholder selve Jordebogen – som Aakjær oprindelig troede Sognelisterne samtidige med – fuldstændige Oplysninger om det dyrkede Areal i 41 sjællandske Landsbyer, hvor Bispemænd antages at være eneste Jordejere. Som paavist af C. A. Christensen (Ændringerne i Landsbyens økonomiske og sociale Struktur i det 14. og 15. Aarhundrede, Hist. Tidsskr. 12. Rk. I, S. 262–66) kan dette dog med fuld Sikkerhed kun siges at have Gyldighed i seks Tilfælde, hvor Jordebogen udtrykkeligt meddeler, at Bispemænd ejer hele Landsbyen. Af disse seks Landsbyer ligger nu tre – Ordrup, Faarevejle og Veddinge – i Faarevejle S. (Ods H.), men Sognet rummer ogsaa andre Landsbyer, og Jordebogen bringer saaledes ikke sikre Oplysninger om hele det dyrkede Areal i et eneste af Stiftets Sogne. Endnu spinklere er naturligvis Materialet fra Tiden forud for Jordebogen, hvortil C. A. Christensen fra første Færd henførte Sognelisterne, og hvor efterhaanden ogsaa Aakjær mente, at de maatte høre hjemme.

Forgodtbefindende, giver Forklaringen paa, at baade Aakjær og C. A. Christensen kan faa Tingene til at føje sig, men ogsaa paa, at ingen af dem er i Stand til at føre noget Bevis for, at hans og ikke Modpartens Opfattelse er den rigtige. Selv om Aakjær eller C. A. Christensen virkelig skulde have Ret – begge kan ikke have det, og af det følgende vil det formentlig fremgaa, at ingen af dem har det – maa Tolkningen af Sogneliste II alligevel have som Udgangspunkt, at de to Yderkolonner ikke lader sig bringe i indbyrdes Forbindelse. Hver Kolonne maa tolkes for sig, og det er da rimeligt at begynde med Højre-Kolonnen, idet der her kun staar to Muligheder aabne. Enten gaar Plovtallene paa Præstegaardenes Jord – Mensalgodset – saaledes som der en Overgang var Enighed om mellem Aakjær og C. A. Christensen, eller ogsaa er det Sognekirkernes Jord – Fabricagodset – Plovtallene gælder. Efter først forsigtigt at have antydnet, at den sidste Mulighed næppe var helt udelukket,⁹⁹ har C. A. Christensen sluttelig kastet alle Betæneligheder over Bord, og taler nu om »listen i RBJ over sognekirkernes tilliggender«.¹⁰⁰ Desværre uden at give nogen som helst Begrundelse for dette fuldstændige Omslag.

Aakjærs Beviser for, at Plovtallene vedrører Mensalgodset er ikke bindende.¹⁰¹ Ved tre Sogne, nemlig Faarevejle (Ods H.), Varpelev (Stevns H.) og Tuse (Tuse H.), fandt han Overensstemmelse mellem Plovtallene i Højre-Kolonnen og Oplysningerne i selve Jordebogen om Præstegaardenes Størrelse, men i intet af disse Tilfælde er Jordebogens Angivelser i Plove, og tvivlsomme Omregninger fra Øre Jord eller Fjerdings Jord til Plove maa derfor foretages.¹⁰² Et Usikkerhedsmoment kommer paa denne Maade ind, men selv om Angivelserne i Jordebogen havde været helt identiske med Sognelistens, vilde dette Materiale alligevel talmæssigt være alt for beskedent til, at Muligheden for tilfældigt Sammenfald kunde udelukkes. Endnu svagere er den Støtte, som Aakjær mente at finde ved en Sammenligning mellem Plovtallene for to andre Sogne, Næsby (Tybjerg H.) og Ubby (Ars H.), og Oplysningerne i »Sjællands Stifts Landebog« fra 1567 om deres Præstegaarde,¹⁰³ og det

⁹⁹ Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 570 Note 1.

¹⁰⁰ Hist. Tidsskr. 12. Rk. I, S. 263.

¹⁰¹ Aakjærs Synspunkter, som første Gang (1936) fremsattes i Nordisk Kultur XXX, S. 230–33, findes udførligst dokumenteret i KVJ II, S. 295 ff. og 458–63. Ved Inddragelse af RBJ's Oplysninger om Præstegaardene i Varpelev og Tuse er Bevisførelsen blevet en Smule udvidet i Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 439 f. Se endvidere Aakjær: Plov og Havne, Med Lov skal Land bygges, Kbhvn. 1941, S. 280–83. – I Indledningen (S. XIX f.) til sin Udgave af Sjællands Stifts Landebog 1567 har Svend Gissel (1956) givet en kort Oversigt over Aakjærs Undersøgelse. Den bærer Præg af nogen Skepsis over for Aakjærs Resultater, uden at disse dog ligefrem forkastes.

¹⁰² Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 439 f.

¹⁰³ Se især Nordisk Kultur XXX, S. 233, hvor Aakjær for Næsby S. opnaar Over-

er ubegribeligt, at han paa saa spinkelt et Grundlag gik i Gang med vidtløftige Udregninger. Alle Plovtal i Sogneliste II sammenholdtes foruden med Landebogens Oplysninger om Præstegaardenes Udsæd med Angivelserne af deres Areal i Landmaalingen i 1681-82, og Resultatet blev Etableringen af en særlig »Præsteplov«, som i 1567 gennemsnitligt skal have været paa 31,83 Tønder Sædeland og i 1681-82 gennemsnitligt paa 42,87 Tønder Land.¹⁰⁴ Dette Resultat naaedes dog ikke uden visse Betæneligheder,¹⁰⁵ idet Gennemsnitstallene dækker over meget betydelige Udsving. 76 % af Præsteplovene ligger i 1567 paa 26,96 Tønder Sædeland og 70 % i 1681-82 paa 27,72 Tønder Land,¹⁰⁶ hvilket i sig selv er betydelige Afvigelser fra Gennemsnitstallene, men ydermere indebærer, at Hovedparten af de resterende 24 % og 30 % maa variere endnu mere til modsat Side. Det kan kun beklages, at Aakjærs Betæneligheder ikke blev stærke nok til at faa ham til at indse, at det var inkommensurable Størrelser han arbejdede med, at Plovtallene i Sogneliste II intet har med Mensalgodset at gøre.

Hvad Aakjær glemte at tage i Betragtning, er det Forhold, at adskillige af Stiftets Præstegaarde maa være blevet nedlagt eller i det mindste er gledet uden for Bispestolens Synsfelt som Følge af, at Kirkerne i de paagældende Sogne inkorporeredes under gejstlige Institutioner.¹⁰⁷ Ved ensstemmelse mellem Jordebogens seks Plove og de seks »mensalia«, som ifølge Landebogen ligger til Præstegaarden, ved at antage, »at man ofte har anvendt Plovs Land mere skønmæssigt om en normal Helgaard«. Det vil føre for vidt her at drøfte, om det overhovedet er forsvarligt at jævnføre middelalderlige Opgivelser med tilsvarende fra 16. og 17. Aarhundrede, hvis ikke det sker efter en saa gennemarbejdet Metode, som t. Eks. C. A. Christensen har anvendt i sin Undersøgelse af Ændringerne i Landsbyens Struktur (Hist. Tidsskr. 12. Rk. I, S. 257-349). Et Mindstekrav maa imidlertid være, at det paa Forhaand er godtgjort, at det virkelig er Oplysninger om ensartede Foreteelser, som benyttes. Et Bevis herfor kan ikke føres ved at udsandre nogle faa Eksempler, som maaske lader sig tolke i Retning af en vis Overensstemmelse, og lade alle Forskelle træde i Baggrunden. Det er navnlig svært at forstaa, at Aakjær ser helt bort fra, at der paa Landebogens Tid slet ingen Præstegaarde findes i mange af de Sogne, som i Sogneliste II staar anført med Plovtal. Aarsagerne til Præstegaardenes Forsvinden var i det mindste for det senere Sorø Amts Vedkommende nogle Aar forinden blevet klarlagt af Kirkehistorikeren P. Severinsen (jvf. Note 107), og meget havde formodentlig set anderledes ud, hvis Aakjær blot havde kendt dette Arbejde. I øvrigt kunde ogsaa Forholdene i det af Aakjær selv fremhævede Næsby S. nok have givet ham Anledning til Overvejelser. Kirken er i Landebogen (Gissels Udg., S. 74 f.) opført med et Tilliggende, der er næsten lige saa stort som Præstegaardens.

¹⁰⁴ KVJ II, S. 295 og 460.

¹⁰⁵ KVJ II, S. 460 f.

¹⁰⁶ KVJ II, S. 296; jvf. Gissel, anf. Arb., S. XIX Note 2.

¹⁰⁷ Hal Koch har i sit Note 69 anf. Arb. (Kapitel IV: Kloster og Sogn, S. 538-51) behandlet de ældste Inkorporeringer under Klostre og i Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder, II, Kbhvn. 1936, S. 36-58, analyseret en Række Inkorporeringsdiplomer ud fra specielle Synspunkter. I begge Tilfælde er Materiale fra hele Landet inddraget. For Roskilde Stifts Vedkommende foreligger en Skildring ved P. Severinsen af Inkorporeringerne af Sognekirker under Skovkloster, Ringsted Kloster,

Skovklosters Grundlæggelse i 1135 overdrager Peder Bodilsen og hans Slægt med Eskils Samtykke og Bistand Kirken i Næstved – d.v.s. St. Peders Kirke – til Klostret, og Eskil føjer hertil Kirkerne i Tjæreby og Haarslev (begge V. Flakkebjerg H.).⁵⁰ Augustinerne paa Eskilsø faar af Absalon overladt Kirkerne i Jyllinge (Sømme H.) og Tjæreby (Strø H.),¹⁰⁸ og efter Klosters Flytning til Æbelholt tillige Kirken i Freerslev (nedlagt efter Reformationen, Tomten i Nørre-Herlev S., Lyng-Frederiksborg H.).¹⁰⁹ Nonnerne i Vor Frue Kloster i Roskilde betænker han med Kirkerne i Sengeløse (Smørum H.) og Gadstrup (Ramsø H.),¹¹⁰ og inden Klosters Overgang til Cistercienserbrødrenes Regel faar det yderligere Raadighed over Kirken i Glim (Sømme H.) og St. Peders og St. Pauls Kirke i Roskilde.¹¹¹ Peder Sunesen overdrager St. Hans' Kirke i Ringsted til Benediktinerne i samme By,¹¹² og maaske er det ogsaa under ham, maaske først under Peder Jakobsen eller Peder Bang, at Kirken i Benløse (Ringsted H.) overgaar til Klostret.¹¹³ Nøjagtig samme Usik-

Sorø Kloster og Antvorskov Kloster (Sorø Amts Klostersogne og Frigørelsen 1569, Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt XVI (1928), S. 33-68). Desuden har Arhning i sit Note 3 anf. Arb. redegjort dels for de tilsvarende Inkorporeringer under Domkirkens forskellige Digniteter (Dekanatet: S. 36, Provstiet: S. 48 ff., Ærkedegnedømmet: S. 63 f. Kantoriet: S. 71), Præbender (især S. 108-14) og Kapeller, dels for de Inkorporeringer inden for hele Stiftet, som Bisen vides at have indhentet sit Kapitels Samtykke til (S. 363 f.). For den i det følgende givne Oversigt, som ikke gør Krav paa Fuldstændighed, og som kun omfatter Tiden til og med 1320, henvises generelt til disse Arbejder. Detailhenvisningerne gælder fortrinsvis selve Kildstederne.

¹⁰⁸ Reg. Nr. 263. Ifølge H. F. Rørdam (Bidrag til Jyllinge og Gundsømagle Præsteskalds ældste Historie, Kirkehist. Saml. 4. Rk. I, S. 785) skal Klostret indtil Flytningen have raadet over Gundsømagle Kirke. Denne Opfattelse skyldes en Fejllæsning af SRD VI, S. 79.

¹⁰⁹ Reg. Nr. 295, jvf. Nr. 278 og 298.

¹¹⁰ Rep. I, udat. Nr. 39.

¹¹¹ Dipl. Dan. 2. Rk. I, Nr. 234.

¹¹² Dipl. Dan. 1. Rk. IV, Nr. 62. Bekræftelse 1225: Rep. I, Nr. 108.

¹¹³ Rep. I, udat. Nr. 61. Brevet, der er udstedt af en Biskop Peder af Roskilde, henføres traditionelt til Peder Sunesen, og som paaapeget af Lauritz Weibull (Ringstedklosters privilegier, Scandia XIV, S. 71) foreligger der Diktatfællesskab med Peder Sunesen-Diplomet Dipl. Dan. 1. Rk. IV, Nr. 62. Tilknytningen til Peder Sunesen er imidlertid blevet draget i Tvivl af Arhning (anf. Arb., S. 331), og en fornyet diplomatisk Undersøgelse, som Niels Skyum-Nielsen har vist mig den Venlighed at foretage, har givet til Resultat, at en Henføring til Peder Jakobsen eller Peder Bang ikke kan anses for udelukket. Brevet vil derfor til sin Tid i Diplomatarium Danicum blive forsynet med Dateringen [1192-1225 eller 1254-77]. En sikker Henførelse af Brevet til Peder Sunesen eller Peder Jakobsen vilde have betydet Vished for, at Kirken i Benløse, som først kan være opført i Tiden hen imod 1250 (Danmarks Kirker, Sorø Amt, S. 413 ff.; jvf. C. M. Smidt: Roskilde Domkirkes middelalderlige Bygningshistorie, Kbhvn. 1949, S. 90 ff., og Danmarks Kirker, Københavns Amt, S. 1446), har haft en Forgænger. At det virkelig forholder sig saaledes, kan dog sandsynliggøres paa anden Maade. I et ligeledes udateret Brev (Rep. I, udat. Nr. 60) henlægger en Biskop Peder af Roskilde Bispetienden af Benløse til Klostret i Ringsted, og da Gaven faar ærkebiskoppelig Bekræftelse i 1225 (Rep. I, Nr. 109), kan her kun Peder Sunesen eller Peder Jakobsen

kerhed gør sig gældende med Hensyn til Ladby Kapel (Ø. Flakkebjerg H.), hvorom det kun vides, at det – uvist hvornaar – blev overladt Skovkloster af en Biskop Peder af Roskilde.¹¹⁴ Tidligere (S. 12) er omtalt, at Jakob Erlandsen i 1253 skænker Helligaandshuset i Roskilde Bispetienderne af otte Sogne, men i Virkeligheden er det en fuldstændig Reorganisation af Stiftelsen, han ved denne Lejlighed foretager. Blandt andet flytter han den fra et afsides Sted langt uden for Roskilde. Helligaandshuset faar nu Plads næsten midt i Byen, Vest for St. Laurentii Kirke, som Jakob Erlandsen derfor fratager Magister Trueds Præbende og giver til Helligaandshuset mod, at Præbendet til Gengæld faar Syv Kirke (Ramsø H.).⁵⁵ Paa denne Tid har Cistercienserne i Sorø sat sig ud over Ordenens principielle Uvilje mod Inkorporering af Sognekirker under dens Klostre og inden 1257 skaffet sig Patronatsret til flere, desværre ubenævnte Kirker i Roskilde Stift,¹¹⁵ som Jens Krag i 1297 supplerer med Lynge Kirke (Alsted H.).¹¹⁶ I 1309 staaer Ringsted Kloster atter for Tur og faar Kværkeby Kirke (Ringsted H.) overdraget af Biskop Oluf,¹¹⁷ der Aaret efter lader Kirkerne i Kimmerslev (Ramsø H.) og Slots Bjergby (Slagelse H.) gaa til Johanniterne i Antvorskov.¹¹⁸

Saa vidt alene Inkorporering under Klostre i Perioden frem til Under-

komme i Betragtning. Ganske vist tales der i intet af disse Breve om Benløse som Sogn, men da Gaven er betinget af, at Klostreet aarligt betaler Roskildebispen to Mark Sølv, er det næppe troligt, at der med Navnet Benløse kun tænkes paa selve Landsbyen. Et Benløse Sogn og dermed en Kirke i Benløse maa følgelig formodes at have eksisteret nogen Tid forud for 1225.

¹¹⁴ SRD IV, S. 402. Det nu tabte Originaldiplom omtales her (d.v.s. i Skovklosters Gavebog fra 1528) som meget medtaget (»valde debilis«) og uden Dato (»caret dato«), hvilket faar Helms (anf. Arb., S. 503) til at mene, at det derfor ogsaa har været meget gammelt og følgelig maa være udstedt af Peder Sunesen eller maaske af Peder Jakobsen. Den usikre Datering gør det umuligt at tage Stilling til, om Brevets Kapel (capella) er identisk med den Kvaderstens-Kirkebygning i Ladby, hvoraf kun de nederste tre-fire Skifter – tilmed stærkt omsatte – staaer tilbage (Danmarks Kirker, Sorø Amt, S. 1178 ff.). Derimod maa det være denne Bygning, der sigtes til i Fru Gydes Testamente af 4/3 1292 (Dipl. Dan. 2. Rk. IV, Nr. 67). Det paagældende Sted i Testamentet kendes desværre kun gennem en dansk Oversættelse fra o. 1600, men det tør vel formodes, at Kirke i Oversættelsen (»Item Ladbye kircke i march«) gengiver ecclesia i Originalen.

¹¹⁵ Dipl. Dan. 2. Rk. I, Nr. 231. Erhvervelsen maa ligge et godt Stykke Tid forud for dette Aar, hvor Klostreet hos Paven faar Medhold over for Roskildebispen, der hævdes systematisk at have sat sig ud over dets Præsentationsret.

¹¹⁶ Dipl. Dan. 2. Rk. IV, Nr. 258.

¹¹⁷ Dipl. Dan. 2. Rk. VI, Nr. 172.

¹¹⁸ Dipl. Dan. 2. Rk. VI, Nr. 250. Med Forbehold af Præsentationsretten afstaaer Klostreet til Gengæld Patronatsretten til Stillinge Kirke til Bispen (jvf. sst. Nr. 253), der seks Aar senere henlægger Kirken til Kantoriet ved Roskilde Domkirke (jvf. S. 27). Hvornaar Antvorskov Kloster har faaet Raadighed over Stillinge Kirke vides ikke. 1319 afkøber Klostreet Grev Herman af Gleichen Patronatsretten til Sørbymagle Kirke (V. Flakkebjerg H.) (Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 166), men noget Inkorporeringsdiplom foreligger ikke.

grænsen for Sognelisternes sandsynlige Affattelsestid, men naturligvis glemmer Roskildebisperne ikke deres egen Katedralkirke for Stiftets Klostre. Det er karakteristisk, at Biskop Oluf, da han i 1315 indstifter Kantoriet som fjerde Dignitet ved Kirken, straks inkorporerer to Sognekirker, Stillinge (Slagelse H.) og Vallekilde (Ods H.) under det.¹¹⁹ De tre andre Digniteter, Dekanetet, Provstiet og Ærkedegnedømmet, der – som det siges i Fundationsbrevet – var indstiftede i længst forsvundne Dage, raadede paa dette Tidspunkt sikkert alle over inkorporerede Sognekirker, selv om det for Dekanatets og Ærkedegnedømmets Vedkommende ikke ligefrem kan bevises.¹²⁰ Provstiet havde allerede Jakob Erlandsen betænkt med St. Mikkel Kirke i Slagelse,¹²¹ og da denne Inkorporering viste sig af tvivlsom Værdi, idet den førte til Strid om Kirken gennem henvendte hundrede Aar mellem Bispestol og Kongemagt,¹²² holdt Biskop Oluf det skadesløst ved Inkorporering af Snesere Kirke (Baarse H.).¹²³ Medens de 15 ældste Præbender ved Domkirken næppe oprindeligt har haft Raadighed over Sognekirker, synes flere af

¹¹⁹ Dipl. Dan. 2. Rk. VII, Nr. 294.

¹²⁰ Jvf. Arhning, anf. Arb., S. 36 og 63 f., hvor Inkorporeringen af Sognekirker udledes af, at disse Digniteter siges at være forbundet med Sjølesorg. Dette er imidlertid for Dekanatets Vedkommende første Gang Tilfældet 9/6 1326 (Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 275), for Ærkedegnedømmet første Gang 1/3 1370 (Acta pont. Dan. Nr. 672). Direkte Bevis for, at en Sognekirke har været inkorporeret under Dekanetet foreligger først 27/9 1343, da Sorø Kloster tilkøber sig Ret til at nedbryde Kirken i Pedersborg (Alsted H.) og udjævne Banken, hvorpaa den staar, begge tilhørende Roskildekirkens Dekanat (Dipl. Dan. 3. Rk. I, Nr. 369). Aftalen indeholder intet om, at en ny Kirke skal opføres i Stedet, men dette sker, tilmed paa Borgbanken, som Klostret opgiver at udjævne. Ogsaa denne Kirke er annekteret Dekanetet, der dog afstaar den til Bispebordet Tids nok til, at den kan indgaa i det store Mageskifte, som Biskop Peder Jensen Lodehat og Abbed Niels Clementsen 31/10 1414 bringer i Stand mellem Roskilde Bispestol og Sorø Kloster (SRD IV, S. 521 f.). Til Gengæld modtager Dekanetet 21/3 1415 Kirken i Krummerup og dennes Annekskirke i Fuglebjerg (begge Ø. Flakkebjerg H.) af Biskoppen (Rep. I, Nr. 5508). – Kvislemark og Vindinge (nu Fuirendal) Kirker (begge Ø. Flakkebjerg H.) havde i 1460 været inkorporeret under Ærkedegnedømmet saa længe, at der kunde opstaa Tvivl om, hvornaar Inkorporeringen egentlig havde fundet Sted. 29/5 d. Aa. vidnede tolv Dannemænd paa Flakkebjerg Herreds Ting, at de aldrig andet vidste og ej havde hørt i 40 Aar og mere, end Quislemarke har været i Ærkedegns Værg af Roskilde saa vel som Wynnyngæ (Rep. II, Nr. 1141, jvf. Nr. 982). Ogsaa to andre Kirker, Stenløse (Ølstykke H.) og Kirkerup (Sømme H.) laa under Ærkedegnedømmet, men for deres Vedkommende haves Efterretninger herom først fra Reformationstiden. Stenløse Kirkes Inkorporering fremgaar af Jordebogen af 1568 (Roskilde Kapitels Jordebog 1568, ed. Arhning, Kbhvn. 1965, S. 7, jvf. Kommentaren S. 201, hvor Oplysninger findes om alle Ærkedegnedømmets Kirker), Kirkerups af en Kapitelvedtagelse 7/8 1572 (H. F. Rørdam: Om de Roskilde Domkapitel tillagte Præstekald, navnlig Syv, Snoldelev og Kildebrønde, Kirkehist. Saml. 2. Rk. V, S. 183 ff.). Om Kirkerup se yderligere nedenfor S. 32.

¹²¹ Dipl. Dan. 2. Rk. I, Nr. 211, jvf. 2. Rk. XI, Nr. 133.

¹²² Se herom senest Niels Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark 1241–1290, Kbhvn. 1963, S. 285.

¹²³ Dipl. Dan. 3. Rk. III, Nr. 242.

de senere oprettede Præbender at have haft Kirker inkorporeret fra første Færd. Dette gælder i hvert Fald de seks Præbender, som Jens Grand stifter 1288 og tillægger Ørslev Kirke (V. Flakkebjerg H.).¹²⁴ Antagelig har ogsaa Kirken i Osted (Volborg H.) hørt til Præbendet Osted lige fra dets Grundlæggelse, som skyldes Jakob Sunesen og derfor senest kan have fundet Sted kort efter hans Død i Maj 1246.¹²⁵ Har det i Tiden omkring 1200 oprettede Syv Præbende maaske ikke straks fra Begyndelsen været tilgodeset med en Sognekirke, har Inkorporeringen dog ikke ladet vente længe paa sig, idet Præbendet er identisk med det tidligere (S. 26) nævnte, som i 1253 fik St. Laurentii Kirke i Roskilde ombyttet med Kirken i Syv. Mere usikkert forholder det sig med Præbendet Janua, der formodentlig stammer fra Tiden omkring Midten af 13. Aarhundrede,¹²⁶ og med Præbendet Euerboldam, som Peder Bang stiftede efter i 1274 at være vendt hjem fra Landflygtighed.¹²⁷ Henholdsvis Sigersted Kirke (Ringsted H.) og Selsø Kirke (Horns H.) hørte senere til disse Præbender, men det kan ikke sikkert afgøres, om Inkorporeringerne er foretaget samtidig med Grundlæggelsen.¹²⁸ Derimod raader der ingen Tvivl med Hensyn til to Inkorporeringer til Fordel for de fattige Peblinge, som bl. a. gør Tjeneste ved det af Biskop Oluf stiftede Vor Frue Kapel, der iøvrigt i 1315 overgaar til et Præbende.¹²⁹ De falder begge i Bispens egen Tid; den ene, Inkorporeringen af Gundsømagle Kirke (Sømme H.), før 1320, den anden, Inkorporeringen af Højelse Kirke (Ramsø H.), 20/2 d. Aa. sammen med den tidligere (S. 13) nævnte Henlæggelse af to Bispetiender til Peblingenes Underhold.

At ogsaa Kollegiatkapitlet ved Vor Frue Kirke i København havde Raadighed over inkorporerede Kirker, maa herefter nærmest betragtes som en Selvfølge. Der er næppe heller Grund til at tvivle om, at Ordningen rækker tilbage til Kapitlets Oprettelse under Peder Sunesen, men det er usikkert, hvilke af sine Kirker Kapitlet allerede da havde faaet tillagt. Paa Reformationstiden saa man sin Fordel i at hævde, at det foruden nogle af Kapitlets udenbys Kirker, som ikke nævnes ved Navn, gjaldt de københavnske Sognekirker,^{129a} men af disse eksisterede for-

¹²⁴ Dipl. Dan. 2. Rk. III, Nr. 309.

¹²⁵ Otto, anf. Arb., S. 47.

¹²⁶ Arhning, anf. Arb., S. 104.

¹²⁷ Otto, anf. Arb., S. 53.

¹²⁸ For Janua's Vedkommende synes i hvert Fald herimod at tale, at Præbendet 16/8 1343 siges at være helt blottet for Indtægter (Dipl. Dan. 3. Rk. I, Nr. 350).

¹²⁹ Dipl. Dan. 2. Rk. VII, Nr. 257.

^{129a} Arild Huitfeldt: Kong Frederik I.s Historie, Kbhvn. 1597, S. 277. Jvf. H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen, Kbhvn. 1859-63, S. 39 og 71; Bjørn Kornerup (Red.): Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie, Kbhvn. 1929-30, S. 91.

modentlig hverken St. Peders eller St. Nicolai paa Peder Sunesens Tid.^{129b} Det er derfor nok tilraadeligst at nøjes med at fastslaa, at Kapitlet maa være kommet i Besiddelse af Kirkerne i København og paa Amager, i Brønshøj og i Rødovre inden 1313, idet Biskop Oluf 4/3 d. Aa. efter Anmodning fra Dekanen og Kapitlet i København stadfæstede den Fritagelse, disse Kirker nød for al biskoppelig Ret og Provsternes Krav.^{129c} Desværre giver Formuleringen ikke Mulighed for at afgøre, om der endnu i 1313 kun var een Kirke paa Amager, nemlig Taarnby, saaledes som Tilfældet synes at have været, da Celestin III 25/3 1193 stadfæstede Absalons Dispositioner vedrørende bl. a. »Kirken paa Amager («ecclesiam de Amabe»^{129d} Men da Sognelisterne faa Aar efter 1313 blev skrevet, var det ene Sogn i hvert Fald blevet til to, og Navnet Amager var nu ikke længere nogen entydig Betegnelse indenfor den kirkelige Topografi.^{129e}

Det er nu ikke Hensigten her at gaa ind i en nøjere Undersøgelse af disse, endsige andre Inkorporeringer; forhaabentlig kan der andet Steds blive Lejlighed dertil. I denne Forbindelse er det tilstrækkeligt at fastholde det, som er det afgørende og uforanderlige Element i enhver Inkorporering, at Præsteembedets Indtægter saavel af Tienden som af Mensalgodset fremtidig tilfalder det Kloster, det Præbende el. l., som Kirken inkorporeres under.¹³⁰ I Kraft af sin potestas ordinis har Biskoppen ikke alene Ret, men Pligt til fortsat at føre Tilsyn med den gejstlige Betjening af de paagældende Sogne, og hos ham maa den, som af Klostret eller Præbendets Indehaver udpeges til Præst for et inkorporeret Sogn – forudsat Biskoppen overhovedet vil bifalde Valget – hente sin cura animarum.¹³¹ Det hænder da ogsaa, at Biskoppen for at sikre sig, at »Kirken og Sognefolket ikke bliver narret for den skyldige Tjeneste«,¹³² gør Inkorporeringen betinget af, at der holdes en velegnet, evig Vikar, som skal oppebære en passende Del af Udbyttet af Kirken.¹³² Er der Tale om en residerende Vikar,¹³³ maa der anvises ham en Bolig i Sognet og da vel naturligst den hidtidige Præstegaard, men selv i et

^{129b} Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre, S. 222 f. og 239 f. Jvf. Danmarks Kirker, København, S. 231 og 459 f.

^{129c} Dipl. Dan. 2. Rk. VII, Nr. 10.

^{129d} Rep. I, Nr. 59.

^{129e} Jvf. ovenfor S. 9.

¹³⁰ Hans Erich Feine: Kirchliche Rechtsgeschichte, Köln 1964, S. 399–402 og 408 ff. med Litteraturoversigt. Udførligste Fremstilling af Inkorporations-Begrebet Dominikus Lindner: Die Lehre von der Inkorporation in ihrer geschichtlichen Entwicklung, München 1951. Jvf. vedr. danske Forhold Troels Dahlerup: Det danske Sysselprovsti i Middelalderen, Kbhvn. 1968, S. 315–20.

¹³¹ Jvf. Hal Koch, anf. Arb., S. 540 f.

¹³² T. Eks. Dipl. Dan. 2. Rk. VII, Nr. 294.

¹³³ Jvf. efterfølgende Note.

saadant Tilfælde foreligger der intet om, at Mensalgodset skal opretholdes som en særskilt Godsmasse, hvis Udbytte ubeskaaret tilfalder Vikaren. Principielt er et Spørgsmaal af denne Art Biskoppen uvedkommende. Aflønningen af Vikaren er et rent internt Anliggende mellem denne og Kloster eller Præbende, og saa er der iøvrigt kun at haabe paa, at de særlige Betingelser, som knyttedes til Inkorporeringen, med Tiden kan ophæves eller gaa i Glemme. Lykkes dette,¹³⁴ er man naaet dertil, hvor man ved mange Inkorporeringer allerede er fra Begyndelsen, nemlig at Betjeningen af de inkorporerede Sogne kan centraliseres. Det er paa denne Maade, at de gejstlige Stiftelser kan hente sig størst økonomisk Udbytte af Inkorporeringerne, og der spores da ogsaa en klar Tendens til at faa de nærmest liggende Sogne inkorporeret. I 1414 faar Sorø Kloster som Led i det store Mageskifte med Roskilde Bispestol Kirkerne i Vester Broby, Slaglille, Bjernede og Pedersborg (alle Alsted H.) lagt under Klostret,¹³⁵ og i 1454 faar Antvorskov Kloster ved et andet Mageskifte med Bispestolen ombyttet den fjerne Kimmerslev Kirke med de langt bekvemmere Kirker i Gørlev og Havrebjerg (begge Løve H.).¹³⁶ Ved Reformationen raader alene Klostrene i Ringsted og Sorø, Skovkloster og Antvorskov Kloster over tilsammen ca. 25 Sogne, der betjenes fra Klostrene, og det volder her som andet Steds uendelige Vanskeligheder at faa den oprindelige Ordning retableret, fordi Præstegaardene er nedlagt.¹³⁷ Endnu i Sjællands Stifts Landebog fra 1567 hedder det atter og atter, Sogn efter Sogn: »Ingen prestegaardtt«, og inden for de fire her nævnte Klostres Omraade overvindes Eftervirkningerne efter Inkorporeringerne først i 1574.

For Roskildebisperne havde Inkorporeringerne haft den Fordel, at de med dem kunde vise deres Velvilje mod Klostre og Præbender, uden at Bispestolens egne Indtægter af Sognene led nogen Skade. Nu og da var vel ogsaa en Inkorporering den nemmeste, ja maaske den eneste Udvej af Problemerne med at faa et lille Sogn betjent. Svarer de nuværende Sognegrænser her til de middelalderlige, maa det t. Eks. fra første Færd have været en vanskelig Sag at skaffe Præst til det kun 533 ha

¹³⁴ Det lykkes t. Eks. for Sorø Kloster m.H.t. Alsted Kirke (Alsted H.), som 31/10 1360 inkorporeredes under Klostret paa Betingelse af, at der holdtes en residerende Vikar ved Kirken (Dipl. Dan. 3. Rk. V, Nr. 378). Paa Reformationstiden blev Alsted Sogn betjent paa ganske samme Maade som de øvrige midtsjællandske Klostersogne, nemlig af Præster der havde »Werelse eller Vnderholdning vdi Klosterne« (Danske Kirkelove II, Nr. 174, 312 og 315). At Præstegaarden var nedlagt, fremgaar ikke alene af Landebogen 1567 (Gissels Udg., S. 95), men ogsaa af Bøndernes Klage over at skulle afgive Jord til en ny Præstegaard (Danske Kirkelove II, Nr. 312).

¹³⁵ SRD IV, S. 521 f.

¹³⁶ RBJ, S. 102; De ældste danske Archivregistraturer IV, S. 108 f.

¹³⁷ Severinsen, anf. Arb., S. 50-68; jvf. Note 134.

store Gudum S. (Slagelse H.), med mindre Præstegaarden har haft et betydeligt Tilliggende. Adskilligt taler for, at allerede Absalon gerne saa sig fritaget for denne Opgave, men formodentlig netop paa Grund af Sognets Lidenhed har haft svært ved at gøre Sorø-Abbeden interesseret, og det saa meget mere som Cistercienserne endnu paa denne Tid var stærkt tilbageholdende over for Inkorporeringer.⁷² Hvorledes kan det ellers forklares, at Absalon bistaet af Esbern Snare erhvervede $3\frac{1}{4}$ Bol i Gudum By og skænkede dem til Sorø Kloster.¹³⁸ Foruden selv at maatte renoncere paa Bispetienden af de $3\frac{1}{4}$ Bol opnaaede han som Følge af Ordenens Tiendefrihed tilsyneladende kun at gøre Besættelsen af Kaldet endnu vanskeligere og muligvis tillige at bringe Vedligeholdelsen af Kirkebygningen i Fare,¹³⁹ men i Virkeligheden kom Gaven til at fungere som Æslets Gulerod. Godset i Gudum var baade tilstrækkelig stort og samlet til, at Klostret saa sin Fordel i at søge det udvidet, og efter at Resten af Byen var erhvervet ved Mageskifte og Køb, opførtes mellem 1182 og 1186 en Grangie i Gudum.¹⁴⁰ Noget Inkorporeringsdiplom kendes ikke, men hvis ikke de jure saa i hvert Fald de facto var Gudum hermed inkorporeret under Sorø Kloster,¹⁴¹ og Absalon og hans Efterfølgere kunne trække Vejret en Smule lettere. Spørgsmaalet om Sognekirken synes at være blevet ordnet paa den Maade, at Klostret enten helt overtog eller i det mindste bidrog væsentligt til dens Vedligeholdelse mod at kunne benytte den som Oratorium for Grangien. I 1567 kaldes Kirken »enn cappell thil Soer«.¹⁴²

Det er da – for nu at resumere – en Kendsgerning, at det o. 1320 i mangfoldige Tilfælde hørte Fortiden til, at et Sogn havde sin egen Præst, der bosat midt i Menigheden levede af Tienden og Præstegaardens Avling som Bonde blandt Bønder. Aflønningen af den, der betjente et inkorporeret Sogn, laa uden for Biskoppens Kontrol, og adskillige Præstegaarde eksisterede ikke længere. Selv om man skulde have haft Interesse heri, vilde det derfor simpelt hen have været umuligt at opstille en Fortegnelse over Præstegaardenes Tilliggende i samtlige Stiftets Sogne, og Plovtallene i Sogneliste II kan følgelig ikke vedrøre Mensal-

¹³⁸ SRD IV, S. 468 f.

¹³⁹ Kirken kan have haft Formue og kan desuden have nydt godt af lejlighedsvisse Donationer. Da den – ifølge Sogneliste II – var uden Jord, maa enhver Reduktion af det lille Sogns Fabricatiende dog have haft følelige Virkninger.

¹⁴⁰ Gudum nævnes første Gang som Grangie i Urban III's Privilegiebrev til Klostret 10/12 1186 (Rep. I, Nr. 45). I Lucius III's Privilegiebrev 25/1 1182 (Rep. I, Nr. 37) tales om Landsbyen Gudum, som Klostret har erhvervet dels ved from Gavnildhed dels ved retmæssigt Mageskifte og Køb.

¹⁴¹ Maaske er Gudum blandt de tidlige Inkorporeringer, som i 1257 gav Anledning til Strid mellem Sorø Kloster og Roskildebispen; jvf. Note 115.

¹⁴² Landebogen, Gissels Udg., S. 116.

gods, men kun Fabricagods. At een – siger og skriver een – af Højrekolonnens Angivelser er uforligelig med denne Tolkning synes ikke tilstrækkeligt til at rokke den; her maa ganske enkelt være Tale om en Fejl, som har indsneget sig. Ud for Kirkerup S. i Sømme H. staar – jvf. S. 19 – »attinet a[rchid]yaconatui«, og da Formuleringen er den samme som den, der bruges hyppigst i Sogneliste I ved Angivelse af, hvortil en Bispetiende hører, kunde man umiddelbart fristes til at tro, at det er en Oplysning fra Forlægget til denne Liste, som har forvildet sig til Sogneliste II. Imidlertid fremgaar det af Sogneliste I, at Bispetienden af Kirkerup S. ligger til Fadeburet, og denne Mulighed er derfor udelukket. Derimod er det en rimelig Antagelse, at Meddelelsen stammer fra en Fortegnelse over inkorporerede Kirker. Ganske vist kan det, som ovenfor (S. 27) nævnt, ikke direkte dokumenteres, at Ærkedegnedømmet ved denne Tid raadede over inkorporerede Sognekirker, men der er til Gengæld heller intet, som tyder paa, at de Kirker, som paa Reformationstiden laa under Ærkedegnedømmet, var inkorporeret ekstraordinært sent, og blandt dem er netop Kirkerup Kirke.¹⁴³

Hvorfra har nu Sogneliste II hentet Højrekolonnens Oplysninger om Fabricagodset? Efter al Rimelighed fra Sysselprovsternes Arkiver, og da det af et Pavebrev af 14/2 1459 fremgaar, at Sysselprovsternes Funktioner for hele Roskilde Stifts Vedkommende har været varetaget af Dekanen, Provsten, Ærkedegnen og Kantoren i Roskilde samt Dekanen ved Kollegiatkapitlet i København i hundrede Aar og derudover i saa lang Tid, at ingen har Erindring om nogen anden Ordning,¹⁴⁴ har det næppe været vanskeligt at faa Oplysningerne indsamlet. For langt Hovedparten af Sognene har det kunnet ske i Roskilde; alene for Kirkerne i tre Herreder har Oplysningerne maattet hentes i København.

At Sysselprovsterne virkelig har haft Fortegnelser over Fabricagodset kan ikke betvivles. Det er simpelthen en af Forudsætningerne for, at de paa deres aarlige Visitatsrejse rundt til Sognene i deres Provsti kunde udøve den behørig Kontrol, og i Ribe Stift, som er det Stift, hvor Sysselprovsternes Virksomhed foreligger bedst oplyst,¹⁴⁴ er tilmed forskelligt Materiale af denne Art bevaret om end fra en noget senere Periode. Øjensynlig har Sysselprovsterne ligefrem haft Adkomstbreve paa Sognekirkernes Jordegods liggende i deres Arkiv,¹⁴⁵ hvilket allerede

¹⁴³ Rep. II, Nr. 1080 (her dat. 15/2 1460). Jvf. Arhning, anf. Arb., S. 25–36, 47 f., 58–63 og 70 f., hvor der redegøres for henholdsvis Dekanens, Provstens, Ærkedegnens og Kantorens Jurisdiktion. En sammenfattende Skildring af de sjællandske Sysselprovstier foreligger nu hos Dahlerup: Det danske Sysselprovsti, S. 136–84.

¹⁴⁴ Dahlerup: Det danske Sysselprovsti, S. 85–135; jvf. for Hardsyssels Provsti den mere indgaaende Behandling i det ovenfor i Note 70 anf. Arb.

¹⁴⁵ Dette fremgaar bl. a. af en Registratur fra ca. 1600 over Adkomstbreve – deraf mange middelalderlige – som fandtes i Hardsyssels Provstis Arkiv; jvf. Dahlerup:

af sikkerhedsmæssige Grunde kunde være rimeligt, idet de lokale Kirkeværgere, hvem det ellers maatte have tilkommet at forvare disse Breve, skiftede hvert Aar. Opstod Tvivl eller Trætte om en Kirkes Jord, kunde det blive nødvendigt at finde de originale Breve frem, men i det daglige og ved Visitatserne klarede man sig med de Jordebøger, som var udarbejdet paa Grundlag af dem.¹⁴⁶ Det ligger derfor nær at antage, at det netop er Jordebøgerne i Arkiverne hos Roskilde Stifts fem Sysselprovster, som er blevet benyttet til Udarbejdelsen af Listen over Fabricagodset i Stiftets enkelte Sogne, men et og andet taler for, at Listen ikke er blevet til ved en blot og bar Ekscerpering.

Hvad en Sysselprovst først og fremmest havde Brug for med Hensyn til Fabricagodset, naar han paa sin aarlige Visitats »hørte Kirkeregnskab« og med Mellemrum tog Stilling til Bortfæstning af ledig Jord, var naturligvis klare og kontante Oplysninger om dets Omfang, det være sig nu stort eller lille, og saadanne Oplysninger var det Jordebogens Opgave at meddele. Det er nok tænkeligt, at en Sysselprovst i sit stille Sind kan have ærgret sig over, at en Kirke havde smaat med Jord – i det mindste hvis han oppebar Gæsteri og Herlighedsafgifter af dens Fæstere¹⁴⁷ – og omvendt have glædet sig over, at en anden Kirke havde megen Jord. Men i Varetagelsen af de administrative Opgaver, som paahvilede ham, havde den Slags Betragtninger ingen Plads, og man vægrer sig ved at tro, at nogen Jordebog kan have indeholdt saa vage Angivelser om et Jordegods som Tilfældet – jvf. S. 19 – er i Højrekolonnen ved 22 Sogne. Her maa den, som har udarbejdet Listen, have erstattet Jordebogens præcise Oplysning om Fabricagodsets Omfang med sit eget subjektive Skøn.

Det danske Sysselprovsti, S. 122 f. Som paavist af Will. Christensen (Rep. II, Bd. VIII, S. 66) vedrører disse Breve dels Embedets eget Jordegods dels Sognekirkernes, d.v.s. Fabricagodset. Adkomstbreve paa Sognenes Mensalgods var derimod Sysselprovsten uvedkommende, og det siger derfor intet om Ufuldstændighed ved Arkivet eller Registraturen, at der, som af Will. Christensen (sst. S. 67) fremhævet, kendes enkelte Breve, der skriver sig fra Sognekaldsarkiver i Hardsyssel, men ikke nævnes i Registraturen. I denne findes indført en biskoppelig Ordre fra 1531 til Provst Iver Juel om at »anname kirkens breff y Harsøssell«, men der synes her snarest at være Tale om en Tilbagegivelse af Adkomstbrevene fra Bispen til Sysselprovsten som Afslutning paa en af de sædvanlige Kompetencestridigheder, hvorunder Biskop Hartvig Juel i 1488 havde opnaaet pavelig Tilladelse til at lægge Provstiet i Hardsyssel under Biskopsbordet; jvf. Dahlerup: Det danske Sysselprovsti, S. 129 f. Brevet kan derfor ikke tages til Indtægt for, at Ordningen med Deponering af Sognekirkernes Adkomstbreve i Sysselprovstiets Arkiv først skulde skrive sig fra dette Aar, hvad Will. Christensen da ogsaa tøver med at gøre.

¹⁴⁶ T. Eks. den Jordebog fra Hardsyssels Provsti, hvoraf et bevaret Brudstykke, omfattende Hjerm, Hamrum og Skodborg Herreder, er udgivet af Dahlerup, Hardsyssels Aarvog 1960, S. 138 f. Kirkernes Jorder er her angivet i Gaarde og Bol.

¹⁴⁷ Jvf. Dahlerup: Det danske Sysselprovsti, S. 309-15.

Mellem Sogneliste I og Højrekolonnen i Sogneliste II er der givetvis en Forskel i Kvalitet. Medens der i Sogneliste I mangler Oplysninger om Bispetienden ved talrige Sogne, er der i Højrekolonnen i Sogneliste II kun 14 Sogne, som staar helt blanke. Lægges man imidlertid til disse 14 Sogne de 22, hvor Angivelserne er holdt i intetsigende Vendinger, bliver Kvalitetsforskellen stærkt reduceret. Ogsaa Fortegnelsen over Fabricagodset må anses for et udpræget Lejlighedsarbejde.

IV

ONSDAGEN før St. Jacobs Dag 1171 lystes paa Landstinget den Ret, som Biskop Absalon paa alle Sjællandsfarers Bøn havde sat paa Maalstævne i Ringsted Lund.¹⁴⁸ Til Gengæld for denne Ret lovede Bønderne Biskoppen en Trediedel af Tienden af al deres Sæd og at føre den hjem til et Sted inden for Kirkesognet. Herefter blev i Roskilde Stifts Sogne hele Tienden erlagt i Korn med en Trediedel til Præsten, en Trediedel til Kirken og en Trediedel til Biskoppen. Veed man, hvor meget en af disse Tredieparter andrager, er det en simpel Sag at udregne Størrelsen af det samlede, tiendepligtige Høstudbytte i det paagældende Sogn for det paagældende Aar. Kender man tillige Foldudbyttet – og adskilligt synes at tale for, at man i Middelalderen ansaa tre Fold for det normale¹⁴⁹ – vil det yderligere være muligt at skønne over det omtrentlige Omfang af Sognets tiendepligtige Kornareal.

Da Kr. Erslev i Aarene op mod Aarhundredskiftet med sin glimrende Intelligens kastede sig ind i Studiet af Middelalderens Samfundsforhold, stod dette Perspektiv ham naturligvis ganske klart, og hjulpet af den unge Ivar Hertzsprung gennemarbejdede han Roskildebispens Jordebog Punkt for Punkt. Men hvad han i »Valdemarernes Storhedstid« meddeler om Kornarealet paa Sjælland,¹⁵⁰ bygger alene paa Jordebogens Efterretninger om takseret Udsæd; dens talrige Oplysninger om Bispetiende, »fra vist over Halvdelen af Øens Sogne«, mente han det ikke engang muligt at bruge til Beregning af Høstudbyttet. »En nøjere Prøvelse viser imidlertid« – var hans Konklusion – »at man skuffer sig selv, naar man tror ad denne Vej at kunne faa nogen Idee om den virkelige Kornproduktion.« Naar – ræsonnerede Erslev – Bispetiendens Afløser, Kongetienden, i Matrikler og Lensjordebøger holder sig uforandret Aar for Aar, ja Aarhundreder igennem, kan dette kun forklares

¹⁴⁸ Sjællandske Kirkelov, Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene, VIII, S. 443–504.

¹⁴⁹ KVJ II, S. 463. Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 446 f. Jvf. dog Svend Gissel: Landgilde og Udsæd paa Sjælland, Kbhvn. 1968, S. 94–104.

¹⁵⁰ Kr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid, Kbhvn. 1898, S. 121–25.

ved, at Indførslerne ikke gaar paa selve Tienden, men paa den Afgift, som betaales af Tiendefæsteren, og rimeligvis gælder det samme allerede Tiendeopgivelserne i Roskildebispens Jordebog. Herpaa tyder for Erslev først og fremmest Resultatet af de Beregninger, som han foretog for Asnæs S. i Ods H. ud fra den Opfattelse, at ikke blot Sognets Bispetiende, men ogsaa hele dets Skyld er angivet i Jordebogen.¹⁵¹ Men i samme Retning peger for ham at se, at Jordebogens Tiendeopgivelser næsten altid anføres med helt faste Beløb, og naar disse Beløb som Regel synes mindre end Kongetienderne i Tiden efter Reformationen, kan dette hænge sammen med, at Bortfæstelsen af Bispetienderne blot er foregaaet paa en for Tiendefæsterne fordelagtigere Maade. Hele Forholdet fortjente dog efter Erslevs Mening nok at blive nærmere undersøgt.¹⁵² At Mark-Øre-Tallene i Sogneliste II skulde angive Sog- nenes fulde Bispetiende og dermed kunde danne Grundlag for Bereg- ning af Høstudbytte og Kornareal, maa saaledes have forekommet Erslev helt uacceptabelt, men Sandsynligheden taler for, at Tanken end ikke har strejft ham. Af Sammenhængen synes nemlig at fremgaa, at Erslev med sine Udtalelser om Tiendeopgivelserne i Roskildebispens Jordebog slet ikke sigter til Sogneliste II, men til de Opgivelser, som findes spredt rundt om i Jordebogen og da især under Dragsholm.¹⁵³

Formodentlig skyldes det derfor en ren og skær Misforstaaelse af Erslevs Tekst, at Aakjær tog det for en given Sag, at ikke blot Sogne- liste I – hvad klart fremgik af Overskriften – men ogsaa Sogneliste II havde med Bispetienden fra Stiftets Sogne at skaffe.¹⁵⁴ Een Gang ledet ind paa dette Spor evnede han imidlertid ikke atter at vige fra det. Under Arbejdet med Udgivelsen af Kong Valdemars Jordebog gav

¹⁵¹ Denne Opfattelse deles af Aakjær (KVJ II, S. 464), der sætter meget ind paa at vise (sst. S. 464 f.; Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 452 f.), at hans Bispetiende-System – hvorom mere i det følgende – udmærket kan anvendes paa Asnæs S., hvilket efter hans egen Mening gør Erslevs Betænkkeligheder uforstaaelige: »Mærkeligt nok var det netop Forholdene i Asnæs Sogn, der fik Erslev til at opgive Bispetienden som Kilde til Kundskab om Kornavlens Størrelse« (KVJ II, S. 465). Jvf. iøvrigt S. 44. Her skal kun bemærkes, at ingen af Sognets fire Byer (Asnæs, Høve, Aastofte og Tolsager) er blandt de seks, hvorom det i Jordebogen udtrykkelig siges, at Bispen ejer al Jord. (Jvf. ovenfor Note 98). Har dette ikke været Tilfældet – og intet sikkert herom kan vides – bliver det af Erslev paapegede Misforhold mellem Bispetienden og Høstudbyttet endnu grellere.

¹⁵² Erslev, anf. Arb., S. 125 ff.

¹⁵³ Paapeget af C. A. Christensen (Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 578 f.), som fore- holder Aakjær, at han gør sig skyldig i en alvorlig Misforstaaelse, naar han gentagne Gange tager Erslev til Indtægt for sin Opfattelse. Det maa dog regnes Aakjær til Gode, at Erslev udtrykker sig noget uklart. Det er sikkert især Udtalelsen om Tiendeopgi- velse i Jordebogen »fra vist over Halvdelen af Øens Sogne«, som har faaet Aakjær til at mene, at Erslev hentyder til Sogneliste II.

¹⁵⁴ Jvf. ovenfor Note 26.

Kommenteringen af Plovtalslisten ham Anledning til en udførlig Paavisning af, at hvad Erslev – efter Aakjærs Formening – havde maattet opgive dog var muligt, at Mark-Øre-Tallene i Sogneliste II virkelig lod sig anvende til Beregning af Kornproduktion og Kornareal.¹⁵⁵ I en Afhandling i Dansk historisk Fællesforenings Festskrift til Knud Fabricius byggede Aakjær videre paa sit sindrige Tiende-System, idet nu ogsaa Forholdene i Ribe Stift blev inddraget,¹⁵⁶ og da C. A. Christensen ved Offentliggørelsen af Tidö-Fragmentet i Festskriftet til Erik Arup rejste begrundet Tvivl om Systemets Holdbarhed, svarede Aakjær med en større Afhandling, hvori han, støttende sig til sit omfattende Talmateriale, som nu fremlagdes, ikke blot fastholdt, men skærpede sine Synspunkter. Af praktiske Grunde maatte Afhandlingen fordeles over to Bind af Historisk Tidsskrift, og et Modindlæg, som C. A. Christensen havde affattet efter Fremkomsten af første Del, fandt han efter at have set anden Del ingen Anledning til at foretage Ændringer i. Vel sagtens fordi en fortsat Drøftelse forekom ham nytteløs, afstod han hermed fra i Enkeltheder at tage Stilling til 16 »Kendsgerninger« eller »Fakta«, som Aakjær sluttede med at opregne, og den efterhaanden ret hidsige Diskussion laastes paa denne Maade fast. Hos mange maatte C. A. Christensens Uvilje mod at inkludere sig på en Gendrivelse af de 16 Punkter sikkert fremkalde det Indtryk, at det var Aakjær, som havde staaet sig bedst, og selv tvivlede han intet Øjeblik om, at Retten var paa hans Side. Da han en halv Snes Aar senere baade paa Dansk og Engelsk gav en Oversigt over Maal-Enheder i Landmaal og Jordvurdering i Middelalderens Danmark, gentog han sine 16 Argumenter og erklærede at maatte fastholde sin Opfattelse, indtil C. A. Christensen havde svækket dem paa sædvanlig brugelig Vis. »I therefore see no reason for abandoning my view« var hans sidste Ord i denne Sag.¹⁵⁷

At foretage den kritiske Gennemgang af de 16 Fakta, som Aakjær stillede som Betingelse for at kunne ændre sin Anskuelse, tjener i hvert Fald nu efter hans Død intet Formaal, men heller ikke om Aakjær endnu havde levet, vilde det være rimeligt at genoptage Diskussionen paa dette Grundlag. Skønt C. A. Christensens kategoriske Afvisning nødvendigvis maatte forekomme Aakjær provokerende, er det ikke vanskeligt at forstaa Christensens Holdning. Hvad hjælper det, at Aakjærs 16 Punkter maaske virkelig er Kendsgerninger, hvis disse Kendsgerninger ikke er relevante. Hvad gavner det, at Aakjær har ud-

¹⁵⁵ KVJ II, S. 459-66.

¹⁵⁶ Se for det følgende Oversigten Note 27.

¹⁵⁷ The Scandinavian Economic History Review Vol. VII, No. 2, S. 144.

fundet et System, hvorefter Bispetienden kunde være paalignet, hvis dette System ikke kan bevises at have været anvendt.

Især Retshistorikeren Ludvig Holberg har stærkt fremhævet, at Overgangen i Roskilde og Lunde Stifter fra en fast Pengeafgift til Bispen, en »redemptio decimarum«, til Naturaltiende maa ses paa Baggrund af Kanonisternes Indskærpelse af det gamle Forbud mod Frikøbelse for Tienden,¹⁵⁸ og der er da heller ingen Grund til at tvivle om, at de to Kirkefyrster har ønsket, at kanonisk Ret ogsaa paa dette Omraade skulde faa Indgang i deres Stifter. Men naar Holberg øjensynligt vil mene, at dette har været deres eneste Motiv, og at »Hensynet til Pengefordelen . . . ingen Rolle har spillet«,¹⁵⁹ er det ikke muligt at følge ham. Af Kirkelovene, til hvis Fortolkning Holberg selv har givet saa ypperlige Bidrag, fremgaar klart, at Bønderne paatager sig Korntienden »til Gengæld« for Indrømmelser fra Bispernes Side, hvilket nødvendigvis maa indebære, at Indførelsen af Korntienden baade af Bønder og Bisper har været opfattet som en reel Forøgelse af Bøndernes Forpligtelser. Ogsaa den Omstændighed, at Bisperne i deres Indrømmelser over for Bønderne affinder sig med, at kanonisk Ret paa en Række vigtige Punkter viger for den hjemlige Ret, viser tydeligt, at Absalons og Eskils Motiver ikke har været helt saa enkle, som Holberg forestiller sig. Endelig bringer den S. 12 omtalte – og i øvrigt af Holberg kendte¹⁶⁰ – Reduktion af de til Sorø Kloster afstaaede Bispetiender os det uomstødelige Bevis for, at Omlægningen fra Pengeafgift til Korntiende har øget de to Bispestoles Tiende-Indtægter endog meget væsentligt. Ganske løseligt kan Stigningen paa dette Grundlag skønnes at have andraget ca. 200 0/0.

At en saa betydelig Forhøjelse af Bispetienden overhovedet har kunnet gennemføres, kan nok undre. Om nogen Overrumpling kan der ikke være Tale; fra Præste- og Fabricatiende vidste Bønderne, hvad de gik ind til. Maaske var det dyrkede Arcal blevet øget saa betydeligt, at Byrden ikke syntes dem saa tung endda. Maaske var Indrømmelserne paa andre Omraader saa afgørende for dem, at de var villige til at strække sig vidt. Maaske – og det snarest – truede Eskil

¹⁵⁸ Ludvig Holberg: Kirke og Len under Valdemarerne, Kbhvn. 1899, S. 75–85. – I Tiden forud for Vedtagelsen af den sjællandske Kirkelov blev Bispetienden i Roskilde Stift efter al Sandsynlighed erlagt i rede Penge; jvf. SRD IV, S. 470. Dette modsiges i hvert Fald ikke af det Forhold, at Tiendeaføsningen i de Stifter, hvor Indførelsen af den sande Bispetiende glippede, senere udrededes i Korn; jvf. Niels Skyum-Nielsen: Ærkekonge og ærkebisp, Scandia XXIII, S. 88. Det er klart, at den fortsatte Devaluering af Mønten maatte gøre det magtpaaliggende for Bisperne at faa Afgifter i Penge omlagt til Afgifter i Korn.

¹⁵⁹ Holberg, anf. Arb., S. 80.

¹⁶⁰ Sst. S. 79.

og Absalon med at bringe Tvangsmidler i Anvendelse, saafremt Kirkens Krav ikke blev opfyldt. Den kompakte Modvilje mod at yde Korn-tiende til Ærkebispens, som faa Aar senere kom for Dagen under det skaanske Oprør,¹⁶¹ lader sig i hvert Fald vanskeligt forklare, hvis Omstillingen til denne Afgiftsform var foregaaet i fuld Frivillighed.

Alt dette er dog kun Formodninger, hvorimod man antagelig bevæger sig paa sikrere Grund ved at fremholde som en Faktor, der kan have lettet Gennemførelsen, at Bispetienden nu reguleredes automatisk efter det samlede Høstudbytte. Bisp og Bønder stod herefter fælles om Tab og Gevinst. Var Høsten lille, var Høsten stor, blev det dyrkede Areal indskrænket, eller blev det udvidet – hvert tredivte Neg, hverken mer eller mindre, var Bispens. Een Gang indført maa denne Ordning, som fra 1188 ogsaa gjaldt i Slesvig Stift,¹⁶² have været lige saa vanskelig at forlade som vore Dages Pristalsregulering. Skete der ingen Ændringer i Omfanget af det dyrkede Areal, og satte ikke vedvarende Misvækst ind, skulde man ud fra moderne Begreber tro, at Høstudbyttet maa have svinget omkring et Gennemsnit, der kunde tages som Norm for det paagældende Areals Ydeevne. Saa primitivt og dermed saarbart Middelalderens Landbrug var, er det imidlertid et aabent Spørgsmaal, om ikke Udsvingene fra Aar til Aar kan have været saa store, at Samtiden selv har haft svært ved at erkende Eksistensen af en saadan Norm. Eet er, at der til Grund for Bortakkorderingen til kapitalstærke Tiendefæstere nødvendigvis maa have ligget et vist Skøn over, hvad Bispetienden af de enkelte Sogne »plejede« at indbringe.¹⁶³ Men heraf følger ikke, at Bispestolene i Lund, Roskilde og Slesvig kunde faa Tiendeyderne til at godtage disse skønnede Gennemsnit, hvis de skulde ønske en Tilbagevenden fra variabel Tiende til faste Afgiftsbeløb. For Bønderne, som stillet overfor et saadant Krav tilmed vilde have det Kort paa Haanden, at det nu var dem, som kunde henvise til Biblens klare Ord om Tiende, maatte Betingelsen for en fast Tiende-Afløsning selvsagt være, at den indrømmede dem en rimelig Sikkerhedsmargin. Den Margin, de havde haft under den gode gamle Ordning, som Bisperne selv havde været saa ivrige for at faa afskaffet, men som disse Bisper naturligvis gerne kunde faa tilbage, hvis de havde Samvittighed til at handle mod Skriftens Bud.

Vil man hævde – og det er det, Aakjær gør – at Bispetienden, in casu i Roskilde Stift, fra at have været en virkelig Tiende, svingende fra Aar til Aar i Takt med det faktiske Høstudbytte, er blevet omlagt til

¹⁶¹ Saxo, edd. Olrik & Røder, XV, IV, 30.

¹⁶² Rep. I, Nr. 48, jvf. udat. Nr. 37.

¹⁶³ Jvf. de af C. A. Christensen fremdragne Eksempler fra Slesvigbispens Jordebog; Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 579 f.

en fast Afgift, der dog ligger saa tæt op ad det gennemsnitlige Høst-udbytte, at dettes Størrelse og eo ipso Udstrækningen af det dyrkede Areal kan beregnes ud fra Afgiften, er det derfor intet urimeligt Forlangende, at Dokumentationens skal være stærk og utvetydig. Det baader ikke godt, at Aakjær slet ikke er sig denne Problematik bevidst, og at Ordene »inquiratur de quantitate huius ville« er det eneste Kildested, som anføres til Støtte for, at den Beregning af det dyrkede Areal i Sognene, der er en nødvendig Forudsætning for hans Bispetiende-System, vitterlig er blevet foretaget. Saaledes som Aakjær – i øvrigt uden nogen Henvisning – anvender dette Citat,¹⁶⁴ fristes man til at tro, at der her skulde foreligge et generelt Paabud om Indhentning af Oplysninger vedrørende al dyrket Jord i hver eneste Landsby i samtlige Stiftets Sogne, men dette er ingenlunde Tilfældet. Den paagældende Passus, som findes i Jordebogen (fol. 39r), er kun en Skrivers Notat om, at Oplysninger mangler for Landsbyen Asmindrup i Vørslev S., Ods H.,¹⁶⁵ og selv om heraf naturligvis kan sluttes – hvad Jordebogen da ogsaa nok som bekræfter – at lignende Oplysninger allerede er fremskaffet for andre Landsbyer, fremgaar det klart af Sammenhængen, at det alene er Bispestolens egen Jord, man paa denne Maade ønsker at faa Rede paa. Som forlængst paavist af Erslev tjener Jordebogens Oplysninger om »quantitas« – d.v.s. om Jordernes Skyld – til Kontrol af Landgilden,¹⁶⁶ og det af Aakjær benyttede Notat giver derfor intet som helst Holdepunkt for at antage, at Bispestolen skulde have indsamlet saadanne Oplysninger for hele Stiftet vedrørende al dyrket Jord overhovedet. Paastanden om, at Bispetienden i Roskilde Stift skal være blevet paalignet som en fast Afgift, savner kildemæssig Støtte.¹⁶⁷

¹⁶⁴ T. Eks. KVJ II, S. 464; jvf. nedenfor S. 40.

¹⁶⁵ Et tilsvarende Notat om Løgtved i Viskinge S., Ars H. findes fol. 39 v.

¹⁶⁶ Erslev, anf. Arb., S. 31 f.

¹⁶⁷ Støttet til et Pavebrev af 23/8 1239 (Bull. Dan. Nr. 290) har Niels Skyum-Nielsen hævdet (Scandia XXIII, S. 88), at man i Roskilde Stift snart forlod den sjællandske Kirkerets Bestemmelser. »Tienden gik over fra at være en del af udbyttet til at blive en fast ydelse paa de enkelte bol jord. Dette siges at være tilfældet allerede i 1239. Det oplyses tillige, at den udgaar i tærsket korn«. Det paagældende Pavebrev, som byder Kongen sørge for, at ingen forholder Roskildebispens hans Tiende, kan imidlertid efter mit Skøn ikke bære denne Fortolkning. I Sætningen »Preterea cum ex antiqua et approbata consuetudine de singulis mansis terre homines eiusdem diocesis sibi solvere triturate annone decimas teneantur«, er der intet sikkert Holdepunkt for den Antagelse, at Bispetienden er en fast – d.v.s. ikke variabel – Ydelse, paalignet de enkelte Bol. Udtrykket »de singulis mansis terre« betyder næppe andet og mere end »af hvert enkelt Bol« d.v.s. »af al dyrket Jord«, og skal »ex antiqua et approbata consuetudine« overhovedet have nogen Mening, kan der vist hermed kun sigtes til den med Vedtagelsen af den sjællandske Kirkeret gennemførte Ordning. Efter Skyum-Nielsens Opfattelse (sst. S. 89) kunde en fast Afløsning være særlig praktisk for Bispetiendens Vedkommende, »da det kneb at føre tilsyn med udbyttet af sognene, af gaardene og disses enkelte jorder«, men de Eksempler, han anfører paa en Afløsning fastsat efter

»Der spørges om arealet af sognets byer, udregnet i örtug land (inquiratur de quantitate huius ville), og bispetienden fastsættes simpelthen ved at dividere arealet med 10: Var der 20 mark skyldjord i sognet blev bispetienden fastsat (skønsmæssigt) til 2 mark korn, d.v.s. 48 örtug tiende af 480 örtug land«. Saaledes har Aakjær senest selv sammenfattet sit Bispetiende-System,¹⁶⁸ men alligevel er det nødvendigt at nævne nogle af de Nuancer og Forbehold, som findes i hans ældre, mere udførlige Redegørelse.¹⁶⁹ Ved Ansættelsen til Bispetiende skal man være gaact meget summarisk til Værks uden at tage Hensyn til, at ikke hele Arealet var besaaet hvert Aar, og at Foldudbyttet næppe altid var 3 Fold; Tienden er beregnet efter det fulde Udsædsarcal og det ideelle Foldudbytte. Og hertil kommer yderligere, at man maaske ikke altid har indhentet Oplysninger om, hvor mange Mark og Øre Land, der fandtes i Sognet, men i Stedet har ladet sig nøje med en skønsmæssig Ansættelse. Det er næppe sandsynligt, at t. Eks. 9 af de 10 Sogne i Horns Herred skulde have haft præcis 20 Mark Land, Vellerup Sogn præcis 5 Mark Land, og for Købstæderne er Tienden som oftest saa stor, at det snarere er Folketallet eller Antallet af Købstadsgrunde end Kornarealet, der har tjent som Beregningsgrundlag. Ogsaa fordi Tienden som Regel er opgivet i runde Tal i Mark og Øre med Udeladelse af Ørtugene, maa Ordet »skønsmæssigt« understreges.¹⁷⁰ I Virkeligheden er Listen maaske kun et Overslag.

Jordarealet, er udelukkende hentet fra jyske Stifter (jvf. ovenfor Note 158). At det i Roskilde Stift med dets tætte Net af biskoppelige Fogedgaarde skulde have været uoverkommeligt for Bispestolen at holde Kontrol med Høstudbyttet er ikke umiddelbart indlysende. Naar Skyum-Nielsen endelig skildrer, hvorledes den store Landbrugskrise førte med sig, at »ogsaa tiendeneget blev kappet af, ydelsen til bispemindsket«, synes det tvivlsomt, om dette har Gyldighed for Bispetienden i Roskilde Stift ud over, at den selvsagt reduceredes i Takt med et svindende Høstudbytte. Nogle Eksempler fra det 15. Aarhundrede, som skal vise, at Tiendeydelserne var indbyrdes forskellige og stadig laa under Normen, er alle hentede fra Skovklosters Omraade, hvor specielle Forhold gjorde sig gældende. Fra første Færd havde Klostret faaet Ret til at oppebære Bispetienden af alle sine Besiddelser inden for Stiftet, og paa Grund af disse Besiddelsers spredte Beliggenhed var det en naturlig Sag, at Tienden her erstattedes af en fast Afgift. Under Vanskelighederne med at faa Fæstegodset besat var det ligeledes naturligt, at Klostret om fornødent firede paa denne Afgift, og det er vel tænkeligt, men næppe helt saa sikkert, som Skyum-Nielsen synes at mene, at Bispestolen har forholdt sig paa lignende Maade med Hensyn, til Bispetienden af sit Fæstegods. Heri ligger imidlertid ikke, at Bispestolen i øvrigt har afstaaet fra at opkræve fuld Bispetiende fra Stiftet, og det er ogsaa vanskeligt at se, hvilken Fordel en fikseret Afgift under disse Omstændigheder skulde indebære. Fortsatte Nedgangen, vilde en saadan Afgift alligevel vise sig uerholdelig, og satte Opgang ind, vilde Bispestolen have vanskeliggjort sin Mulighed for at drage Fordel af et øget Høstudbytte.

¹⁶⁸ Jyske Samlinger Ny Rk. V, S. 295.

¹⁶⁹ Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 446 ff.

¹⁷⁰ Sst. S. 449 f. – Det kan i denne Forbindelse nævnes, at Aakjær har glemt, at Cistercienserklostrenes Tiendeprivilegier (jvf. ovenfor Note 69) og de Rettigheder,

Som det af dette vil ses, mener Aakjær for saa vidt ikke, at man for de enkelte Sogne kan beregne det dyrkede Areal aldeles nøjagtigt, men alligevel giver han sig i Kast med at opstille en »Tiendematrikel« for de sjællandske Sogne paa Grundlag af Venstrekolonnen i Sogneliste II. Af praktiske Grunde benyttes Enheden Ørtug Land, og det Regnestykke, som skal udføres, er da ganske enkelt det omvendte af det, som blev foretaget, da Tienden paalignedes. »Når tienden er opgivet til 2 mark, omregner vi dette til 20 mark land = 480 ørtug land; er den 6 øre, omregnes det til 60 øre land = 180 ørtug land.«¹⁷¹ Da Ørtug Land er at forstaa som Ørtug Skyldjord,¹⁷² og Aakjær har udregnet, at 1 Ørtug Skyldjord paa Sjælland var ca. 4 Tønder Land, eller i nøjagtigt Gennemsnit 4,34 Tønder Land, skal Ørtugtallet multipliceres med 4, hvorefter man har det omtrentlige Omfang af det paagældende Sogns dyrkede Areal. Tolket som et Overslag over Bispetienden bliver Venstrekolonnen saaledes under Aakjærs Hænder en Kilde af stor Vigtighed til Belysning af danske Landbrugs- og Bebyggelsesforhold i en Tid, der – som han selv udtrykker det – »formentlig ligger forud for 1304 og efter 1253«,¹⁷¹ altsaa før det 14. Aarhundredes store Krise.

Aakjærs Beviser. Ja, skærer man ind til Benet i hans Argumentation, bliver – som allerede C. A. Christensen har paapeget¹⁷³ – i Virkeligheden kun eet tilbage. Ved at jævnføre Ørtugtallene med Landmaalingen 1681–82 har Aakjær fundet, at der til hver Ørtug svarer gennemsnitligt 4 Tønder Land 1682, just det samme Gennemsnit 1 Ørtug Skyldjord efter hans Beregninger skal have andraget. I dette Sammenfald ligger Beviset, der trækker den Konsekvens efter sig, at det dyrkede Areal paa Sjælland hen over alle Omskiftelser skal have haft samme Omfang som i Tiden 1254–1304.

Saa ejendommelig denne Bevisførelse allerede forekommer ved det enorme Spring i Tid mellem Sognelisten og Landmaalingen, maa det være umiddelbart indlysende, at Aakjær selv har taget Grunden væk under den med de Forbehold, han har knyttet til Nøjagtighedsgraden ved Bispetiendens Paaligning. I og for sig kunde derfor Drøftelsen af

Eskil havde tillagt Skovkloster (jvf. ovenfor Note 167), bevirkede, at der af store Omraader slet ikke udrededes Bispetiende. Selv om Aakjærs Bispetiendesystem havde været en Realitet, vilde det derfor allerede af denne Grund have givet et højest ufuldstændigt Billede af det dyrkede Areals fulde Omfang.

¹⁷¹ Sst. S. 447.

¹⁷² Sst. S. 450, hvor Aakjær dog ved en Lapsus hævder, at selve »de mark og øre, sognelisten anfører, må være mark og øre skyldjord, marca terre in censu«. Hans Opfattelse er bedre udtrykt sst. S. 448, hvor han fremholder som en Kendsgerning, at »sognelistens marca er samme enhed som jordebogens lesta annone, altsaa kornmål, ikke mark sølv eller penninge«.

¹⁷³ Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 577.

Aakjærs Bispetiende-System – og dermed hans Tolkning af Venstre-Kolonnen i Sogneliste II – standse her, men paa Grund af Sagens Betydning skal dog yderligere nogle Svagheder i Argumentationen fremdrages.

Spørger man først, hvorfra Aakjær veed, at 1 Ørtug Skyldjord svarede til 4, eller helt nøjagtigt 4,34 Tønder Land i Gennemsnit, rykker ogsaa her den adskillige Hundrede Aar yngre Landmaaling ind i Billedet og svækker paa Forhaand Tiltroen til Værdien af denne Beregning. Men hertil kommer, at Aakjærs Gennemsnitstal i Virkeligheden er ganske intetsigende. Dette fremgaar allerede af de Kommentarer, hvormed han ledsagede en Udregning, han foretog i Foraaret 1938.¹⁷⁴ Ved at sammenholde Landmaalingen med Jordebogens Meddelelser om det dyrkede Areal Omfang i 69 Landsbyer naaede han her til et kun lidet afvigende Tal, nemlig 4,11 Tønde Land pr. Ørtug Skyldjord. For langt Hovedparten af disse Landsbyer laa Gennemsnittet paa 2–3 Tønder, og at det samlede Gennemsnit lod sig drive op paa de 4,11 havde udelukkende som Aarsag, at Gennemsnittet for fire Landsbyer androg ikke mindre end ca. 14 Tønder Land pr. Ørtug Skyldjord. I en ny Beregning foretaget i Efteraaret 1938 blev yderligere 29 Landsbyer inddraget, og Gennemsnittet kom nu til at ligge paa 4,34 Tønde Land pr. Ørtug Skyldjord,¹⁷⁵ hvor det forblev, ogsaa efter at Aakjær i 1949 paany havde gennemarbejdet Materialet og denne Gang nedbragt Antallet af de efter hans Opfattelse relevante Landsbyer til 81.¹⁷⁶ Selv om man i Aakjærs tabellariske Oversigt ser bort fra et ekstremt Tilfælde med 18,8 Tønde Land pr. Ørtug Skyldjord, er Variationsbredden dog fortsat alt for betydelig til at gøre et Gennemsnitstal akseptabelt. 1,2 Tønde Land pr. Ørtug Skyldjord er Minimum, 12,6 Maksimum, og inden for disse Ydergrænser befinder kun et saare beskedent Antal Landsbyer sig i rimelig Nærhed af det matematiske Gennemsnit, som Aakjær opererer med. Det er derfor næsten overflødigt at tilføje, at han saa ganske aabenlyst er paa Vildspor, naar han mener gennem Jordebogen at have Kendskab til det fulde Omfang af det dyrkede Areal i alle disse Landsbyer. Jordebogens Opgave er alene at registrere Bispestolens Gods. Hvad andre ejer af Jord i en Landsby, er den uvedkommende, og man kan derfor kun være sikker paa, at Jordebogen giver Oplysning om det fulde Areal, hvor det udtrykkeligt anføres, at hele Landsbyen tilhører Bispestolen. Det drejer sig om – siger og skriver – seks Landsbyer,¹⁷⁷ og af dem er kun een medtaget i Aakjærs Bereg-

¹⁷⁴ KVJ II, S. 294 f.

¹⁷⁵ KVJ II, S. 454 f.

¹⁷⁶ Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 450–57, jvf. Tabel 3, sst. S. 462–66.

¹⁷⁷ Jvf. ovenfor Note 98.

ninger.¹⁷⁸ I dette ene Tilfælde gaar der 12,6 Tønde Land paa en Ørtug Skyldjord.

At kontrollere det Gennemsnitstal paa 4,0 Tønde Land pr. Ørtug Skyldjord, som Aakjær naaede til ved at sammenholde Venstrekolonnen i Sogneliste II med Landmaalingen, er straks noget vanskeligere, idet han af Pladshensyn sammentalte Ørtugtallene herredsvis.¹⁷⁹ Allerede det Forhold, at Gennemsnitstallene for de enkelte Herreder svinger mellem 2,9 og 5,7 Tønde Land pr. Ørtug Skyld, vækker imidlertid Mistanke om, at der ogsaa her er betydelige Variationer fra Sogn til Sogn, og denne Mistanke viser sig ved en nøjere Gennemgang i høj Grad berettiget.

Skal Ørtugtallene jævnføres med Landmaalingen sognevis, er det nødvendigt, at en Række af de 261 Sogne, som Venstre-Kolonnen – jvf. S. 18 – dækker, skilles fra. Helsingør, Skælskør og Nykøbing, fordi de ikke er medtaget i Landmaalingen; Bagsværd (Støvnæs H.), Bistrup (Sømme H.), Gamle Køge (Ramsø H.), Slangerup (Ringsted H.), Ladby, Arløse (begge Flakkebjerg H.) og Slagelse Vor Frue (Slagelse H.) fordi disse Sogne er nedlagt i Tiden mellem Sognelisternes Affattelse og Landmaalingen.¹⁸⁰ Men da Kongebrevene, der giver Tilladelse til Kirkernes Nedbrydning, som oftest kun beskæftiger sig med, hvortil Materialerne skal anvendes, og intet oplyser om, hvilket Sogn eller hvilke Sogne det gamle indlemmes i, maa ogsaa alle de Sogne, der omgav et senere nedlagt Sogn, udelades. Paa denne Maade faar de syv nedlagte Sogne Følgeskab af 22 andre.¹⁸¹ Og endelig maa der tages Hensyn til, at der jævnsides med Nedlæggelsen af gamle Sogne er kommet enkelte nye til: Avnsø (Skippinge H.) – jvf. S. 10, Herlev (nu Sokkelund H.), Raklev (Ars H.) og Frydendal (Tuse H.). Da de nærmere Omstændigheder ogsaa her er ukendte, vil det være rettest, at ligeledes alle gamle Sogne, som omgiver et senere opstaaet, udgaar. I alt drejer det sig om 15,¹⁸² og de 261 Sogne er hermed reduceret til 214.

¹⁷⁸ Veddinge i Faarevejle S.

¹⁷⁹ Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 448, jvf. Tabel 1, sst. S. 457 f.

¹⁸⁰ Danmarks Kirker, Københavns Amt, S. 272 f. (Gamle Køge), 357 (Bagsværd) og 643 ff. (Bistrup); Sorø Amt, S. 239 (Slagelse Vor Frue), 412 (Slangerup), 1010 (Arløse) og S. 1178 ff. (Ladby). Her som i det følgende er naturligvis kun anført Ændringer inden for de Herreder, som er bevaret i Sogneliste II.

¹⁸¹ Bagsværd: Værlose, Gladsakse, Brønshøj, Lyngby og Gentoft (alle Støvnæs H.); Bistrup: Herslev, Svogerslev (begge Sømme H.); Gamle Køge: Køge, Lellinge og Højelse (alle Ramsø H.); Slangerup: Haraldsted, Benløse, Capella Sancti Benedicti, Ringsted S. Hans (alle Ringsted H.) og Bringstrup (Alsted H.); Ladby: Fodby, Vallensved og Gunderslev (alle Flakkebjerg H.); Arløse: Hyllinge og Førlev (begge Flakkebjerg H.); Slagelse Vor Frue: Slagelse S. Mikkel og Slagelse S. Peder (begge Slagelse H.).

¹⁸² Avnsø: Bjergsted, Jordløse, Viskinge, Læssøholm og Ubby (alle Ars H.); Herlev:

For disse 214 Sogne ligger Gennemsnittet pr Ørtug paa 4,31 Tønde Land, og Differencen i Forhold til Aakjærs Gennemsnitstal er altsaa meget ringe. Men af Tabellen S. 45 turde det klart fremgaa, at Spredningen – selv naar der ses bort fra et exceptionelt højt Tal paa 16,16 Tønde Land pr Ørtug for Sandby (Tybjerg H.) – er alt for stor til, at et Gennemsnitstal her kan have nogen som helst reel Betydning. Ogsaa det andet af de to Gennemsnitstal, hvis Sammenfald danner Kernen i Aakjærs Bevisførelse, maa saaledes forkastes.

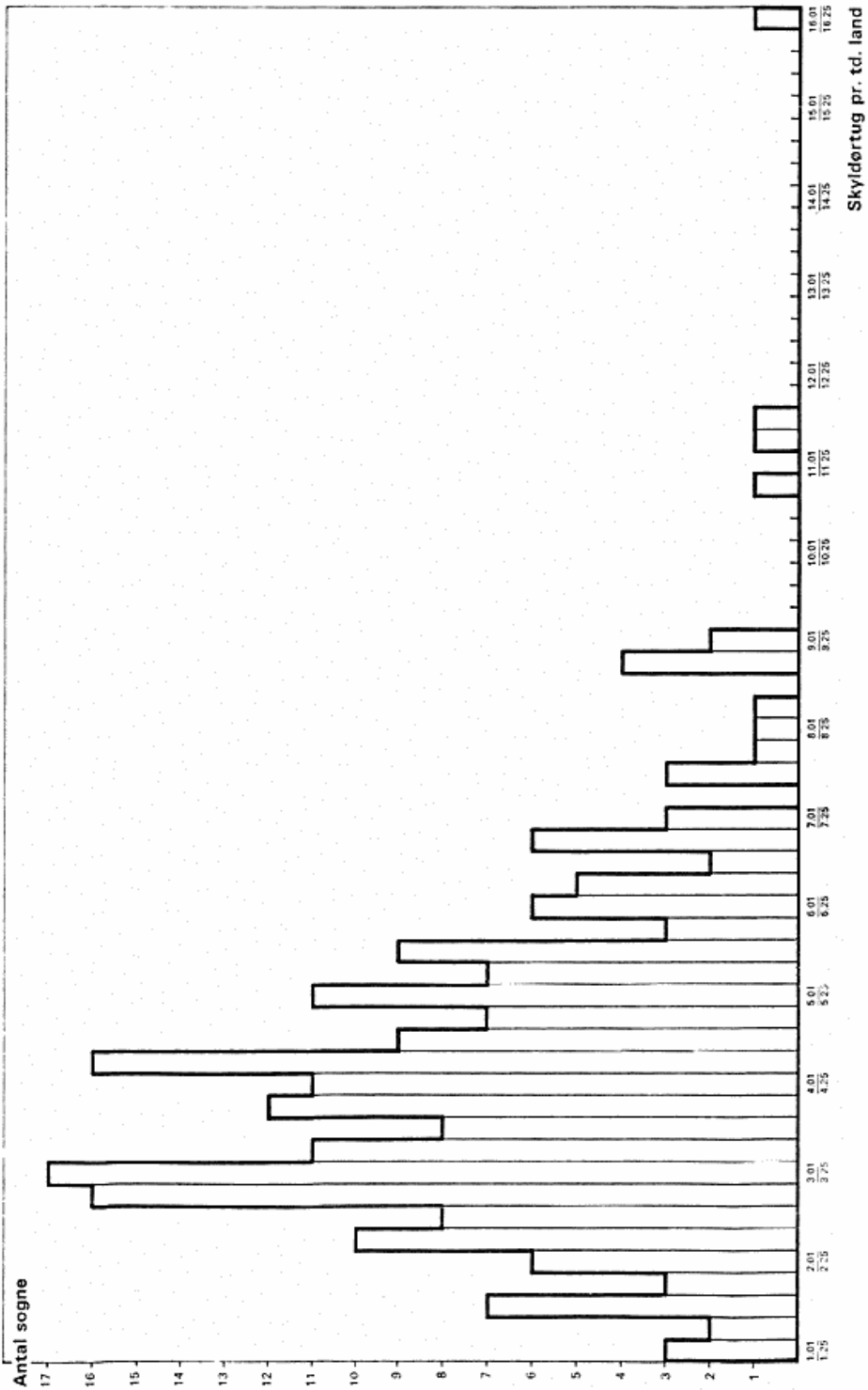
Alligevel kan det ved første Øjekast maaske nok undre, at Aakjær med sit Bispetiende-System faar Tingene til at arte sig saa vel i de Tilfælde, hvor han efterprøver Systemet paa Jordebogens Opgivelser vedrørende Omfanget af det dyrkede Areal i et Sogn.¹⁸³ Ogsaa her gælder det dog, at Argumentationen ikke kan staa for en nøjere Prøvelse. Rigtigt er det, at Jordebogen indeholder Oplysninger vedrørende samtlige Landsbyer i de tre nordvestsjællandske Sogne – Asnæs, Faarevejle (begge Ods H.) og Tuse (Tuse H.) – som Aakjær har udset sig, men hvad Jordebogen her som over alt interesserer sig for, er naturligvis alene Bispestolens egne Besiddelser. At Roskildebispen kan have ejet al Jorden i flere Landsbyer end de tilsammen kun seks, hvorom Jordebogen direkte meddeler, at hele Byen er hans, er paa ingen Maade udelukket. C. A. Christensen, der som den første har klarlagt disse Forhold,¹⁸⁴ har utvivlsomt Ret i, at de saa ofte benyttede Vendinger »Villa (Navn) sunt . . .« eller »Villa (Navn) habet . . .« i sig selv er neutrale. Dog taler Sandsynligheden for, at der netop i tre af Landsbyerne i Faarevejle Sogn – Stubberup, Kaarup og Risby – har været flere Lodsejere end Bispen, idet Jordebogens Fremhævelse af, at Sognets to andre Landsbyer – Faarevejle og Veddinge – helt er Bispens, ellers maa forekomme overflødig. Hvorom alting er, nogen Sikkerhed for, at det fulde Omfang af det dyrkede Areal i de tre Sogne kendes gennem Jordebogen, kan Aakjær ikke have.

Det Materiale, Aakjær benytter til Kontrol af sit Bispetiende-System, er saaledes Areal-Angivelser, om hvis Fuldstændighed der paa Forhaand kan næres begrundet Tvivl. Men disse Angivelser reducerer han dernæst ved Fradrag af en Del Jord, som han uden nærmere Dokumen-

Rødovre og Ballerup (begge Smørum H.), foruden Bagsværd, Gladsaxe og Brønshøj, som allerede er fraregnet, jvf. Note 181; Raklev: Tømmerup, Kalundborg og Røsnæs (alle Ars H.); Frydendal: Undløse, Søndersted og Sønder Jernløse (alle Merløse H.) samt Skamstrup og Mørkov (begge Tuse H.). – At det undtagelsesvis vides med Sikkerhed, at Roholte S. i Fakse Herred er udskilt af Kongsted S. i samme Herred (Rep. II, Nr. 2227), faar i denne Forbindelse ingen Betydning, idet Fakse Herred er blandt de tabte i Sogneliste II.

¹⁸³ Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 453 ff.

¹⁸⁴ Jvf. ovenfor Note 98.

tation anser for tiendefri. Foruden om en Række biskoppelige Hovedgaarde drejer det sig om Mensalgodset, hvis Omfang Aakjær fejlagtigt troede at kende gennem Højrekolonnen i Sogneliste II, samt om Ødegaardene, og at der ikke er udredet Bispetiende af Jord, som laa udyrket hen, er naturligvis klart. Umiddelbart synes det derfor berettiget, at i hvert Fald de i øvrigt ikke særlig mange Ødegaarde trækkes fra, men en Forudsætning maa være, at den Jord, der ca. 1370 betegnes som øde, allerede var opgivet inden 1304, som Aakjær sætter som Overgrænse for Sognelisternes Affattelsestid. Herom foreligger intet, og Aakjær har helt glemt, at han faa Sider tidligere¹⁸⁵ mente at kunne godtgøre, at der netop i Perioden mellem 1254–1304 og ca. 1370 er sket et voldsomt Fald i Bispetienden, hvilket – hvis han havde Ret – vilde betyde, at meget store Arealer var blevet opgivet. I de 79 Sogne, som Beregningen omfatter, skal Bispetienden være reduceret med gennemsnitlig 68,5 $\%$, men ogsaa i dette Tilfælde dækker Gennemsnitstallet over anselige Udsving. Medens Mørkøv S. (Tuse H.) har klaret sig uskadt igennem, er Draaby S. (Horns H.) næsten blevet udslettet, idet Bispetienden her er gaaet tilbage med ikke mindre end 97,7 $\%$. I Asnæs, Faarevejle og Tuse Sogne andrager Tabet henholdsvis 72,9, 55,6 og 33,3 $\%$.^{185a}

Lad nu dette være. Beregningen, som bygger paa en Jævnføring af Venstre-Kolonnen i Sogneliste II med Jordebogens Tiende-Angivelser er værdiløs allerede af den Grund, at disse Angivelser intet siger om den faktiske Tiende. Som paapeget af C. A. Christensen¹⁸⁶ havde Erslev nemlig utvivlsomt Ret, naar han opfattede dem som de faste Beløb, der betaltes af Tiendefæsterne. Tilbage bliver, at de Oplysninger, Aakjær benytter til at efterprøve sit Bispetiende-System – Oplysninger, som næppe vedrører hele det dyrkede Areal, og som han tilmed reducerer temmelig vilkaarligt – stammer fra Jordebogens egen Tid, medens Sogneliste II er et halvt Hundrede Aar, ja, efter Aakjærs egen Opfattelse, maaske over Hundrede Aar ældre. At Regnestykket gaar op, at Aakjær faar sit System til at fungere paa de tre Sogne, kan derfor kun betragtes som et rent og skært Kuriosum.

Men i Virkeligheden er den indre Modsigelse i Aakjærs Kontrolberegninger endnu grellere. Da C. A. Christensen i 1946 gik til Angreb paa Bispetiende-Teorien, pegede han bl.a. paa, »at der ogsaa staar

¹⁸⁵ Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 448 f., jvf. Tabel 2 sst. S. 458–61.

^{185a} Sml. hermed senest Per Raslow: Ødegårde og landgilde i Odsherred i det 14. århundrede; Hist. Tidsskr. Bd. 75, S. 1–38. Raslows Undersøgelse bekræfter, at Antallet af Ødegaarde – bl.a. afhængigt af Driftsformen – varierede stærkt fra Egn til Egn, men hans Tal for Procenten af Ødegods ligger over alt langt under Aakjærs Gennemsnitsprocent.

¹⁸⁶ Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 579 f.

mark og øre opført udfor Stenlille, Sønder Jernløse, Ejby og Ølsemagle og Rorup, skønt bispetienden af disse sogne beviselig forlængst var afhændet af bispen«. ¹⁸⁷ Han tilføjede dog, at dette maaske ikke var noget afgørende Bevis, »idet man kunde hævde, at bispetiendens størrelse her var medtaget af statistisk interesse«, hvorpaa han og Aakjær fortabte sig i en Drøftelse af, om det »lignede« eller »ikke lignede« Jordebogen at udvise statistisk Interesse. ¹⁸⁸ Hvad enten det nu ligner Jordebogen eller ej, er een Ting imidlertid klart. Skal Mark-Øre-Tallene i Sogneliste II staa for Bispetiende og – som Aakjær nødes til at postulere – være bibeholdt af statistiske Grunde i de Tilfælde, hvor et Sogns Bispetiende vides bortgivet, maa disse Tal gaa tilbage til Tiden forud for den ældste Afstaaelse. Som Listen nu forefindes, vil det være Afstaaelserne 17/5 1253, der danner Skel, og denne Dato, som Aakjær – jvf. S. 12 f. – har gjort til terminus post quem for Sognelisterne, gør han saaledes til terminus ante quem for det, der for ham er det eneste af Interesse i disse Lister, nemlig Venstrekolonnen i Sogneliste II. Efter oprindelig – da han troede Sognelisterne samtidige med selve Jordebogen – at have brugt Mark-Øre-Tallene til at beregne Omfanget af det dyrkede Areal ca. 1370, ¹⁸⁹ benytter han dem nu paa tilsvarende Maade for Tidsrummet 1254–1304 for saa at sige i samme Aandedræt at hævde, at de sikkert dækker en ældre Periode. Forvirringen er hermed gjort total. Aakjær har blot ikke selv registreret den.

Derimod er det tydeligt, at Aakjær føler sit Bispetiende-System truet, da han af C. A. Christensens Kritik tvinges til at tage Stilling til den sidste af de to Summer, som findes nederst paa Jordebogens fol. 152 r i umiddelbar Tilslutning til Sogneliste II: »Summa vniuersalis centum xvii marce argenti viii grossi vnus sterlingus excepta Meyonia«.

Som det fremgaar af Oversigten S. 18, andrager Summen af Venstre-Kolonnens bevarede Mark-Øre-Tal – omregnet til Ørtug – 8811 Ørtug, hvilket i Gennemsnit giver 33,75 Ørtug pr Sogn. Hvis det antages, at Møens seks Sogne skal holdes uden for Sammentællingen, maa Summen for de øvrige 115 Sogne, som nu mangler i Listen, derfor skønmæssigt kunne sættes til ca. 3900 Ørtug og Totalsummen følgelig til ca. 12700 Ørtug. Regnet tilbage til Mark bliver Totalsummen ca. 530 Mark, men hvilke Mark?

Til C. A. Christensens Standpunkt – Mark Penge – knytter sig den aabenlyse Fordel, at det giver Mulighed for at etablere Overensstemmelse med summa universalis, hvis Kursen mellem Sølv og Penge kan

¹⁸⁷ Arup-Festskr., S. 125.

¹⁸⁸ Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 440 f. (Aakjær) og 11. Rk. III, S. 570 f. (Christensen).

¹⁸⁹ KVJ II, S. 459–66.

fikseres til ca. 1: 4¹/₁₀.¹⁹⁰ En saadan Mulighed foreligger ikke for Aakjær, saa vist som ca. 530 Mark Korn aldrig kan blive til ca. 117 Mark Sølv. Da hans Bispetiende-System staar og falder med, at Mark-Øre-Tallene gaar paa Korn, maa han derfor sætte ind paa at vise, at summa universalis er Sogneliste II helt uvedkommende.¹⁹¹

Ogsaa i dette Tilfælde maa der stilles store Krav til Bevisførelsen, thi C. A. Christensen har jo Ret, naar han i sit Svar til Aakjær finder det »uforklarligt, hvad meningen er med i en officiel jordebog at tilføje en summa summarum, der intetsomhelst har med de foregaaende tal at gøre og ikke angiver, hvad den saa tager sigte paa.«¹⁹² Det er ikke tilstrækkeligt, at Aakjær betvivler, at summa universalis skyldes nogen af de to Skrivere, som tilsammen har skrevet Sogneliste II, naar han dog ikke vil nægte, at Haanden i summa universalis minder meget om Haanden i Sognelistens højre Del. Det er heller ikke tilstrækkeligt, at Aakjær gør opmærksom paa, at ikke summa universalis, men en »Summa ecclesiarum parrochialium« følger umiddelbart efter Sogneliste II, naar et Blik i Jordebogshaandskriftet vilde have fortalt ham, at det ikke er summa universalis, som er tilføjet, men summa ecclesiarum, som er indskudt.¹⁹³ Og endelig er det ganske overflødigt, at Aakjær opkaster det Spørgsmaal, om Cathedaticum overhovedet kendes fra det 13. Aarhundrede. Erlæggelse af Cathedaticum indgaar i den Overenskomst om Præsternes Afgift til Bispen, som Biskop Peder III af Aarhus, Kapitel og Landemode stadfæster i 1251, og hvorom det ved denne Lejlighed siges, at den har bestaaet siden Aarhus Kirkes første Grundlæggelse.¹⁹⁴

Skal summa universalis adskilles fra Sogneliste II, maa det simpelthen kunne godtgøres paa overbevisende Maade, at Totalsummen af Venstre-Kolonnens Mark-Øre-Tal og summa universalis er absolut ufornelige. Energiske Forsøg herpaa indgaar da ogsaa i Aakjærs Argumentation, som imidlertid faar Karakter af en Art Skyggeboksning, da

¹⁹⁰ Christensen, der kun har foretaget en meget løselig Beregning af Totalsummen og anslaaer den til at have ligget mellem 400 og 500 Mark, sætter Kursen til 1:4 »eller deromkring«. Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 573; jvf. nedenfor S. 49 f.

¹⁹¹ Aakjærs Drøftelse af Forholdet mellem Sogneliste II og summa universalis: Hist. Tidsskr. 11. Rk. II, S. 441-46.

¹⁹² Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 572.

¹⁹³ Jvf. ovenfor Note 37. Under Diskussionen med Aakjær fastholder C. A. Christensen, at summa universalis er skrevet med samme Haand som Sognelistens højre Spalte, men mener nu, at den ikke er skrevet ud i eet med Teksten; den er tilføjet senere. Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 572. For denne Nuance er det mig ikke muligt at finde nogen Støtte i Haandskriftet. Summa universalis skiller sig i mine Øjne kun ud fra Sognelisterne ved, at Skriften i summa er mere afslidt, men dette har sin naturlige Forklaring i den udsatte Placering ganske tæt ved Sidens Underkant.

¹⁹⁴ Dipl. Dan. 2. Rk. I, Nr. 55; jvf. nedenfor S. 55.

C. A. Christensen vitterlig aldrig har givet sin Opfattelse den Formulering, som Aakjær tillægger ham og fejder imod.¹⁹⁵ Naar Spørgsmaalet om de to Summer skal belyses, vil det derfor være rimeligt at trænge Aakjærs Polemik mest muligt i Baggrunden til Fordel for en selvstændig Vurdering af Christensens Synspunkter, som disse virkelig er. Kan hans Forklaring af Kursforholdet akcepteres – eller en bedre sættes i Stedet – er der ikke Grund til at ofre flere Ord paa denne Sag.

Paa Jordebogens fol. 135 v staar at læse: »Nota. De istis habet prepositus Meonic annuatim computare. De cathedratico. Summa xiii solidi grossorum x grossi et ii sterlingi«. I Jævnføringen af denne Oplysning med summa universalis, hvor Møn ikke er medregnet, findes C. A. Christensens bedste Argument for, at summa universalis – og med den Venstrekolonnen i Sogneliste II – vedrører Cathedraticum. Her overfor har Aakjær hævdet, at hvis summa universalis – hvad han er villig til at anerkende – gælder Cathedraticum, ligger netop deri et Bevis for, at saa gør Mark-Øre-Tallene det ikke; Grotmønten blev ifølge Hauberg først gængs her i Landet fra ca. 1330, og Sognelisterne kan efter Aakjærs Mening ikke være yngre end 1304. Mærkeligt nok godtager Christensen disse to Paastande, indrømmer saaledes, at der i det mindste tidsmæssigt bestaar en Adskillelse mellem Sogneliste II og summa universalis,¹⁹⁶ og har da nu den Opgave at skulle forklare, hvordan Venstrekolonnsens Totalsum hen mod Midten af 1300-Aarene kan blive til ca. 117 Mark Sølv, en Opgave han gør endnu vanskeligere ved at anslaa Totalsummen for lavt. Den maa efter hans Skøn ligge et Sted mellem 400 og 500 Mark, hvilket »tyder paa et kursforhold mellem mark penge og mark sølv som 4:1 (eller deromkring)«.

»Nu er Aakjær« – skriver C. A. Christensen – »jo enig med mig i, at listen paa grund af visse sproglige kriterier maa have haft en meget gammel liste til forlæg, efter hans mening har denne gamle liste været fra tiden 1254–1304. Endvidere turde det være bekendt, at kursforholdet mellem mark penge og mark sølv i 1240erne var 2:1, og at dette kursforhold i den følgende tid jævnt forringedes, saa at der i begyndelsen af 14. aarh. gik 10 mark penge paa 1 mark sølv, hvorefter de danske mønter forsvandt og afløstes af de udenlandske groter og sterlinger. Paa et eller andet tidspunkt omkring 1330 har man derfor paa en af de aarlige synodeforsamlinger, hvor præsterne indbetalte deres cathedraticumsydelse til deres gejstlige overhoved, bispen, maattet tage stilling til, i hvilket forhold de nye mønter skulle staa til de gamle

¹⁹⁵ Jvf. Christensens berettigede Indsigelse; Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 573 Note 1.

¹⁹⁶ Jvf. straks nedenfor om Forhandlingerne paa en Synode »paa et eller andet tidspunkt omkring 1330«.

takster. Var man gaaet ud fra den danske mønts slutkurs, ja, saa var det bispnen, der havde haft hele tabet og præsterne den fulde gevinst af møntforringelsen. Det omtalte kursforhold 4:1 viser derfor blot, at bispnen har opnaaet en fordelagtigere omregning af taksterne end til den danske mønts slutkurs. Om han har kunnet diktere dette kursforhold, eller om han har maattet forhandle med præsterne herom, ved vi ikke, ejheller om præsterne ogsaa har haft deres gevinst. Dette vilde de have haft, dersom taksterne var fastsat omkr. 1240, men det er ørkesløst at drøfte dette. Hovedsagen er, at jeg ikke kan anerkende, at summa universalis er en hindring for opfattelsen af listen som en *theatricumsliste*.¹⁹⁷

Dette Ræsonnement er blevet kraftigt angrebet af den svenske Forsker Kjell Runquist, som i en stort anlagt Afhandling om Jordvurdering i dansk Middelalder har givet Aakjærs Bispetiende-System sin helhjertede Tilslutning. »Christensen har här« – fastslaar Runquist – »återigen givit ett uttryck för sin älsklingsstanke: att den fasta stommen i medeltidens ekonomiska stats- och samhällsmaskineri har varit de formella kursförhållandena, vilka med den mest beundransvärda oböjlighet ha motstått den förbirusande inflationsströmmens starka sugning«. »Visst är, att man med denna Christensens metod, i vilken tiden ingår som en fjärde dimension, kan förklara mångt och mycket, som eljest förefaller motsägelsefullt, men i och för sig ligger ingen styrka i ett resultat, som måste skjutas 50 år fram eller tillbaka i tiden för at passa ihop med ett annat, däremot stridande. Slutsatsen måste alltså bliva: den meddelade förklaringen är i sin huvudtanke möjlig, men därför icke trolig«. ¹⁹⁸

Ved en Vurdering af C. A. Christensens Forklaring vil det være naturligt først at tage Stilling til den af Aakjær fremsatte, men af Christensen godtagne Paastand om, at summa universalis maa være væsentlig yngre end Sogneliste II, og det kan da straks siges, at denne Paastand er grundløs. Som det er paavist ovenfor, er Sognelisterne ikke saa gamle, som Aakjær har villet gøre dem til, og omvendt optræder Grotmønten langt tidligere end af Aakjær hævdedet. Dette sidste kan umiddelbart forekomme overraskende, idet Aakjær her synes at støtte sig til en Autoritet som Hauberg, men selv løsrevet fra Sammenhængen lader den Passage hos Hauberg, der henvises til, sig ikke med Rimelighed benytte, som Aakjær gør det. Runquist havde handlet klogt i at efterse dette Sted, inden han gjorde Aakjærs Standpunkt til sit og hævdede,

¹⁹⁷ Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 573 f.

¹⁹⁸ Kjell Runquist: De medeltida danska jordvärderingsenheterna med särskild anknytning till guldvärdering och skyldtaxation under valdemarstiden, Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 757.

at summa universalis »bevisligen måste ha ditsatts senare än omkring år 1330«.¹⁹⁹

Siden Hauberg i 1884 fremlagde sin Skildring af det danske Møntvæsen i Tidsrummet 1241–1377,²⁰⁰ er naturligvis nye Møntfund fra denne Periode kommet til.²⁰¹ Ogsaa det skriftlige Kildemateriale, som Hauberg i øvrigt beherskede paa udmærket Maade, er blevet øget og foreligger tilmed nu samlet i let overskuelig Form.²⁰² Men i Helhedsbilledet er intet afgørende Træk blevet ændret. Af de to fremmede Møntsorter, som forekommer i summa universalis, dukker Sterlingen første Gang op i danske Kilder i 1251,²⁰³ Tournosen – Grotmønten – første Gang i 1285,²⁰⁴ og selv om de i mange Tilfælde tydeligt nok kun figurerer som Regnemønt, er der dog baade i Diplomstoffet og i Møntfundene sikre Vidnesbyrd om begges Anvendelse som Betalingsmiddel længe før 1330.²⁰⁵ Hvad Hauberg paapeger, er blot, at franske Tournoser fra 1330 efterhaanden kom lige saa stærkt i Brug i Danmark som de engelske Sterlinge,²⁰⁶ og dette er noget ganske andet end det, som Aakjær lægger ham i Munden. Vanskeligheden ved at forlige summa universalis med Summen af Venstrekolonnens Mark-Øre-Tal ligger derfor ikke i Anvendelsen af Grotmønt og Sterling, men udelukkende i Kursforholdet ca. 1:4½. Ogsaa denne Vanskelighed er dog kun tilsyneladende og lader sig eliminere, uden at det er nødvendigt at ty til saa sindrige Forklaringer som den af C. A. Christensen opstillede.²⁰⁷

¹⁹⁹ Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 756.

²⁰⁰ P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241–1377, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1884, S. 217–374.

²⁰¹ Der savnes en revideret Oversigt over Møntfund, der indeholder saavel dansk som fremmed Mønt. Om Fund, der udelukkende bestaar af fremmed Mønt, se Fritze Lindahl: Møntfundet fra Ebbelæs på Møn, Nordisk numismatisk Årsskrift 1952, S. 11–54. – For udbytterige Drøftelser af numismatiske Problemer takker jeg Sparekassedirektør, cand. polit. K. G. Kaaber, Holbæk, og Museumsinspektør, cand. mag. Jørgen Steen Jensen, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.

²⁰² Otto Mørkholm: Kilder til Danmarks Møntvæsen i Middelalderen I, Nordisk numismatisk Årsskrift 1955, S. 1–72. – En Oversigt over dansk Møntvæsen i det 14. Aarh. er givet af Jørgen Steen Jensen: Danish Money in the Fourteenth Century, Mediaeval Scandinavia Vol 6 (1973), S. 161–71.

²⁰³ Dipl. Dan. 2. Rk. I, Nr. 50 (24/9 1251).

²⁰⁴ Dipl. Dan. 2. Rk. III, Nr. 150 (23/8 1285).

²⁰⁵ T. Eks. Grotmønt: Dipl. Dan. 2. Rk. III, Nr. 150 (23/8 1285); Sterling: Dipl. Dan. 2. Rk. IV, Nr. 9 (15/4 1291). I Møntfundene optræder Sterlingen allerede i stor Mængde i de to Skatte fra Ribe Østermark, der antages nedlagt 1247; jvf. herom senest B. H. I. H. Stewart and J. D. Brand: A second find of English sterlings from Ribe (1958), Nordisk numismatisk Årsskrift 1971, S. 38–59.

²⁰⁶ Hauberg, anf. Arb., S. 266.

²⁰⁷ Et Eksempel paa den af C. A. Christensen antagne Fremgangsmaade kunde synes at foreligge med den Forordning, som Biskop Peder af Odense 20/4 1335 udstedte for Lolland om Betaling af Ofrene til Præsterne i Sterling i Stedet for i Kobberpenge (Dipl. Dan. 2. Rk. XI, Nr. 212). Om Værdiforholdet mellem de gamle Takster og

I det ovenfor citerede Rids af Devalueringen behandler Christensen det danske Møntvæsen, som om det udgjorde et Hele, men i Virkeligheden har hans Skildring kun Gyldighed for Landene Vest for Sundet. I Skaane, hvor Udmøntningen først standsede langt senere end i den øvrige Del af Riget, lykkedes det at holde Lødigheden paa et nogenlunde hæderligt og siden 1299, da en Stabilisering synes at have fundet Sted,²⁰⁸ forholdsvis konstant Niveau, idet Kursforholdet mellem Sølv og skaansk Mønt kun langsomt forringedes fra ca. 1:4 til ca. 1:5.²⁰⁹ Da Kongerne Christoffer II og Erik VII 26/8 1325 sluttede Forlig med Marsk Ludvig Albertsen om Overgivelsen af Hammershus, regnedes med en Kurs paa 1:4½.²¹⁰ Antager man, at Venstrekolonens Mark-Øre-Tal gaar ikke paa sjællandske, men paa skaanske Penge, løser Problemet omkring summa universalis sig saaledes uden Besvær.

Mod denne Forklaring vil kunne indvendes, at vi med Roskildebispens Jordebog og alt, hvad dens er, netop befinder os Vest for Øresund, og at det derfor er usandsynligt, at skaansk Mønt overhovedet skulde figurere i Jordebogen. En saadan Indvending støttes tilsyneladende af de sparsomme Fund af skaanske Mønter uden for Skaane, men modsiges i nogen Grad af Diplomstoffet, hvor skaanske Penge undertiden optræder i den Rolle, som ellers tilkommer Sterlingen og Tournosen. I det nys anførte Forlig opgøres Ludvig Albertsens Tilgodehavende hos Kongerne saaledes i gængs skaansk Mønt, hvis Værdi ansættes til det dobbelte af den sjællandske Mønts. Tre Aar tidligere – 27/5 1322 – havde Kong Christoffer II indgaaet Overenskomst med Fyrst Vizlav III af Rygen om Generhvervelse af Møn mod Betaling af 2000 Mark lødigt Sølv, fordelt over fire nærmere fastsatte Terminer.²¹¹

Sterlingen oplyser Forordningen imidlertid intet, og det er derfor uberettiget, at der i Diplomatiets Regest uden videre tales om en Forhøjelse. Overhovedet er det vanskeligt at se, at den endelige Overgang til Anvendelse af en stabil Valuta i sig selv skulde indebære en Forøgelse af Ydelserne eller afstedkomme saa besværlige Forhandlinger som de af C. A. Christensen skildrede. Det er ikke meget sandsynligt, at Roskildebispens frem til ca. 1330 taalmodigt skal have baaret hele Tabet ved en Forringelse af Cathedralicumsafgiften til efterhaanden 1/5 af dens oprindelige Værdi. Med mindre han allerede paa et langt tidligere Tidspunkt har gennemtvunget, at Cathedralicum skulde erlægges i Sølv eller en værdifast Møntsort, maa Afgiftsbeløbene med Mellemrum være reguleret opad i Takt med Pengenes faldende Værdi. Afgørende for Forstaaelsen af Løllands-Forordningen er i øvrigt, om Udmøntningen Vest for Øresund da stadig varede ved, og herom vides intet sikkert; jvf. senest Georg Galster: Valdemar Atterdags Mønt, Nordisk numismatisk Unions Medlemsblad 1972, S. 177 f. Var Udmøntningen paa denne Tid ophørt, er Forordningen først og fremmest at opfatte som en Indskærpelse af, at der – naturligvis – ikke maatte ofres med ukurant Mønt.

²⁰⁸ Dipl. Dan. 2. Rk. V, Nr. 44.

²⁰⁹ Jvf. Hauberg, anf. Arb., S. 228–32 og passim.

²¹⁰ Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 210.

²¹¹ Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 416.

Størstedelen af denne Sum skulde efter Aftalen erlægges i Tournoser, Sterlinge eller Korn, men af det første Afdrag kunde 100 Mark Sølv udredes i skaansk Mønt. Som det vel var at vente, var Christoffer II ikke i Stand til at overholde Kontrakten. Da første Rate langt over Tiden kom til Udbetaling, skete det ikke – som aftalt – i Vordingborg, men dels paa Søborg dels hos Møntmesteren i Lund, og ikke mindre end 400 Mark Sølv blev erlagt i skaansk Mønt.²¹² Maaske var dette Kontraktbrud Aarsag til, at Kongen maatte lade sig nøje med en Kurs paa 1:5 for de skaanske Penge.

Selv om disse Eksempler klart viser, at Brugen af skaansk Mønt ingenlunde var begrænset til Skaane, er det dog nok tvivlsomt, om man uden for Ærkestiftet normalt vilde opkræve kirkelige Afgifter i denne Møntsort. Saa meget turde vel imidlertid nu staa fast: Hvad Venstrekolonnens Mark-Øre-Tal end gælder, har de intet med Bispetienden at skaffe. Det System, den »Tiendematrikel«, som til det sidste forekom Aakjær at være et af hans vigtigste Forskningsresultater, er – desværre – kun en Konstruktion ved Skrivebordet.²¹³

V.

I den »Ordo prouinciarum«, som indleder Jordebogen, staar Møn – »Meonia« – sidst, og Navnet er tilføjet med anden Haand og andet Blæk. Dette kan være en Tilfældighed, men en Kendsgerning er det, at Øen i Middelalderen – sin Lidenhed til Trods – indtog en Særstilling inden for Administrationen af Roskilde Stift. Med Titel af Provst fungerede Sognepræsten i Stege som Bispens stedlige Official.²¹⁴

Som det klart fremgaar af Jordebogen (fol. 135 v), var Cathedralicum langt fra den eneste Afgift, Provsten opkrævede paa Bispens Vegne. Den Omstændighed, at Møn ikke er medregnet i summa universalis – »excepta Meyonia« – siger derfor i sig selv intet om Arten af den Afgift, som her er sammentalt. Naar C. A. Christensen alligevel i

²¹² Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 79.

²¹³ Da jeg i et Foredrag i Dansk Selskab for Oldtids- og Middelalderforskning 25/5 1962 første Gang ytrede Tvivl om Rigtigheden af Aakjærs (og C. A. Christensens) Opfattelse af Mark-Øre-Tallene i Sogneliste II, modtog jeg faa Dage senere fra Aakjær et venligt Brev, hvori han bad mig privat uddybe min Kritik, som han – med hans egne Ord – helt enkelt ikke fattede. Dette førte til mange Samtaler, men bestandig med samme Resultat. Som i Diskussionen med C. A. Christensen fastholdt Aakjær, at hans Bispetiende-System alene kunde røkkes ved Gendrivelse af hans 16 Argumenter, hvad han paa Forhaand ansaa for ugørligt, da han betragtede dem som »facts«. Jeg skylder imidlertid at tilføje, at lige saa lidt som min Kritik formaaede at ændre Aakjærs Synspunkter, lige saa lidt formaaede den at slaa Skaar i det Venskab, Aakjær viste mig lige til sin Død. Svend Aakjær var den mildeste Mand, jeg har kendt. Requiescat.

²¹⁴ Dahlerup: Det danske Sysselprovsti, S. 157 f.

Udeladelsen af Møn ser et Bevis eller i det mindste et Indicium for, at summa universalis – og med den Venstrekolonnens Mark-Øre-Tal – vedrører Cathedraticum,²¹⁵ maa Aarsagen være, at Cathedraticum for Møn ifølge Jordebogen (fol. 135 v) androg »xiii solidi grossorum x grossi et ii sterlingi«. Da der paa Møn kun fandtes seks Sogne, og et af dem var et Købstadssogn, vil det imidlertid være uforsvarligt at forsøge at udregne et Gennemsnitsbeløb pr Sogn til Sammenligning med de $33\frac{3}{4}$ Ørtug, som er Gennemsnittet for 261 Sogne i Sognelisten.²¹⁶ Beviset kan derfor udelukkende ligge i, at Cathedraticum for Møn angives i de samme Møntsorter, som optræder i summa universalis. Men hvordan skulde man paa Jordebogens Affattelsestid kunne udrede en Pengeafgift, hvis ikke det skete i Tournoser, Sterlinge, hanseatiske Witten eller anden fremmed Mønt?

Under Diskussionen med Aakjær har Christensen da ogsaa ment at burde styrke sin Argumentation og har til den Ende sammenholdt Venstrekolonnen i Sogneliste II med Cathedraticumslisten fra 1463 i Slesvigbispens Jordebog,²¹⁷ hvor der ud for hvert Sognenavn er anført et Beløb i Skilling. I de fleste Tilfælde er Beløbet paa enten 6, 12 eller 24 Skilling, og det er dette simple Talforhold, som Christensen genfinder i Venstrekolonnens Mark-Øre-Tal. »Selv om vi ikke har kilder, der viser, efter hvilke kriterier cathedraticum er blevet lignet, er der næppe grund til at betegne det som et postulat, at det er sket efter et groft skøn over kaldenes »godhed« og at det »gode« kald ligesom senere har været betinget af præstegaard, respektive »præstegaarde«, tiendens størrelse og antallet af indbyggere i sognet, da dette sidste gav sig udslag i udbyttet af ofringer.«

Til dette er for det første at bemærke, at der er fremsat andre Forklaringer paa de varierende Cathedraticumsbeløb for Sognene i Slesvig Stift.²¹⁸ Men selv om Slesvigbispens ved Paaligning af Cathedraticum maaske gik frem som af C. A. Christensen hævded, følger heraf ikke, at hans Kolleger i de andre Stifter bar sig ad paa samme Maade.²¹⁹

²¹⁵ Arup-Festskr., S. 125; Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 572.

²¹⁶ Jvf. ovenfor S. 47.

²¹⁷ Hist. Tidsskr. 11. Rk. III, S. 581 f. Listen er aftrykt i Quellensammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, VI, S. 259–63.

²¹⁸ Danmarks Kirker, Sønderjylland, S. 42 ff., hvor M. Mackeprang søger at finde Begrundelsen for den differentierede Cathedraticumsafgift i Kirkernes forskellige Status som henholdsvis »ecclesiæ« og »capellæ«. Over for Oprindelsen til denne Inddeling staar han usikker, og i hans Overvejelser indgaar ogsaa, at »capellæ« kan have haft et mindre eller et mindre frugtbart Sogn end »ecclesiæ«. For saa vidt nærmer han sig saaledes C. A. Christensens Opfattelse, men hele Spørgsmaalet om de to Kirkeformers indbyrdes Forhold trænger i høj Grad til at blive gennearbejdet.

²¹⁹ I »Ribe Oldemoder« findes en Fortegnelse over Stiftets Sogne, og ud for hvert Sogn er anført et Beløb af varierende Størrelse i Skilling (ed. Oluf Nielsen, S. 108–13).

I Aarhus Stift var man tidligt naet til en Ordning, hvorefter Præsterne fritoges for deres Prokurationspligt mod – ens for alle Sogne – at betale Biskoppen en aarlig Afgift paa tre Øre Penge, som ogsaa dækkede Cathedaticumsydelsen. Det var denne Overenskomst, der – som allerede nævnt – stadfæstedes i 1251, skønt den, hvad Procuratio angik, erkendtes at være i Modstrid med kanonisk Ret.²²⁰ Om Principperne for Fastsættelse af Cathedaticum i Roskilde Stift haves ingen Viden.²²¹

Er det saaledes ikke lykkedes C. A. Christensen at føre bindende Bevis for, at Venstrekolonnens Mark-Øre-Tal gælder Cathedaticum, er der tilsyneladende heller intet, som ligefrem modsiger hans Tolkning. I Virkeligheden forholder det sig dog anderledes. Naar Christensen forklarer, at »katedratikum eller honor cathedræ i middelalderen (var) en fast aarlig afgift af et stifts samtlige kirker til moderkirkens, katedralens overhoved, bispen,«²²² og andet Steds tilføjer, at denne Afgift – »en slags gejstlig husbondhold om man vil« – ikke berøres af det verdslige Patronatssystem,²²³ har han vel i Hovedsagen Ret. Det Inkorporationsdiplom fra 1396 vedrørende Snoldelev Kirke (Tune H.), som han anfører til Eksempel paa, at Roskildebispen – endog hvor det drejer sig om en Disposition til Fordel for Domkirkens Sakristan – fastholder sit Krav paa Cathedaticum (og Subsidium),²²⁴ er kun eet af saa mange, at det kan være rimeligt nok at generalisere. Men uden Undtagelse er

Da Aakjær – som ovenfor (S. 36) nævnt – inddrog Forholdene i Ribe Stift i sine Forsøg paa Beregning af Kornproduktion og Kornareal i Middelalderen, var det disse Skilling-Tal, han byggede paa, og han fastholdt siden med Bestemthed, at de lod sig udnytte hertil efter lignende Principper som Mark-Øre-Tallene i Sogneliste II; jvf. senest *The Scandinavian Economic Review* Vol. VII, S. 139-44. Medens Aakjær oprindelig blot omtalte Skilling-Beløbene med den neutrale Betegnelse »Kirkeafgift«, kom han efterhaanden til den Opfattelse, at der her var Tale om Cathedaticum; jvf. *Hist. Tidsskr.* 11. Rk. II, S. 445. Dette skete utvivlsomt under en vis Paavirkning fra C. A. Christensen, der havde karakteriseret Listen som »sikkert« en Cathedaticumsliste (*Arup-Festskr.*, S. 126), men som netop derfor fandt den aldeles uanvendelig til de af Aakjær foretagne Beregninger; jvf. senest *Hist. Tidsskr.* 11. Rk. III, S. 582.

§²²⁰ Jvf. ovenfor S. 48.

²²¹ Derimod er det muligt at danne sig en Forestilling om Minimum for det Beløb, som Afgiften aarligt indbragte. Skønt Biskop Niels Jakobsen i 1384 ved Stiftelsen af St. Laurentii Kapel (jvf. ovenfor S. 13) overlod det Cathedaticumsindtægten fra alle Kirker i Stevns og Fakse Herreder, ydede de øvrige Herreder tilsammen mindst 50 Mark Sølv. Som Led i et Mageskifte mellem hans Efterfølger Peder Jensen Lodehat og Kapitlet aftales i 1397, at Kapitlet fremtidig havde Ret til forlods at udtage dette Beløb af Cathedaticum, ved hvis Opkrævning Sakristanen og to Kanniker skulde bistaa. Restbeløbet skulde sammen med et udførligt Regnskab afleveres til Bispen. *Rep.* I, Nr. 4155 og 4156.

²²² *Arup-Festskr.*, S. 125.

²²³ *Hist. Tidsskr.* 11. Rk. III, S. 581. Christensen ser heri Forklaringen paa, at hvad han anser for Cathedaticum ogsaa anføres ved alle de Sogne i Sognelisten, hvor Patronatsretten tilhører andre end Bispen.

²²⁴ *Rep.* I, Nr. 4042.

Regelen ikke;²²⁵ heller ikke i Roskilde Stift. Ved Grundlæggelsen i 1135 af det senere Skovkloster fritog Eskil de tre Kirker, som han inkorporerede under Stiftelsen, for »enhver biskoppelig Afgift, som Kirkerne ellers plejer at yde,«²²⁶ og da Biskop Peder Bang i 1276 bekræftede det københavnske Kollegiatkapitels Privilegier, indrømmede han det for samtlige dets Besiddelser fuldstændig Fritagelse for alle biskoppelige Krav og Afgifter.²²⁷ I 1313 blev det – som tidligere omtalt – præciseret, at Kapitlets Kirker i København, paa Amager, i Brønshøj og i Rødovre var unddraget »al biskoppelig Ret og Provsternes Krav, med hvilke de øvrige Kirker besværes.«²²⁸

Naar der trods dette er anført Mark-Øre-Tal ud for baade Skovklosters og Kollegiatkapitlets Kirker,²²⁹ kan Venstrekolonnen derfor hverken vedrøre Cathedraticum eller Subsidium charitativum, den »Kærlighedsgave«, som en nyvalgt Biskop traditionelt kunde paaligne Sognekirker og Sognepræster i Stiftet til Dækning af Servispenge og Annater til Rom eller Avignon.²³⁰ Heller ikke de ekstra Subsidier, som Paven nu og da efter Ansøgning bevilgede en Biskop Tilladelse til at opkræve, er relevante. Da Roskildebispen Jens Hind i 1326 – seks Aar efter sin Tiltrædelse – klagede sin Nød, strakte Pave Johannes XXII sig paaafaldende vidt. Enhver Særrettighed, som Pavestolen maatte have indrømmet Gejstlige i Roskilde Stiftet, suspendedes, saa Jens Hind endog hos eksimerede kunde hente sig en beskeden Éngangshjælp i Penge, over alt afpasset efter Indtægternes Ydeevne.²³¹ Men intet i

²²⁵ Da C. A. Christensen selv har henvist til Forholdene i Slesvig Stift, kan der være Grund til at nævne, at der ogsaa her fandtes Kirker, som ikke ydede Cathedraticum. Alene i Angel gælder det tre; jvf. Hans Joachim Kuhlmann: Besiedlung und Kirchspielorganisation der Landschaft Angeln im Mittelalter, Neumünster 1958, S. 140–44.

²²⁶ Jvf. ovenfor S. 25. – Haarslev Kirke (V. Flakkebjerg H.) forblev i Klosters Besiddelse, til den i 1455 mageskiftedes til Roskilde Domkirke; Helms, anf. Arb., S. 474 f. samt – om Aaret for Mageskiftet – S. 437. Forholdene vedr. Tjæreby Kirke (samme H.) er mere komplicerede. Enten overskred Eskil i 1135 sine Beføjelser ved ikke at indhente Samtykke til sin Disposition fra alle Kirkens Patroner, eller ogsaa har Klosteret – som antaget af Helms (anf. Arb., S. 556–61) – en Overgang mistet Kirken. I Aarene fra 1284 og nærmest derefter overdrog først Kongen og efter ham en Række Stormænd Klosteret hver deres Andel i Patronatsretten til Kirken. Afgørende i den foreliggende Forbindelse er imidlertid, at da Kirken i 1284 af Roskildebispen paa ny inkorporeredes under Klosteret, skete det »pleno iure«; Dipl. Dan. 2. Rk. III, Nr. 128.

²²⁷ Dipl. Dan. 2. Rk. II, Nr. 271. I 1282 bevilger Biskop Ingvar ydermere – men kun for sin egen Levetid – Kapitlets Medlemmer Fritagelse for at yde Bispen Gæsteri af deres personlige Sognekirker; Dipl. Dan. 2. Rk. III, Nr. 17.

²²⁸ Jvf. ovenfor S. 29.

²²⁹ For Skovklosters Vedkommende kan her kun tales om Kirkerne i Haarslev og Tjæreby. Med fol. 148 er Oplysningen om St. Peders Kirke i Næstved gaaet tabt.

²³⁰ Om Subsidium charitativum, se senest Troels Dahlerup m.fl. i Kulturhist. Leks. f. nord. Middelalder XVII, Sp. 407–10.

²³¹ Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 329. Lignende Begunstigelser til Lunde-Ærkebispen

Pavebrevet kan tolkes derhen, at man fra Avignon forestillede sig, at ogsaa de Særrettigheder skulde kunne tilsidesættes, som Roskildebisperne selv havde givet t. Eks. Skovkloster og Kollegiatkapitlet i København gennem Inkorporation af Sognekirker »pleno iure«. Her maatte tages Skade for Hjemgæld.

Dette leder logisk frem til den Slutning, at den Afgift, som Venstre-kolonnens Mark-Øre-Tal staar for, er paalignet af en Myndighed, der har haft Magt til at se bort fra alle begrænsende Aftaler i Forholdet mellem Biskoppen og Sognekirkerne respektive Sognepræsterne. Kun Kongen, Ærkebiskoppen og Paven kan komme paa Tale.

Den første Mulighed kan dog hurtigt afvises, skønt det er vitterligt, at Kong Erik VI Menved i sine sidste Regeringsaar pressede store Afgifter af Kirken. Ifølge Yngre sjællandske Krønike blev ogsaa Gejstlige paalagt en Plovskat, der i 1316 androg en hel, i 1318 og 19 en halv Mark Sølv, og i 1317 maatte de i Lighed med alle andre betale en Indkomstskat paa 10 0/0.²³² Men det drejer sig her helt klart om en Tvangsbeskatning efter grove Fællesnormer, ikke om Ydelser paalignet efter individuelle Kriterier, saaledes som Variationen i Mark-Øre-Tallene forudsætter. En saadan Differentiering vilde ej heller have været mulig, med mindre Stifterne havde stillet deres interne Administrationsapparat til Raadighed for Kongemagten, og intet tyder paa Villighed hertil. Den fremtrædende Plads, som Stadfæstelsen af Kirkens Privilegier indtager i Christoffer II's Haandfæstning af 25/1 1320,²³³ vidner tværtimod om, at Erik VI's Brandskatning af Kirkens Folk følte som et utaaeligt Overgreb, hvis Gentagelse man gjorde alt for at forhindre. Bestemmelsen i Paragraf 5 om, at Klerke og Kirkens Mænd hverken maatte beskattes eller i nogen Maade tynges ved kongelige Breve, synes at udelukke enhver Tanke om, at man i de nærmeste Aar herefter skulde være gaaet paa Kompromis med Kongemagten om nye Skattepaalæg.

Om Venstrekolonnens Mark-Øre-Tal repræsenterer en Afgift til Ærkebiskoppen eller til Paven, er straks langt vanskeligere at afgøre. Valget staar her mellem Subsidium pallii, den Hjælp til Udgifterne ved at hente Palliet hjem, som en nyvalgt Ærkebiskop kunde kræve af alle i sin Hjord,²³⁴ eller Subsidium terræ sanctæ, den Hjælp til at føre Krig mod Kristenhedens Fjender, som Paven med Mellemrum saa sig nød-

10/12 1325 (sst. Nr. 232) og til Biskoppen af Slesvig 20/9 1331 (Dipl. Dan. 2. Rk. X, Nr. 326) har væsentlig snævrere Grænser.

²³² Annales Danici, S. 168 f.

²³³ Aarsberetninger fra Geheimearchivet II, S. 9 f. (§§ 1-10).

²³⁴ Om Subsidium pallii, se senest Arne Odd Johnsen i Kulturhist. Leks. f. nord. Middelalder XVII, Sp. 410-20.

saget til at indkalde fra alle sande Troende.²³⁵ Peterspengene, den ældgamle, aarlige Tribut til Pavestolen kan umiddelbart lades ude af Betragtning. Trods energiske Modforholdsregler under Pave Johannes XXII synes Opkrævningen af Peterspenge i Danmark at være gaaet i Opløsning i første Halvdel af 1300-Aarene, men selv i de Tider, da Udredelsen af denne Afgift fungerede planmæssigt, kan Beløbene aldrig være naaet op paa den her aktuelle Størrelsesorden.²³⁶

At Valget er vanskeligt, skyldes først og fremmest, at der for ingen af de to Subsidieformer findes danske Taksationslister bevaret. Anderledes forholder det sig i Sverige, men synderlig Støtte herfra er ikke at hente.²³⁷ Skønt de svenske Lister vedrørende henholdsvis Palliehjælp og Korstogstiende ikke indbyrdes er direkte sammenlignelige, synes Afgiftsbeløbene at svinge omkring nogenlunde samme Gennemsnit. Med andre Ord: Afgiftens Art kan ikke udledes alene af Beløbsstørrelsen. Naar jeg alligevel – efter megen Overvejelse – lader Vægtskaalen gaa ned til Fordel for Korstogstienden som den rimeligste Forklaring paa Mark-Øre-Tallene i Sogneliste II, ligger heri ikke, at noget entydigt Bevis kan præsteres. Bevisførelsen kan under de givne Forhold aldrig blive andet, end hvad Englænderne med et uoversætteligt Udtryk kalder »circumstantial«.

Fastholdes det – saaledes som det ovenfor (S. 7 ff.) er søgt godtgjort – at de to Sognelister maa være noget nær samtidige, kan paa Forhaand kun den Korstogstiende komme paa Tale, som 1. December 1312 blev udskrevet paa Konciliet i Vienne.²³⁸ Fra 1. Oktober 1313 at regne skulde den over seks Aar opkræves i halvaarlige Rater, men paa Grund af den store Afstand til de skandinaviske Kirkeprovinser skulde Opkrævningen her dog først paabegyndes 1. April 1314. Mange Steder var vel Materiale bevaret fra Paaligningen af den Seksaarstiende, som Lyon-Konciliet havde udskrevet i 1274, men en ajourføring var naturligvis

²³⁵ Om *Subsidium terræ sanctæ*, se senest Herluf Nielsen i *Kulturhist. Leks. f. nord. Middelalder IX*, Sp. 218–20.

²³⁶ Om Peterspenge, se senest Herluf Nielsen m.fl. i *Kulturhist. Leks. f. nord. Middelalder XIII*, Sp. 249–53.

²³⁷ Fra Uppsala Ærkestift – men ikke fra de samme Provstier inden for Stiftet – findes to Lister over Palliehjælp bevaret fra henholdsvis 1316 og 1343: *Dipl. Svec. III*, Nr. 2043 og V, Nr. 3754. Paaligningen og Opkrævningen af den paa Vienne-Konciliet udskrevne Korstogstiende har afsat sig to andre bevarede Lister: *Dipl. Svec. III*, Nr. 1946 og 1947. Af disse angaar Nr. 1946, der selv daterer sig til 1314, Uppsala Stift som Helhed, medens Nr. 1947, hvis Datering til samme Aar er udledet ved Jævnføring med Nr. 1946, stammer fra Strängnäs Stift. – Jeg benytter Lejligheden til her at takke Niels Skyum-Nielsen, som 8/6 1962 – efter det i Note 213 omtalte Foredrag – sendte mig et udførligt Brev, hvori han med Inddragelse af svenske Kilder som de her anførte Lister anstillede Overvejelser over den mulige Betydning af Venstrekolonnen i Sogneliste II, Overvejelser som har været mig til megen Hjælp.

²³⁸ *Dipl. Dan. 2. Rk. VI*, Nr. 476 og 477.

nødvendig. Om ikke for saa i hvert Fald med Udgangen af Marts 1314 maa i hvert af de nordiske Stifter Taksationslister have ligget klare til Brug ved Opkrævningen af første Rate. Til Aaret 1314 er derfor ogsaa den ene af de svenske Lister dateret, og gaar Venstrekolonnen i Sogneliste II paa Vienne-Tienden, kan heller ikke disse Tal være senere.

Som det for længst er skildret af Laust Moltesen,²³⁹ udviklede Opkrævningen af Korstogstienden sig imidlertid i Danmark til en yderst vidtløftig Affære. Det fremgaar af en Instruks, som Pave Johannes XXII 11/9 1320 lod udfærdige for sin Nuntius til Danmark, Magister Bernardus de Montvalent, Ærkedegn af Sologne, at Indsamlerne havde vist sig saare lunkne og efterladende, saa kun Tienden for de første to af de seks Aar var inddrevet og endda ikke fuldt ud. Ved Siden af mangfoldige andre Gøremaal i Danmark skulde Magister Bernhard nu med Bistand af de dertil udnævnte Kollektorer og Underkollektorer redde denne i Sandhed betydelige Restance for Kurien.²⁴⁰ Men skønt Sendelsen havde været forberedt siden Foraaret,²⁴¹ opholdt han sig endnu 18/12 i Avignon,²⁴² og Arbejdet med Opkrævningen kan derfor i det tidligste være gaaet igang lidt ind i 1321.²⁴³ Næsten tre Aar kom Bernhard til at tilbringe i Danmark, men da han sent paa Efteraaret 1323 var tilbage i Avignon og aflagde Regnskab, kunde det pavelige Kammer kun kvittere ham for forholdsvis beskedne Beløb, som stammede fra indsamlede Peterspenge og testamentariske Gaver til Hjælp for det hellige Land.²⁴⁴ Seksaarstienden var det ganske vist i alt væsentligt lykkedes ham at inddrive, men Pengene havde han maattet efterlade i

²³⁹ Moltesen, *anf. Arb.*, S. 156-75.

²⁴⁰ Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 278. Om Opkrævningen af Seksaarstienden handlede endnu et Brev, der blev medgivet Nuntien, men som nu er gaaet tabt; jvf. sst. Nr. 310, §§ 6 og 14.

²⁴¹ Bernhards Hovedinstruks er udstedt 28/5 1320 (Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 218), men blev med enkelte Rettelser fornyet 28/8 s. Aa. (sst. Nr. 265).

²⁴² Denne Dato opstilledes en Fortegnelse over de mange Breve, Bernhard fik med sig (Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 310), en Foranstaltning som synes at indebære, at hans Afrejse nu omsider stod for Døren.

²⁴³ Moltesen antager (*anf. Arb.*, S. 160 ff.), at den første Tid i Danmark helt og holdent gik med Tilvejebringelsen af det Forlig mellem Kongen og Ærkebiskoppen, som var det primære Formaal med Bernhards Mission. Dertil naaede man i August (Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 366 og 367 (26 og 27/8 1321)), men Bernhard havde ogsaa andre store Opgaver at løse (jvf. nedenfor Note 249). Det er derfor Moltesens Opfattelse, at den systematiske Indsamlingsvirksomhed, hvori indgik Opkrævningen af flere andre Afgifter til Pavestolen, først blev paabegyndt langt hen i Bernhards Ophold. I Oversendelsen 21/8 1322 fra Lund til Ærkebispen i Uppsala (Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 434) af en Transsumpt af Pave Johannes XXII's Brev af 31/2 s. Aa. (ikke bevaret) om Peterspenge fra Sverige ser Moltesen den egentlige Indledning paa denne Del af Bernhards Mission.

²⁴⁴ Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 77 og 78 (begge 4/11 1323).

Danmark, og først 30/8 1334 fik en ny Nuntius til Danmark, Magister Petrus Gervasii, Kannik i Le Puy, Kammerets Kvittering for Indbetaling af Tienden.²⁴⁵ Forud herfor var gaaet nær ved fem Aars slid-somt Arbejde og ideligt Rejseri i Danmark, hvor Magister Peder over alt kun mødte Vrangvilje og endog blev svigtet af sine danske Nuntie-Kolleger, Ærkebiskop Karl og Roskildebispens Jens Nyborg.²⁴⁶ Det er mere end tænkeligt, at han Gang paa Gang har maattet kræve Taksationslisterne fra 1314 lagt paa Bordet, men det er i hvert Fald sikkert, at disse Lister har været uundværlige for hans Forgænger. Og netop til Tiden for Bernhards Sendelse er det, at Sogneliste I maa dateres. Som ovenfor (S. 11-17) paavist kan den først have fundet sin Form efter 28/2 1320 med Fastetiden 1326 som den sandsynlige om end ikke ganske sikre terminus ante quem.

Naturligvis er dette tidsmæssige Sammenfald ikke i sig selv tilstrækkeligt til at sandsynliggøre, at Venstrekolonnen i Sogneliste II er en Taksationsliste til Korstogstienden. Men leder man inden for den givne Tidsbegrænsning efter en Situation, der kan have afsat saa udprægede Lejlighedsarbejder som Sogneliste I og den Fortegnelse over Kirkernes Fabricagods, der danner Højrekolonne i Sogneliste II, kan den næppe findes bedre end i netop de Aar, Magister Bernhard virkede i Danmark. Med sig fra Avignon havde han en Instruks om at anstille grundige Undersøgelser med Henblik paa en Deling af Roskilde og Slesvig Stifter.²⁴⁷ Maaske var det den blotte Meddelelse om Roskildebispens Olufs Død 10/3 1320,²⁴⁸ der havde indgivet Pave Johannes XXII denne Idé. Maaske – og vel snarere – var Delingsplanen en taktisk Manøvre i den Afpresningspolitik, han paa denne Tid førte overfor Olufs Efterfølger, den hidtidige Roskildedekan Jens Hind, hvorom mere straks

²⁴⁵ Dipl. Dan. 2. Rk. XI, Nr. 152. For Roskilde Stifts Vedkommende androg Indbetalingen: 506 Mark 6 Øre og 2 Ørtug Sølv efter kølnsk Vægt; 4 Pund 16 Skilling og 7 Penning i Grot Tournois; 22 Pund 1 Penning Sterling; 1½ Mark Guld; 21 smaa Floriner. Det er værd at bemærke, at Beløbene – naturligvis – erlægges i internationalt kurante Møntsorter, ikke i de saa godt som værdiløse sjællandske Penge, men iøvrigt er det uden Hensigt at ville anstille Sammenligninger mellem Indbetalingen og summa universalis i Sogneliste II. Selv opstiller Petrus Gervasii et Regnskab over sine Udgifter og Tab, som i sidste Ende skal modregnes Indbetalingerne, men det er helt uvist, om Bernardus de Montvalent paa Forhaand havde fradraget sine egne og sine Medhjælperes Udgifter i de Pengebeløb, som han efterlod sig i Danmark. Usikkert er ogsaa, om de næsten to Aars Tiende, som trods alt var opkrævet, inden Bernhard sendtes til Danmark, maaske var indbetalt til Kurien og derfor ikke indgaar i Magister Peders Opførelse.

²⁴⁶ Moltesen, anf. Arb., S. 164-75. Moltesen har kendt og benyttet saa godt som hele det omfattende Materiale vedrørende Sendelsen, der nu foreligger udgivet i Dipl. Dan. 2. Rk. X-XI.

²⁴⁷ Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 274 (4/9 1320).

²⁴⁸ Otto, anf. Arb., S. 67.

nedenfor. Selv begrundede han dog sin Ordre med, at han havde bragt i Erfaring, at disse Stifter var vokset saa store, at Bisperne – til Skade for de Troende – ikke længere kunde magte deres Embeder. Om snart sagt alt vedrørende de to Stifter – deres geografiske Udstrækning, deres verdslige Jurisdiktion, deres Gods, øvrige Rettigheder og aarlige Indtægter – ønskede han nu nøje Information. Men ydermere var det paalagt Bernhard at udarbejde helt konkrete Forslag til en Opdeling. Hvor store i Lieu eller Mil vilde Stifterne herefter blive? Hvor mange Kirker og Sogne, Borge, Lande, Byer og Steder burde hvert enkelt af dem raade over? Hvor stort vilde da det befolkningsmæssige Underlag være? Hvordan lod de gamle Stifters Godser sig bekvæmst fordele? Hvilke Byer var egnede som nye Stiftsstæder, og dermed hvilke Kirker som nye Katedraler? »Og hvad Du herom maatte udfinde ved en saadan Undersøgelse, skal Du trofast og omhyggeligt optegne enkeltvis i et Brev og ufortøvet sende os under Dit Segl, for at vi klarere kan se, hvad der bør gøres i denne Sag«.

Om denne Side af den pavelige Sendefærds Arbejde har der hidtil ikke samlet sig megen Opmærksomhed;²⁴⁹ intet kom jo ud deraf. Men dette kan ikke udlægges derhen, at Magister Bernhard skulde have svigtet den Opgave, han havde faaet paalagt; intet vidner om Utilfredshed ved Kurien med hans Embedsførelse. Naar hverken Roskilde eller Slesvig Stift blev delt, kan Grunden naturligvis være den, at Bernhards Indberetning havde overbevist Paven om, at en Opdeling vilde blive for vanskelig at gennemføre. Men for saa vidt Roskilde Stift angaar, foreligger ogsaa den Mulighed, at Pave Johannes med en fuldt færdig Delingsplan paa Bordet omsider fik Overtaget over Jens Hind og som et Led i deres Forlig lod Planen gaa i Glemme. Under Bispevalget i Roskilde i 1320 opholdt Ærkebiskop Esger Juul sig i Avignon,²⁵⁰ men da Jens Hind søgte ham her, havde han begivet sig paa Vej hjemad.²⁵¹ I Stedet for at sende Jens Hind efter Ærkebispens eller hjælpe ham til Konsekration ved en anden saa Pave Johannes nu en klar Fordel ved at lade ham antichambriere i Avignon i det uviste. Indtil videre kunde derved Bispestolen i Roskilde formelt betragtes

²⁴⁹ Moltesen formoder dog (anf. Arb., S. 160), at Arbejdet med denne omfattende Opgave var medvirkende til, at Bernhard først relativt sent kunde tage fat paa Indsamlingen af Seksaarstienden; jvf. ovenfor Note 243.

²⁵⁰ Datoen for Valget kendes ikke. Biskop Oluf var død 10/3 1320; jvf. ovenfor Note 248. Men endnu 6/4 s. Aa. nævnes Jens Hind som Dekan (Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 204).

²⁵¹ Esger Juul opholdt sig endnu 21/11 1320 i Avignon (Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 301), men 4/6 1321 var han i Ribe (sst. Nr. 348). Hjemrejsen blev utvivlsomt foretaget i Selskab med Bernardus de Montvalent. Jvf. iøvrigt for det følgende: Moltesen, anf. Arb., S. 96 f.

som vakant og Paven følgelig gøre Krav paa Embedets Indtægter siden Biskop Olufs Død. Et Pavebrev af 31/1 1322, der paalagde Magister Bernhard at inddrive det skyldige Beløb i Danmark,²⁵² kan vel tages som Udtryk for, at det holdt haardt med at faa Jens Hind til at akceptere Tingenes Tilstand. Hertil var man næppe heller naaet, da Pave Johannes 19/3 s. Aa. endelig besluttede sig til at stadfæste Roskildekapitlets Valg af Jens Hind,²⁵³ som han derpaa skaffede Konsekration og gav Ordre til at tiltræde sit Embede.²⁵⁴ Det er muligt, at Jens Hind har forestillet sig, at han nok vilde kunne sabotere Bernhards Inkasso-Virksomhed, naar han langt om længe selv var tilbage i Roskilde. Et lille Aars Tid senere var han blevet klogere.²⁵⁵ Fra Avignon gav Pave Johannes 9/4 1323 Bernhard Besked om at standse Optrævningen af Roskilde Bispestols Indtægter.²⁵⁶ Biskop Jens Hind havde indfundet sig ved Kurien for at opnaa en Overenskomst, og som Led i denne havde han til det pavelige Kammer indbetalt en første Rate paa 2.000 Guldfloriner.²⁵⁷ Udadtil var alt nu idel Glæde, men det siger noget om Jens Hinds Følelser overfor den hellige Fader, at han undlod at søge Foretræde, da han i Februar 1326 personligt bragte sidste Rate til Avignon. Tilsammen 7.000 Floriner rigere havde Johannes XXII dog Raad til at se stort paa dette *faux pas*,²⁵⁸ og med rund Haand tilstod han sidst paa Aaret Jens Hind et Subsidium charitativum som et Plaster paa Saaret (jvf. ovenfor S. 56), Men vigtigst af alt: Roskilde Stift blev ikke delt.

Da Bernardus de Montvalent sendte sin Indberetning om Forholdene i Roskilde og Slesvig Stifter til Avignon, maa der ved de respektive Bispesæder have ligget et stort, paa hans Foranledning indsamlet Materiale af statistisk-topografisk Art tilbage. Uden stedlig Bistand havde han ikke kunnet røgte sin Opgave, og saa vidtgaende hans Beføjelser var, er det utænkeligt, at man turde nægte ham Samarbejde. Jeg ser ingen bedre Forklaring paa Sogneliste I og Højrekolonnen i Sogneliste II end, at de er Dele af dette Materiale, hvilket indebærer, at de maa

²⁵² Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 391. Brevet blev dog først afsendt 19/5 s. Aa. (sst. Nr. 413). 3/5 1323 blev Magister Bernhard anmodet om Oversendelse til det pavelige Kammer af, hvad han maatte have inddrevet af Beløbet (Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 18).

²⁵³ Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 392-98.

²⁵⁴ Dipl. Dan. 2. Rk. VIII, Nr. 406 (18/4 1322). Jens Hind var dog endnu i Avignon 14/5 s. Aa., da han afgav Løfte om at betale Servispenge (sst. Nr. 412), et Løfte som han holdt (Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 1, 2, 8 og 9, jvf. sst. Nr. 484-88).

²⁵⁵ Moltesen vil vide (anf. Arb., S. 97), at Bernhard bandlyste Jens Hind. Herom foreligger dog intet direkte Vidnesbyrd, men Retten til en saadan Handling laa klart inden for hans Beføjelser.

²⁵⁶ Dipl. Dan. 2. Rk. IX, Nr. 486.

²⁵⁷ Sst. Nr. 54. Om den videre Betaling: sst. Nr. 100, 130, 229 samt 249 og 250 (sidste Rate: 28/2 1326).

²⁵⁸ Sst. Nr. 253 (15/3 1326).

dateres til 1321–23, de Aar Magister Bernhard opholdt i Danmark. At man – et halvt Hundrede Aar senere – fandt det naturligt at gruppere Højrekolonnens Oplysninger om Fabricagodset og Venstrekolonnens Mark-Øre-Tal omkring et fælles Sognavn, synes mig at indicere, at ogsaa disse Tal hører hjemme i den her formodede Sammenhæng, at de snarere vedrører *Subsidium terræ sanctæ* end *Subsidium pallii*.

Da Niels Jakobsen i 1370 lod Arbejdet med Jordebogen paabegynde, havde der ikke de sidste 25 Aar været opkrævet Korstogstiende, men ingen kunde vide, hvornaar der igen vilde blive kaldt til hellig Strid, og Taksationslisten kunde derfor naar som helst komme til Nytte. Den var ganske vist nu mere end 50 Aar gammel, men fra Sverige foreligger et Eksempel paa, at en taxus vedrørende Vienne-Tienden tillagdes Betydning længe efter, at Opkrævningen af denne Tiende var afsluttet.²⁵⁹ Vanskeligere er det umiddelbart at forstaa, hvorfor de øvrige Dele af det gamle Materiale fra Bernhards Sendefærd er gledet ind i Jordebogen. Det er fristende at forestille sig, at Delingsplanen kan være fundet frem og brugt mod Niels Jakobsen, da han i 1369, ulovligt valgt til Biskop af Roskilde og næsten bandlyst, maatte lægge sin Skæbne i Pavens Haand. Men blot een Gang fremsat fra paveligt Hold maa Tanken om Deling af deres Stifter have redet alle senere Bisper i Roskilde og Slesvig som en Mare og givet de gamle Lister evig Aktualitet.

²⁵⁹ Det drejer sig om den ovenfor i Note 237 omtalte Liste, Dipl. Svec. III, Nr. 1946, der findes indført i Haandskriftet »Registrum Ecclesie Upsalensis« fra 1344, jvf. Indholdsfortegnelsen, Dipl. Svec. V, Nr. 3849.

It is the author's intention, in The Scandinavian Economic History Review, to publish a brief résumé of such aspects of the above article as might be considered of interest to an international public.